TEXTE COMENTATE

Lyceum

Antologie,
tabel cronologic,
prefață
și note
de
ION VERDEȘ

DIMITRIE CANTEMIR

Istoria ieroglifică

EDITURA ALBATROS

TEXTE COMENTATE

Lyceum

1977
EDITURA ALBATROS

DIMITRIE CANTEMIR

Istoria ieroglifică

Antologie,
tabel cronologic,
prefață
și note
de
ION VERDEȘ

Scanned with OKEN Scanner

TABEL CRONOLOGIC

1612 (dată incertă) Se naște tatăl său, Constantin Cantemir, într-o familie de țărani din Siliștenii Fălciului, un sat de pe valea Elanului.

1648—1660 Pe vremea regelui Ioan II Casimir (1648—1668), Constantin Cantemir este mercenar în armata polonă, participînd la războiul polono-suedez.

1660—1664 Pe vremea domniei lui Grigore Ghica în Țara Românească (16 sept. 1660-27 nov. 1664), Constantin Cantemir se angajează ca mercenar în armata munteană. În aceeași epocă se căsătorește cu Anastasia, nepoata domnului muntean, care îl numește ceauș spătăresc.

1665 Pe vremea domniei lui Eustratie Dabija (19 sept. 1661— 16 sept. 1665), Constantin Cantemir revine în Moldova.

1665—1672 Pe vremea domniei lui Gheorghe Duca în Moldova (11 sept. 1665 — 21 mai 1666 și 8 nov. 1668 — 10 aug. 1672) Constantin Cantemir se căsătorește, pentru a treia oară, cu Ana Bantăș, nepoata domnului, de la care va avea doi fii : pe Antioh — primul, și pe Dimitrie — al doilea.

Scanned with OKEN Scanner

1672 Constantin Cantemir devine călăuza sultanului Mohamed IV spre Cameniţa, cetate apărată de armata polonă.

1673 *La 26 octombrie se naşte Dimitrie Cantemir.*

1678 Moare Ana Bantăş, mama lui Antioh şi Dimitrie Cantemir.

1678—1683 În vremea celei de-a treia domnii a lui Gheorghe Duca în Moldova (28 nov. 1678 — 25 dec. 1683), Constantin Cantemir este capuchehaia acestuia la Poartă, amănunt ce se va consemna sub formula „răzleţ prin munţi“ în *Istoria ieroglifică* a fiului său Dimitrie.

1679 În jurul anului 1679, Constantin Cantemir aduce la Iaşi, de la curtea lui Şerban Cantacuzino, pe Ieremia Cacavela ca profesor al lui Antioh şi Dimitrie, calitate în care va rămîne pînă pe la 1700.

1685 La 15 iunie, Constantin Cantemir este numit domn al Moldovei, demnitate pe care o va deţine pînă la 13 martie 1693, cînd moare. El domneşte mai întîi sub influenţa lui Gavriliţă Costache şi apoi sub cea a lui Iordache Ruset, supranumit de contemporani „matca tuturor răutăţilor“.

1688 Moare (26 octombrie) Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti şi amic al cantemireştilor, scaunul de la Bucureşti fiind ocupat de nepotul său, Constantin Brâncoveanu (1688—1714), care va duce politică duşmănoasă faţă de Constantin Cantemir şi fiii săi. Această

Scanned with OKEN Scanner

dușmănie va fi oglindită în *Istoria Ieroglifică*, opera literară a lui Dimitrie Cantemir.

1688 Constantin Cantemir trimite la Istanbul pe Dimitrie ca ostatic în locul fratelui său Antioh. Din acest an viitorul mare cărturar își începe studiile la Academia Patriarhiei ortodoxe din Fanar, luînd contact și cu cultura turcă, arabă și persană.

1690 Asemenea lui Șerban Cantacuzino, care purtase negocieri cu împăratul de la Viena (1687—1688) pentru încheierea unui tratat de alianță între Țara Românească și Imperiul habsburgic împotriva imperiului otoman, Constantin Cantemir încheie, în secret, la Sibiu (15 februarie) un tratat de alianță între Moldova și Curtea de la Viena, cu aceleași țeluri antiotomane.

1691 În vara acestui an, are loc campania lui Ioan Sobieski, regele Poloniei care pătrunde în Moldova și asediază cetatea Neamțului, dîrz apărată de către un mic număr de ostași. Constantin Cantemir tratează pe Sobieski ca ocupant și continuă să mențină legăturile cu Poarta otomană.

1691 La instigarea lui Iordache Ruset și după mărturia lui Ilie Țifescu, Constantin Cantemir acuză de trădare pe frații Costin, Velicico hatmanul și Miron cronicarul, hotărînd decapitarea lor (decembrie). La executarea lui Velicico a stat de față „pentru credință" însuși Dimitrie, aflat atunci în țară.

Scanned with OKEN Scanner

1693 La 13 martie, moare Constantin Cantemir. Pentru că Antioh se afla la Istanbul ca ostatic, boierii aleg ca domn pe Dimitrie. Poarta, neconfirmîndu-i domnia, trimite un capegibaș care îl transportă la Istanbul după numai trei săptămîni de domnie (martie-aprilie). La intervenția lui Constantin Brâncoveanu, căruia nu-i convenea un Cantemir pe tronul moldovean, marele vizir, în urma unor daruri bănești însemnate, numește domn pe Constantin Duca, fiul lui Gheorghe Duca.

1695—1700 Ocupînd timp de 5 ani tronul Moldovei, Antioh Cantemir trimite pe fratele său Dimitrie la Istanbul în calitate de capuchehaie (reprezentant diplomatic).

1697 Dimitrie participă, în cadru armatei turcești, la războiul dintre turci și austrieci, încheiat cu dezastrul otoman de la Zenta și cu pacea de la Karlowitz (1699).

1698 Dimitrie Cantemir tipărește la Iași prima sa operă *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul.*

1699 Venit pentru scurt timp în țară, Dimitrie Cantemir se căsătorește, la Iași, cu Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, devenind astfel moștenitorul prezumptiv al tronului muntean, motiv pentru care Brâncoveanu îl va dușmăni și mai mult.

1699—1703 Dimitrie Cantemir scrie alte lucrări în domeniul filozofiei : *Micul manual de logică generală,*

Scanned with OKEN Scanner

Laudă către Van Helmont, Metafizica. În aceeași vreme scrie *Tratat de muzică turcească.*

1700 Se naște la Istanbul (în 29 aprilie) Maria, primul copil a lui Dimitrie (moare la Moscova în 9 septembrie 1757).

1700 Este mazilit Antioh Cantemir și înlocuit, la străruințele și banii lui Brâncoveanu, cu Constantin Duca, aflat la a doua domnie (1700—1703).

1700—1710 Perioadă de intens amestec din partea lui Dimitrie în luptele politice ale vremii, aspirînd atît la ocuparea tronului Moldovei cît și al Țării Românești.

1701 Se naște, la Istanbul, Smaragda, al doilea copil al lui Dimitrie (moare de t.b.c. la Moscova în 1720).

1703—1705 Perioadă foarte critică pentru viața lui Dimitrie, în condițiile mazilirii lui Constantin Duca și ale domniei lui Mihai Racoviță în Moldova (1703—1705).

1703 Se naște, în Istanbul, Matei (18 oct.), al treilea copil și primul băiat al lui Dimitrie (moare în Rusia la 30 noiembrie 1771).

1704—1705 Dimitrie scrie la Istanbul romanul autobiografic *Istoria ieroglifică.*

1705 Se naște la Istanbul (29 iulie) al patrulea copil și al doilea fiu, Constantin (moare în Rusia la 19 ianuarie 1747).

Scanned with OKEN Scanner

1705—1707 Antioh Cantemir domneşte pentru a doua oară în Moldova; epocă de răcire a raporturilor între cei doi fraţi.

1706 Se naşte la Istanbul (în 11 august) al cincilea copil şi al treilea băiat, Şerban (moare la Moscova în 24 aprilie 1780).

1708 Se naşte la Istanbul (în 10 septembrie) Antioh, al şaselea copil şi al patrulea fiu al lui Dimitrie (moare în Rusia la 31 martie 1744).

1710—1711 Domnia lui Dimitrie Cantemir (23 noiembrie 1710 — 11 iulie 1711).

1711 Tratatul de la Luck (2 aprilie) încheiat între Dimitrie Cantemir şi Petru I ţarul Rusiei privind alianţa între cei doi în lupta antiotomană.
Proclamaţia lui Dimitrie Cantemir către ţară (20 mai) prin care cheamă pe toţi locuitorii să lupte pentru înlăturarea dominaţiei otomane.
Bătălia de la Stănileşti (7 — 11 iulie), încheiată cu înfrîngerea armatelor ruso-române.
Dimitrie Cantemir părăseşte pentru totdeauna Moldova (16 iulie), refugiindu-se în Rusia şi stabilindu-se mai întîi la Harkov (cu cei 4000 de moldoveni refugiaţi, între care 24 de mari boieri).

1713 Moare soţia sa Casandra (11 mai).

1714 Lui Dimitrie Cantemir i se conferă titlul de membru al Academiei de ştiinţe din Berlin (11 iulie).

Scanned with OKEN Scanner

1714 Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, este mazilit (24 martie) și transportat la închisoarea din Istanbul împreună cu întreaga familie. La 15 august, atît domnul și cei patru fii ai săi sînt decapitați din ordinul sultanului Ahmed III.

1714—1716 Dimitrie Cantemir își începe a treia perioadă a activității sale științifice și filozofice, scriind, între altele: *Istoria creșterii și descreșterii Porții otomane*, tradusă și tipărită în engleză de către N. Tindal (1734 — 1735 ed. II, 1756, franceză (1743) și germană (1745). Tot acum termină *Descrierea Moldovei*, însoțită de o hartă a Moldovei; trimisă Academiei din Berlin, lucrarea a fost tradusă și tipărită în germană la Hamburg în 1769 (ed. II, 1771) și în rusește în 1789.

1716—1717 Dimitrie Cantemir scrie *Viața lui Constantin Cantemir*.

1718—1722 Ultimele creații ale lui Cantemir, între care cele mai importante: *Hronicul vechimii a romano-moldovlahilor*, operă capitală în care se demonstrează unitatea de neam a românilor, originea lor latină și romanitatea limbii; *Cercetarea fizică a monarhiilor*; *Sistemul religiei mahomedane*; *Locuri obscure în Catehism*; *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor* etc.

1719 Dimitrie Cantemir se mută la Moscova, unde se căsătorește cu Anastasia Trubețkoi.

Scanned with OKEN Scanner

1720 I se naşte, la Moscova, din a doua căsătorie, Smaragda-Ecaterina (4 noiembrie; moare la Paris în 1761).

1721 Dimitrie Cantemir se mută la Petersburg şi este numit membru al senatului şi consilier intim al lui Petru I (20 februarie).

1722 Dimitrie participă la campania lui Petru I în Caucaz, dar se îmbolnăveşte şi se întoarce acasă.

1723 Dimitrie Cantemir moare (21 august).

1935 Osemintele lui Dimitrie Cantemir sînt aduse în ţară şi înmormîntate la biserica Trei Ierarhi din Iaşi.

Scanned with OKEN Scanner

ISTORIA IEROGLIFICĂ — SCRIERE LITERARĂ

1. DESCRIERE

Istoria ieroglifică, singura operă literară a lui Dimitrie Cantemir (1673—1723) este în același timp prima scriere beletristică în proză în literatura română, primul nostru roman original și o neașteptată prefigurare a unor teme, formule și motive ale literaturii moderne. În cadrul operei vaste și multilaterale a acestui om de știință, gînditor și scriitor, *Istoria ieroglifică* face trecerea de la lucrările de tinerețe, caracterizate mai ales prin preocuparea pentru filosofie și morală, la cele de maturitate, în care locul de frunte îl deține preocuparea pentru domeniul istoriei. Scrierea este „împodobită" cu „760 de sentenții" închise în paranteze, și structurată în 12 părți, împărțire mai mult formală, fără o legătură prea strînsă cu vreo anumită logică a faptelor.

Concepîndu-și romanul ca o satiră ascuțită a moravurilor, a vieții sociale și politice a vremii, Cantemir, de teamă să nu se întoarcă împotriva sa numeroasele atacuri la adresa contemporanilor, unii dintre ei oameni de vază și cu mare putere socială, a învesmîntat

Scanned with OKEN Scanner

numele persoanelor, al faptelor şi al locurilor unde acestea au fost comise în haina cifrată a simbolurilor. Întrucît simbolurile erau exprimate pentru fiecare persoană de cel puţin un nume de animal — patruped sau pasăre — ca în vechea scriere ieroglifică egipteană, scriitorul şi-a intitulat scrierea *Istoria ieroglifică*, adică o istorie cifrată, secretă, a unor evenimente adevărate. Dintr-o excesivă prudenţă, dar şi din nevoi literare, multe persoanaje sînt indicate prin mai multe simboluri sau expresii cifrate, de pildă, Constantin Brâncoveanu prin 16 denumiri, Constantin Cantemir prin 9, Dimitrie Cantemir prin 7 etc. O parte din personaje în haina lor animalieră, întîmplările, locurile unde acestea au loc etc. sînt consemnate într-o „Scară a numerelor şi cuvintelor ieroglificeşti tilcuitoare", unde autorul le dă cheia, în unele cazuri destul de vag. Descifrările sînt destul de puţine şi într-o anumită măsură cam sibilinice, aşa încît cu vremea s-a simţit nevoia unei decodări sistematice şi migăloase a textului, fără de care scrierea este practic de neînţeles. În ultimul timp o asemenea operă a fost efectuată, astfel încît *Istoria ieroglifică* a fost redată circuitului valorilor inteligibile ale literaturii noastre[1].

---

1 Vezi, Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. I şi II, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de P.P. Panaitescu şi I. Verdeş, Editura pentru literatură (colecţia „Scriitori români"), Bucureşti, 1965.

Scanned with OKEN Scanner

2. ISTORIA IEROGLIFICĂ, DOCUMENT DE EPOCĂ.

Evenimentele oglindite nemijlocit în lucrare sînt cele care se desfăşoară între mazilirea, pentru a doua oară, a lui Constantin Duca, domnul Moldovei (1700—1703), cu respectivele eforturi ale lui Constantin Brâncoveanu, domnul Ţării Româneşti, pentru înscăunarea lui Mihai Racoviţă — evenimente ce au loc în vara anului 1703 — şi între mazilirea aceluiaşi Racoviţă, cu respectiva reînscăunare a lui Antioh Cantemir, evenimente ce au loc în 1705. Scriitorul nu se va limita însă la oglindirea unor întîmplări dintr-o atît de scurtă perioadă de timp — circa 2 ani — deşi acestea formează substanţa propriu-zisă a operei, ci va împinge, sub formă de memorii, relatarea unor evenimente pînă în anul urcării în scaun a lui Constantin Brâncoveanu, acuzat în mod insistent în lucrare de o politică duşmănoasă faţă de Cantemireşti. Iar dacă avem în vedere schiţa pe care scriitorul o face în *Istoria ieroglifică* vieţii şi ascensiunii la putere a tatălui său, Constantin Cantemir (în „Povestea naşterii, creşterii, suirii la stăpînire a părintelui Ionorogului"), domn al Moldovei între 1685—1693, unele întîmplări urcă şi mai mult în trecut. În esenţă, *Istoria ieroglifică* oglindeşte, în contextul conflictului dintre Cantemireşti şi Brâncoveanu, istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti timp de aproximativ 17 ani (1688-1705).

Cantemir îşi scrie romanul între 1704—1706, după un „catalog", probabil un jurnal perso-

Scanned with OKEN Scanner

nal, astăzi pierdut, în care întîmplările ce îl interesau „pre amăruntul însămnate le avea". Scrierea reflectă psihologia unui pretendent la domnie care se socotea frustrat de drepturile sale legitime la puterea politică, în calitate de descendent direct al unui domn. Într-adevăr, Constantin Brâncoveanu, prin intrigile și influența sa la Poartă, reușise să determine pe marele vizir să nu confirme pe tînărul înscăunat de boieri, în 1693, în locul tatălui decedat. În locul său fusese numit Constantin Duca (1693—1695), ginerele puternicului și influentului domn al Țării Românești. Urmează o perioadă de relativă liniște, cînd domnește în Moldova fratele său Antioh (1695—1700), care este înlocuit de Poartă tot cu Constantin Duca, la stăruințele aceluiași Brâncoveanu. Dar, pentru că fostul ginere se dovedise mereu un nerecunoscător și mai ales un temut intrigant, Brâncoveanu stăruie la Poartă pentru înlocuirea acestuia cu un om docil, Mihai Racoviță, un boier moldovean, rudă cu fruntașii vieții politice de la București, dar și cu frații Cantemir, fiind cumnat prin căsătorie cu sora lor Safta, care murise între timp. În acest scop, Brâncoveanu stăruie pentru ca la Arnăut-chioi, un sat de lîngă Adrianopol, să aibă loc o adunare, patronată de munteni, care, potrivit unui obicei străvechi, punea în discuție și vota pe noul candidat la coroana domnească, urmînd ca acesta să fie apoi confirmat de marele vizir și de sultan. Faptul are loc în vara anului 1703. Această adunare a boierilor moldoveni și munteni de la Arnăut-

Scanned with OKEN Scanner

chioi formează evenimentul cu care începe acțiunea povestită în *Istoria ieroglifică*. Rezultatul ei este cunoscut : alegerea și confirmarea ca domn a lui Mihai Racoviță, împotriva așteptărilor fraților Cantemir. Acesta domnește pînă în 1705, cînd am văzut că este înlocuit cu Antioh Cantemir (1705-1707).

Situația de pretendent la tronul Moldovei și chiar al Țării Românești, împotriva lui Brâncoveanu, face ca elementele autobiografice să fie foarte strîns împletite cu evenimentele care interesează istoria politică a celor două țări surori, astfel încît cronica acelor vremi conține multe amănunte din biografia scriitorului, amănunte de care este plină *Istoria ieroglifică*. Oricît de subiectiv ar fi Cantemir și oricît ar reduce istoria la propria sa persoană, multe din datele cuprinse în scriere constituie un important izvor istoric, mai ales în privința manevrelor și combinațiilor de culise, necunoscute altor izvoare.

3. ISTORIA IEROGLIFICĂ, SCRIERE LITERARĂ. CONSTRUCȚIA LITERARĂ A OPEREI.

Prin natura lucrurilor, prima problemă care se pune este aceea a relației între adevăr și ficțiune. Notăm, ca întemeiată, observația lui George Călinescu, după care în scriere domină ficțiunea, adevărul istoric rămînînd pe planul al doilea ca importanță[1].

---

1 G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 44.

Scanned with OKEN Scanner

În demonstrarea caracterului literar al scrierii ne vine în ajutor Cantemir însuși, ale cărui mărturisiri de principiu trădează o știință a creației literare și o conștiință scriitoricească.

Adresîndu-se cititorilor, scriitorul mărturisește că i-ar fi fost mai ușor să înfățișeze evenimentele așa cum s-au întîmplat, adică să facă operă de istoric, dar l-au împiedicat să facă acest lucru o serie de motive puternice („asuprele") și anume : silit să dezvăluie și să condamne pe față unele fapte reprobabile comise la Poarta otomană și în țările române, și-ar fi atras destule neplăceri. Alt motiv îl constituie părerea scriitorului — în care, după opinia noastră, se înșela — că asemenea fapte n-ar merita să fie consemnate de istorie, din moment ce nu erau expresia unor situații de importanță generală. Un alt motiv, pe care îl invocă „mai cu de-adins", este limba, sub aspectul mijloacelor de expresie literară, preocupare ce, în concepția scriitorului, trebuia să însemne un demers „spre deprinderea ritoricească". Din această perspectivă „ritoricească" își lua scriitorul sarcina, în *Istoria ieroglifică*, să șlefuiască, să subțieze o limbă pe care o considera destul de „brudie", adică tînără, nematurizată literar și sub raportul posibilităților de exprimare a ideilor și cunoștințelor celor mai înalte, situație ce făcea din limba română un aluat receptiv la îmbogățirea lexicală și la înnoiri de tot felul.

Scanned with OKEN Scanner

În privința construcției literare, Cantemir afirmă că pentru *Istoria ieroglifică* și-ar fi luat ca model *Istoria ethiopică* a lui Heliodor, scriitor grec din sec. III e.n. O atentă comparare a celor două opere evidențiază însă că scriitorul român nu și-a însușit decît schema de construcție[1]. Urmînd acest model, un eveniment ce în ordinea cronologică a faptelor se afla la mijloc este mutat la început, și unul care se afla la început a fost mutat la mijloc. Astfel „Dialogul Inorogului cu Șoimul", care urma să fie „începătura istoriii" este plasat la mijlocul povestirii, în timp ce „adunarea animalelor", care în mod normal își avea locul la mijloc, devine evenimentul cu care *Istoria ieroglifică* își începe acțiunea.

Modelul adoptat devine cheia magică prin care putea fi introdusă ficțiunea, cu acțiunea ei modelatoare asupra materialului faptic real. Cantemir a intuit cu claritate că cel mai productiv moment sub raportul ficțiunii din întregul lanț al faptelor și evenimentelor era adunarea de la Arnăut-chioi, adunarea animalelor în limbajul ieroglific. Importanța pe care o atribuie acestui moment se vede din faptul că i se acordă ca spațiu aproape jumătate din lucrare. Cu o rară înțelegere a exigențelor operei literare, scriitorul își construiește această supradimensionată secvență pe faptul real al

---

1 Despre această problemă, vezi mai pe larg în D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediția citată, p. 5 (notele 1 și 2, aparținînd lui P.P. Panaitescu).

Scanned with OKEN Scanner

pomenitei adunări de la Arnăut-chioi, pe caracterul istoric al personajelor și pe unele amănunte semnificative de epocă. În rest totul este pură ficțiune, fapt ce acordă lui Cantemir posibilitatea de a-și demonstra marile calități de scriitor și de a realiza cea mai izbutită parte a *Istoriei ieroglifice* sub raport literar.

Această împrejurare istorică îi oferea avantajul de a pune în aceeași scenă — adunarea — pe contemporanii săi din cele două țări românești, care au jucat un rol politic, direct sau indirect, în împrejurarea amintită. Lupta politică în jurul candidaturii lui Mihai Racoviță, un fapt real, devine sub pana scriitorului un minunat prilej de a zugrăvi caractere și moravuri, de a surprinde sau crea diverse situații și posturi tipice pentru manifestarea pasiunilor, dezvăluirea intențiilor și apucăturilor, a moravurilor, convingerilor etc. În acest scop scriitorul, ignorînd cu bună știință adevărul istoric binecunoscut de el, face ca o seamă de personaje care se aflau în acel moment în alte părți să fie prezente la adunarea de la Arnăut-chioi. Un moment de obișnuită viață politică se transformă astfel într-un măreț episod literar.

Supradimensionarea secvenței cu adunarea animalelor față de toate celelalte episoade și momente demonstrează o evidentă lipsă de echilibru în construcția lucrării, defect accentuat și de prezența relativ densă a unor povestiri și digresiuni, cu rol mai mult lateral în construcție față de unele momente, am

Scanned with OKEN Scanner

spune centrale, dar care își justifică prezența prin faptul că, în viziunea cantemiriană, demonstrează ceva, îl ajută pe scriitor să-și expună gîndurile și să-și argumenteze ideile sau vederile. Ele au în același timp rolul de a ușura înțelegerea poziției lui Cantemir în conflictul cu Brâncoveanu și acoliții acestuia și de a adînci cunoașterea cu privire la unele situații politice, fenomene sociale și chiar persoane istorice. Unele sînt simple purtătoare de idei, cum ar fi „Războiul lighioilor mici cu cele mari", altele au roluri mai complexe, ca „Horbura și amestecătura în munți" — o povestire a răscoalei ienicerilor din Istanbul în 1703 — iar altele — o valoare istorică propriu-zisă, ca în „Dialogul Inorogului cu Șoimul", o aducere în prezent, printr-un artificiu de construcție literară, a diverselor momente ale conflictului între Cantemirești și Brâncoveanu. Dacă înfățișarea acestui conflict este o expunere aproape istoricistă, cele două răscoale sînt construite într-o admirabilă haină literară. Același caracter de informație istorică, dar cu valoroase calități literare îl posedă și povestirea alegorică „Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului", sau „Povestea nașterii, creșterii, suirii la stăpînire a părintelui Inorogului". Cu valoare pur literară, adică fără implicații istorice sau de viață socială, sînt cele două povestiri ale Vulpii despre iscusința Lupului, episodul căsătoriei Helgii cu Struțocămila, cu respectivele și admirabilele descrieri ale fizicului lor, dar fără o justificare strictă pentru economia literară a scrierii etc.

Scanned with OKEN Scanner

Nevoia pe care a simţit-o tot timpul scriitorul de a demonstra justeţea cauzei sale în contextul evenimentelor şi faptelor politice la care participa cu pasiune constituie un impediment în calificarea *Istoriei ieroglifice* ca o scriere de natură strict literară. Ea este în acelaşi timp o scriere autobiografică strîns legată de istoria noastră politică — şi cu atît mai valoroasă —, dublată de o originală pledoarie *pro domo* a unui scriitor care nu a avut puterea să se desprindă de sub presiunea faptelor trăite şi judecate prea mult din perspectiva intereselor personale.

4. PERSONAJELE

Adînca inserţie a *Istoriei ieroglifice* în viaţa socială şi politică a vremii ne obligă să vedem personajele sale sub dublul aspect: literar şi documentar. Acestea nu sînt, în majoritatea lor, ficţiuni literare, ca rezultat al unui proces de tipizare a realului, ci ele sînt persoanele, indivizii care au trăit în realitatea istorică a vremii, contemporanii cu care scriitorul a venit în contact şi cu care a întreţinut relaţii de prietenie sau duşmănie, care i-au fost rude, rivali, prieteni, persecutori sau sprijinitori. Datorită acestui lucru, cititorul este tentat să dea la o parte veşmîntul de animal pentru a le descifra adevărata şi istorica lor identitate. Pentru cititori, interesul literar este prin urmare dublat fără voie şi în mod legitim de cel documentar. Iar documentele vremii le

Scanned with OKEN Scanner

confirmă și ca identitate și, în linii mari, ca activitate.

Participarea la viața politică, de care sînt absorbite aproape total personajele *Istoriei ieroglifice* și de care nu concep să se dispenseze, creează o situație interesantă, ea însăși o reflectare a unei circumstanțe reale : centrul acestei vieți este Istanbulul sau Adrianopolul și nu Bucureștiul (care nici măcar nu este menționat în vreun fel) și nici Iașii, care poartă denumirea ironică de „locul întinsorii mrejii", adică locul unde se întind cursele politice. În aceste condiții, Poarta otomană devine locul unde se confruntă toate ambițiile pentru putere, unde pretendenții la domnie își irosesc banii și uneori viața, unde se țin chiar marile și străvechile noastre adunări populare pentru alegerea domnilor. Capitala imperiului otoman joacă astfel rolul unui centru al inițierii în pervertirea conștiințelor și mai ales în ceea ce poate fi mai urît și mai respingător : lăcomia, carierismul, cruzimea, nepăsarea față de suferințele oamenilor. Ilustrativă în acest sens este secvența „Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului", unde Lebăda bătrînă (Panaioti Nikussios) inițiază pe Camilopardal (Alexandru Mavrocordat) în tainele parvenirii și ascensiunii la putere, condiția optimală a satisfacerii nelimitate a lăcomiei, pentru mecanismul căreia învățătorul neîntrecut este ierofantul Filohrisos (iubitorul de aur). În contextul acestei cumplite lupte și confruntări de interese, capitala imperiului otoman, unde se prepară și se hotărăște destinul celor două țări românești, lasă

de asemenea impresia unui labirint a unui subsol al vieții cu căi întunecoase și încurcate, de unde nu ești sigur că mai poți ieși, mereu avînd în față perspectiva morții.

Prin acest imens și necruțător creuzet de alterare umană au trecut toate personajele *Istoriei ieroglifice*, foarte puține putînd rămîne modele morale, demne de urmat. Iată de ce scriitorul nu are multe cuvinte bune de spus despre ele, în afară de imaginea tatălui său, Constantin Cantemir, pe care îl zugrăvește cu o sinceră pietate filială. Are unele lucruri de reproșat pînă și credinciosului său prieten și cumnat Lupu Bogdan hatmanul. Restul eroilor lui Cantemir sînt cu toții niște orientali inconstanți în prietenie, cu o conștiință convertibilă la sunetul banilor și la tot felul de avantaje materiale, guralivi, pizmoși, intriganți și, în afară de Struțocămilă — prototipul prostului — toți sînt înzestrați cu instrumentul cel mai valoros al succesului : inteligența și chiar cultura.

Fiindu-i în mare măsură dușmanii ambițiilor și dreptății sale, scriitorul va exagera și îngroșa personajelor sale anumite trăsături negative, ajungînd astfel să realizeze caractere bine conturate și un evantai impresionant de tipuri umane. *Istoria ieroglifică* devine, prin mulțimea observațiilor psihologice, morale, educative, politice etc., prima noastră operă literară de critică a moravurilor, fapt ce-i acordă valoarea și amploarea unui roman social modern.

Personajele ar putea fi împărțite în individuale și colective, reale și imaginare sau simbo-

Scanned with OKEN Scanner

lice, și, dacă sînt de relief social sau cu rol subteran etc.

Unul dintre cele mai interesante personaje colective, prin funcționalitatea sa socială și prin conduită, este *adunarea animalelor*. Aceasta se comportă ca un singur personaj, servind în general scriitorului ca o cutie de rezonanță a situațiilor comice și ca un instrument de ridiculizare a prostiei, defectelor de caracter, a încălcărilor spiritului de justiție socială, a deviațiilor de la rigoarea logică. Atitudinea adunării nu este însă aceea a unui personaj independent, cu o cultură de așa natură încît să-și poată forma singură o opinie, ci se comportă ca un om fără prea mare personalitate, ușor sugestionabil, fiind mai întotdeauna de părerea ultimului vorbitor angajat în refutarea argumentelor antevorbitorilor. Apar însă și situații în care opiniile ei sînt manifestări ale spiritului de convenienţă, oglindind prin aceasta ipostaza de instituție social-politică. Datorită dependenței față de Poarta otomană și de asemenea datorită accentuării fenomenului arbitrarului absolutist în condițiile acestei dependențe, din instrument al voinței populare adunarea devine o parodie a libertății de opinie a maselor. Convocată din ordinul și la stăruințele domnului Țării Românești și cu oameni de încredere, ea are astfel, în chestiunile politice, o conduită oportunistă, de permanentă supunere față de arbitrii situației.

Un alt personaj colectiv, pe care scriitorul îl zugrăvește cu toată ura și cu tot disprețul, este categoria spionilor, a aparatului — bine

Scanned with OKEN Scanner

organizat la Poarta otomană — agenţilor secreţi ai lui Brâncoveanu şi ai curţii de la Iaşi. Slugi credincioase ale stăpînilor, ei se complac numai în roluri subalterne, fără simţul iniţiativei personale, acţionînd la comandă, numai din umbră, linguşitori şi plini de solicitudine faţă de cei mari, perfizi, ipocriţi, mincinoşi faţă de cei pe care îi adulmecă şi îi vînează.

Personajul colectiv care se bucură de toată stima şi preţuirea lui Cantemir este reprezentat de *albine*, care simbolizează pe „ţăranii de dajdie, birnicii". Situaţi la nivelul cel mai de jos al stratificării sociale, birnicii duc tot greul sarcinilor, asigurînd pîinea şi veniturile celor bogaţi, fără să se bucure de nici un fel de drepturi politice. Cantemir îi prezintă în situaţia de răsculaţi din desperare împotriva unor stări nedrepte de lucruri, strigînd lozinci cu un conţinut foarte modern pentru vremea aceea, şi imbatabili, în încercarea boierimii de a le reprima mişcarea. „Războiul lighioilor mici cu cele mari" este o frumoasă pagină literară a *Istoriei ieroglifice*.

Alte personaje, foarte interesante pentru specificul vieţii politice a epocii, sînt cele care ar putea constitui diversele ipostaze ale *Principelui*. O primă ipostază este aceea a domnului defunct, care a lăsat o anumită imagine pentru urmaşi, ca în cazul lui Constantin Cantemir, pe care scriitorul îl face modelul optimal al instituţiei domneşti. Principele ca domn, în deplinătatea exercitării funcţiei sale politice, îl întîlnim în persoana Corbului, Constantin Brâncoveanu. Deşi prezenţa sa

Scanned with OKEN Scanner

este mai mult episodică față de alte personaje care umplu firul acțiunii cu dinamismul lor, Corbul, datorită poziției sale domnești, este personajul forte al romanului. El acționează și pe față, la adăpostul puterii sale politice, dirijînd lucrările adunării animalelor în direcția dorită de el și asigurînd confirmarea protejatului său Mihai Racoviță pe tronul Moldovei, dar acționează și din umbră, inițiind și patronînd, prin marea lui influență la Poartă, prigoana împotriva fraților Cantemir și mai ales împotriva lui Dimitrie în care vedea un foarte inteligent și periculos dușman. Corbul este prototipul monarhului absolutist, tiranul fără scrupule, autocratul care folosește adunarea animalelor pentru ca să dea o aparență democratică unor hotărîri care încălcau flagrant spiritul de justiție, adevărul și logica. Fundată pe ură și răzbunare, imaginea lăsată de Cantemir despre Brâncoveanu, deși pornită de la adevărul istoric, este subiectivistă și nedreaptă ; dimpotrivă, acesta a rămas, pe drept, în istoria noastră ca un principe luminat, puternic influențat de umanismul renascentist, un strălucit sprijinitor al culturii și un fervent și subtil apărător al intereselor patriei.

Pe Principe îl întîlnim și în ipostaza, obișnuită pe acele vremuri, a domnului care întrunea în aceeași persoană pe candidatul la domnie, pe stăpînitor și pe mazil, ca în cazul lui Mihai Racoviță (Struțocămila), sau în aceea de simplu pretendent fără noroc, ca în cazul, real, al lui Marco pseudobeizadea (Liliacul), acesta din urmă folosit de scriitor pentru

Scanned with OKEN Scanner

ridiculizarea viciilor domnilor, în special în critica absolutismului și a dezvăluirii adevăratului rol al adunărilor populare. Prin ideile politice pe care le exprimă, Liliacul poate fi alăturat unor personaje exprimînd punctul de vedere al maselor umile, cum sînt *Jigăniuța* și *Unul din gloate*. Ipostaza de mazil a Principelui este întruchipată de Vidră (Constantin Duca), pe care toți îl acuză pentru jafurile și silniciile comise în domniile anterioare. El este personificarea tipică a inteligenței și culturii, care ascut trăsăturile negative înnăscute în loc să le îndulcească.

Dar dintre toți acești mazili și pretendenți, personajul cel mai interesant, care umple întregul roman, fără să apară în toate secvențele, este autorul însuși, exprimat de ieroglifa *Inorogul*. El se autoprezintă ca o permanentă victimă a Corbului, lovit în drepturile sale firești și urmărit pentru a fi omorît; dar, asemenea lui Făt-Frumos din basmele noastre, trece pînă la urmă nevătămat prin toate încercările, capcanele și intrigile contemporanilor săi. Spre deosebire de aceștia și asemenea și simbolului său, scriitorul se autozugrăvește ca posedînd la superlativ inteligența, înțelepciunea, onestitatea, puritatea sufletească, puterea și invincibilitatea. Stăpînit însă în toate fibrele ființei sale de ura față de urmăritori și persecutori, Cantemir folosește împotriva lor adesea gluma grosieră, insinuările jignitoare, invectiva etc.

Majoritatea personajelor cantemiriene trăiesc sub semnul poftelor, al lăcomiei, al dorinței

Scanned with OKEN Scanner

de înavuțire, ele fiind angajate în efortul de supraviețuire prin eliminarea celui mai slab ; sînt fiii cetății Epithimiei (cetatea poftelor, a dorințelor), se închină boadzei Pleonexiei, adică zeiței lăcomiei, a lăcomiei de înavuțire, de putere și de prestigiu („lăcomia slăvii", „oarba jigăniilor poftă"). Pentru satisfacerea unor nevoi atît de joase pe scara valorilor morale, cele mai multe mint, au o conduită duplicitară, cultivă falsitatea, ipocrizia, denunțul, compromisurile și mîrșăviile de tot felul.

Modelul și maestrul neîntrecut al acestei strategii în lupta politică este *Vulpea* (Ilie Enache Țifescu). Personaj cu o conduită prin excelență oportunistă, practică cu o deosebită dezinvoltură jocul pe două planuri, este un mare artist al ipocriziei, calculînd orice pas, gînd și vorbă și făcînd totul la rece, fără nici o remușcare dacă demersurile sale de culise se pot încheia cu moartea cuiva. Dar un personaj mult mai complex decît el este *Hameleonul* (Scarlat Ruset), care face de asemenea parte din categoria marilor intriganți și ipocriți. Spre deosebire de Vulpe, care își limitează malignitatea caracterului la activitatea de culise, cu teama permanentă de a nu risca ieșirea la lumina zilei, acesta nu se mulțumește cu șoaptele la ureche, ci acționează, se agită, ia parte activă la combinațiile pe care le imaginează, și dacă îi sînt descoperite, nu se intimidează, nu intră în panică, ci merge mai departe, cu o perseverență și o fervoare dia-

Scanned with OKEN Scanner

bolică, pînă la capăt, oricîte necazuri, piedici și nenorociri i s-ar întîmpla.

O categorie specială de personaje o formează sfetnicii. Din perspectiva funcției sale stricte de consilier domnesc, Mihai Cantacuzino (Cucunozul), dornic de prestigiu și aventură politică, fără înțelepciunea care se cuvine unui om de stat, este zugrăvit de scriitor ca un fel de alter ego al domnului muntean, un fel de cutie de rezonanță a vederilor și planurilor acestuia, îndemnîndu-și și sfătuindu-și în permanență stăpînul la o politică îndreptată spre țeluri grandioase și temerare, fără a ține seama și a se adapta împrejurărilor. În opoziție cu acesta, fratele său, Constantin stolnicul (Brehnacea) este zugrăvit, respectîndu-se într-o anumită măsură adevărul istoric, ca un consilier înțelept, care cultivă spiritul de chibzuință și de luciditate în treburile politice, capabil, ca un adevărat strateg și abil diplomat, să ia în considerare și să judece asupra tuturor factorilor și condițiilor de care ar depinde succesul sau insuccesul unor măsuri de stat, precum și asupra consecințelor lor.

Între personajele de culme ale romanului se remarcă și personalitatea deosebită și impresionantă a prietenului adevărat și credincios, Lupu Bogdan hatmanul (Lupul), cumnatul Cantemireștilor, remarcabil și prin spiritul său înțelept, plin de prudență și înțelepciune politică, dar și prin caracterul său integru și vioiciunea inteligenței. Așa cum stolnicul Constantin Cantacuzino devine prototipul sfetnicului înțelept, prin intermediul căruia Can-

Scanned with OKEN Scanner

temir își exprimă unele idei social-politice înaintate, tot astfel Lupu Bogdan devine modelul de viață prin care filosofia, în înțelesul ei clasic de înțelepciune, coboară în obișnuit, structurînd conduita cotidiană a omului. Asemănător Lupului, dar pe alt plan, este Șoimul (Toma Cantacuzino), de asemenea prietenul fidel și geniul bun al scriitorului, întruchipînd pe cavalerul medieval, intrat în conflict de principii cu domnul său, pe terenul normelor cavalerești de adevăr, dreptate, omenie, loialitate, principii perimate față de viața politică de culise, care cerea practicarea duplicității, minciunii, cruzimii, inechității.

Spre deosebire de Toma, care ajunge să-și trădeze domnul, sînt de amintit trei dintre sprijinitorii fideli ai politicii Corbului, precum Maimuța Livii (probabil Antim Ivireanul), Papagaia (umanistul Ioan Comnen) și Coțofana (grămăticul, șeful cancelariei domnești, probabil cronicarul Radu Greceanu). Între sprijinitorii de la Poartă merită să fie amintit Camilopardalul (Alexandru Mavrocordat Exaporitul), a cărui cultură, asemenea Vidrei, îi intensificase în loc să-i tocească marile sale defecte de caracter: lăcomia nemăsurată de cîștiguri necinstite, de avere și de putere, asemenea tuturor „vrăjitorilor", adică marilor și micilor demnitari otomani, fie ei protectori sau dușmani ai Inorogului.

Scanned with OKEN Scanner

5. DESCRIERILE ŞI PORTRETISTICA

În *Istoria ieroglifică* descrierile ocupă un loc important, scriitorul dovedindu-se un maestru al genului. Descrierile de natură demonstrează un fin observator, o deosebită forță imaginativă și o influență a lecturilor proprii și a povestirilor altora. Este cazul în special al peisajului exotic și lunar din „Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului", al peisajului citadin al cetății Epithimiei și al templului Pleonexiei din aceeași povestire. Natura este reprezentată și la scară cosmică, scriitorul zugrăvind un spectacol apocaliptic de o rară măreție, în care universul, ca în prezicerile sibilinice, intră într-o totală confuzie, așa cum apare în „Jelania și blestemul firii pentru nenorocirea Inorogului". În descrierea înfățișării fizice pe care o face uneori personajele sale în haină de animal, Cantemir se lasă furat de aspectul zoomorf, ca într-o scriere de științele naturii, un exemplu tipic oferindu-l „Chipul și firea Hameleonului". O altă sursă a descrierilor o constituie faptele, activitățile și obiceiurile omenești. Un exemplu îl formează minunata nuntă a Helgei cu Struțocămila, la care participă și broaște, gîngănii și gîze, Cantemir anticipînd nunta din codru a lui Eminescu din *Călin-file de poveste*. Cu un deosebit simț al mișcării și al reprezentării auditive este descris și „Războiul lighioilor mici cu cele mari", în care se anticipează, prin efectele viziuale și auditive, bătălia de la Ro-

Scanned with OKEN Scanner

vine din binecunoscuta *Scrisoarea III* de Eminescu.

Pasiunea lui Cantemir pentru descriere se manifestă și în portretistică, frecvente fiind portretele în care sînt reliefate trăsăturile psihice și de caracter. Uneori este folosit procedeul, nu lipsit de un substrat maliţios, de a pune personajele să-și facă autocaracterizarea, ca în cazul Vulpii, care își dezvăluie cu dezinvoltură în fața asistenței conduita și strategia oportuniste în viață. Nu rareori însă Cantemir pune personajele în diverse situații, silindu-le să se descopere, să-și trădeze firea, apucăturile, slăbiciunile, conduitele, intențiile, convingerile.

6. STRANIUL ŞI FORMELE LUI ÎN ISTORIA IEROGLIFICĂ

În mare măsură atmosfera și simbolistica scrierii stau sub semnul straniului, scriitorul, asemenea unui povestitor oriental, complăcîndu-se în gustarea neobișnuitului, a bizarului, a misterului, a tot ceea ce poate uimi. Cantemir revitalizează astfel și modifică în spiritul marii literaturi categoriile tradiţionale ale fantasticului, miraculosului și paradisiacului și introduce pentru prima dată în litetura noastră elementul apă, și o dată cu ea atmosfera onirică, atmosfera exotică, elementul patologic și chiar absurdul.

Fantasticul nu izvorăște decît într-o neînsemnată măsură din basmul românesc, pe care scriitorul îl cunoaște foarte bine, el fiind

Scanned with OKEN Scanner

mai curînd rezultatul viziunii alegorice a scrierii, construită îndeosebi pe atmosfera și climatul povestirilor din *1001 de nopți*, de unde și puternica sa culoare exotică și magică. Nota prin excelență stranie a fantasticului se datorește prezenței unor animale fabuloase, din repertoriul fizioloagelor. Alteori fantasticul este expresie și măsură a extraordinarului, a grandiosului, a strălucirii și a bogăției imense, ca în spectacolul pe care îl oferă cetatea Epithimiei. Exprimat adesea cu ajutorul alegoriei și supraîncărcat de simboluri, fantasticul cantemirian joacă în același timp rolul unui riguros mijloc de comunicare a unor idei. *Exoticul*, specie palpabilă a straniului, deși este exprimat și de apelul la înțelepciunea orientală și de preferința pentru fauna africană, este în mare măsură o viziune geografică limitată la zona tropicală, fierbinte, muntoasă pe alocuri și mai ales nisipoasă, în care singura apă este Nilul. Nisipurile, vegetația sărăcăcioasă, vîntul arzător al pustiului exercită asupra scriitorului o fascinație irezistibilă : le descrie cu o plăcere de călător însetat de noutate și aventură. Atracția sa pentru peisajul exotic este, desigur, rezultatul familiarizării cu acesta prin basmele orientale, prin lecturile sale din geografii și călătorii arabi și prin povestirile negustorilor contemporani cu el. Datorită acestui lucru, exotismul cantemirian este puternic imaginar și în același timp plin de fabulos și magie. Cu *miraculosul* ni se dezvăluie o altă față a straniului, trăsătură caracteristică a multora din

Scanned with OKEN Scanner

episoadele romanului. Hrănit cu tradiţiile, credinţele şi practicile superstiţiilor populare, precum şi cu fabulaţiile orientale, Cantemir se va simţi atras ca de un puternic magnet de aspectele misterioase ale vieţii, de genul efectelor inexplicabile, care uimesc şi tulbură cu putere sufletul omenesc. Miraculosul cantemirian nu este minune biblică, adică intervenţia divină în destinul uman, ci magie, cu alte cuvinte, lucru omenesc, ca în credinţele şi practicile populare şi mai ales ca în universul vrăjitoresc al basmelor arabe. Cantemir foloseşte termenul magie şi cu înţeles propriu, ca în scena descîntecului de dragoste făcut asupra Hameleonului şi Biruinţei, dar şi în înţeles figurat, ieroglific, vrăjitorii desemnînd şi pe maeştrii combinaţiilor de culise ai vieţii noastre politice, ca în cazul familiei Cupăreştilor, dar mai ales pe demnitarii otomani, întruchipări ale lăcomiei şi nestatorniciei, care, la sunetul banilor peţitorilor de putere, schimbau cu uşurinţă un domn cu altul.

O altă prezenţă, în *Istoria ieroglifică*, semnificativă prin dimensiunea ei, este aceea a *absurdului*. Descoperindu-l în realitatea cotidiană, scriitorul acordă, în *Istoria ieroglifică*, un mare interes situaţiilor absurde, situaţii ce generează de multe ori comicul şi ridicolul, fără însă a se reduce la ele. Absurdul cantemirian se menţine însă mai întotdeauna în limitele situaţiilor dramatice, pentru că deseori este vorba de urmările violentării, siluirii cu bună ştiinţă a evidenţei, împotriva adevărului, dreptăţii, raţiunii şi măsurii. Ade-

Scanned with OKEN Scanner

vărul și criteriile sale acordă o notă specifică temei absurdului, care devine astfel o problemă de logică, de logică înțeleasă în bună măsură ca știință practică, metodologică. Factorul social creator de absurd este în primul rînd puterea politică, înțeleasă ca manifestare a arbitrarului, a absolutismului. În fața evidenței, a adevărului, a dreptății, puterea absolută opune formula sa imperativă: „așa vreau, așa poruncesc, așa să fie!" În fața voinței arbitrare, puterea logicii se anulează, cu tot dreptul său la existență și mai ales cu toată evidența sa. Ciocnirea dintre adevăr și interesele individuale sprijinite de putere duce la o situație absurdă: umbli zadarnic cu adevărul și dreptatea în mînă, riscîndu-ți adesea viața, dacă te încăpățînezi să le demonstrezi nevoia de a le respecta. În consecință, Cantemir va sublinia imperativul luptei pentru libertate, care este de fapt lupta împotriva absurdei dominații a absolutismului asupra adevărului și rațiunii (rațiunea — element preiluminist!). Iată de ce scriitorul se va ridica, în *Istoria ieroglifică*, nu numai împotriva arbitrarului politic ca atare, dar și împotriva modalităților care îmbracă haina logicului sau măsluiesc logica pentru a lovi în adevăr și dreptate: este vorba de critica sa la adresa logicii sofisticate, la adresa „dialecticii", înțeleasă ca arta de a face din negru alb și din alb negru, la adresa retoricii și chiar a „poeticii", gîndită ca modalitate estetică a sofisticii. Izvorul cel mai adînc al absurdului îl constituie de fapt dorința și anume dorința

Scanned with OKEN Scanner

nedreaptă: „pofta izbîndirii strîmbe", „nesaţiul lăcomiii", tendinţa omenească de a urmări în mod nelimitat şi iraţional plăcerea, desfătarea personală dincolo de marginile posibilului şi de limita permisă de etică. O materializare a acestui fel de absurd este cetatea Epithimiii („inima, omul lacom sau lumea"), adică oraşul dorinţelor, construit împotriva regulilor elementare ale arhitecturii, norma fiind în mod exclusiv înlocuită de o măreţie iraţională, fantastică. Relevant din perspectiva absurdului, în această cetate pomii înfloresc şi fructele lor se coc nu respectînd ciclurile naturii, ci dorinţele anarhice ale oamenilor.

Apa, în viziunea cantemiriană, ne apare în ipostaza ei stihială, primară, purtătoare de mesaj malefic, aducătoare de cumpănă şi de încercare. De ea mai este asociată starea de instabilitate, nesiguranţă, pericol, moarte. Aceasta este apa din „Povestea corăbieriului cu dulful", dar şi elementul prin care este simbolizat imperiul otoman („monarhiia celor de apă"), stat al silniciei şi abuzurilor de tot felul. Sub forma ei curgătoare, Nilul, apa semnifică în schimb lăcomia fără margini a demnitarilor otomani şi de asemenea, şi diferitele ei stări de metamorfoză, mecanismul de adunare şi de risipire a veniturilor Porţii. Un alt element explorat de scriitor este *visul*, abordat din perspectiva oniromanciei tradiţionale, pentru care starea de vis este calea de comunicare între om şi destin. Interesul literar pentru această stranie formă de viaţă sufletească îmbrăţişează spectacolul comic oferit de re-

Scanned with OKEN Scanner

petatele şi infructuoasele încercări ale Hameleonului de a descifra după placul său tîlcul visului. Prin vis, Cantemir ne plimbă în acelaşi timp în lumea tenebroasă a pasiunilor şi idealurilor de joasă calitate care se zbat înapoia conştiinţei morale. În fine, patologicul ca formă a straniului este exprimat de boala psihonervoasă de care suferă Hameleonul, Cantemir dovedindu-se astfel şi un explorator al psihicului uman în ipostazele sale anormale.

7. LIMBA ŞI ARTA LITERARĂ.

Dimitrie Cantemir este primul care, prin *Istoria ieroglifică*, scrie literatură pentru literatură, conştient de specificul şi rolul acesteia în dezvoltarea culturii noastre. Domeniul literaturii originale capătă prin Cantemir — ca să ne exprimăm metaforic — conştiinţa de sine. *Istoria ieroglifică* reprezintă, de aceea, un moment crucial şi de referinţă culturală şi ideologică, ea exprimînd nu numai tentaţia de a orienta literatura laică pe drumul creaţiei originale, dar, ceea ce este semnificativ, şi nevoia simţită de marele scriitor şi gînditor de a aborda critica socială. Căci de la literatura de sfaturi pentru viaţă a cărţilor de înţelepciune, prin care filosofia se schimba în sfetnic al vieţii cotidiene, şi de la predicile din amvon, cu acelaşi caracter, pînă la schimbarea pe care o săvîrşeşte Cantemir în cultura noastră prin trecerea la critica moravurilor şi a stărilor social-politice este o sensibilă schim-

Scanned with OKEN Scanner

bare de ton și de rol. Dar întronarea lungii perioade a domniilor fanariote, cu respectiva cultură în limba greacă, departe de țelurile și de ritmurile firești ale dezvoltării poporului român — face ca *Istoria ieroglifică*, în loc să marcheze o nouă epocă, să încheie în realitate o etapă în cultura veche românească. Ideile înaintate cuprinse în scriere, idei prin care Cantemir prefigurează iluminismul și chiar romantismul de factură social-politică, ne arată adevărata măsură a posibilităților de evoluare a culturii românești dacă mersul istoriei noastre ar fi lăsat-o să se dezvolte pe drumul pe care îl apucase.

Am văzut că *Istoria ieroglifică* nu este o scriere literară obișnuită. Adunarea animalelor poartă discuții la un înalt nivel, pe specificul filosofiei și mai ales al logicii, autorul însuși făcînd fine și ascuțite observații de ordin psihologic, etic, social-politic etc. Folosind o terminologie adecvată, personajele se comportă ca niște adevărați savanți, după modelul scriitorului însuși ; ele mînuiesc cu o deosebită siguranță arta cuvîntului și dialectica ideilor. Cantemir plimbă cu o deosebită ușurință pe cititor în universul ideologic al vremii, *Istoria ieroglifică* putînd fi considerată o enciclopedie vie a ideilor și a cunoștințelor științifice și filosofice ale timpului și în același timp măsura geniului cantemirian la acea dată de căutări și încercări de cristalizare a forței sale de creație.

Tematica filosofică și nivelul savant al discuțiilor din *Istoria ieroglifică* obligă pe Can-

Scanned with OKEN Scanner

temir să se gîndească — primul în cultura noastră veche — la o operație de meticuloasă modelare a limbii române din acea vreme. Este vorba de nevoia pe care o simțea marele scriitor și gînditor de a face ca limba noastră să fie capabilă de a exprima cunoștințele proprii stadiului de atunci al științei, filosofiei și al unei literaturi de înaltă ținută. În acest fel el înțelege imperativul vremii sale, acela de a acorda limbii române demnitatea ce i se cuvenea alături de limbile socotite, în cadrul conceptului de cultură religioasă, ca singurele „alese" : slavona, greaca, latina. După prima mare mutație realizată în cultura veche românească, aceea a înlocuirii slavonei ca limbă de cultură cu româna, Cantemir realizează astfel pe cea de a doua : îmbogățirea limbii și șlefuirea ei literară.

O primă cale în îmbogățirea limbii o formează împrumuturile lexicale, Cantemir împrumutînd sau reactualizînd unii termeni slavoni și împrumutînd din turcă, arabă, persană, italiană și mai cu seamă din greacă și latină.

O a doua cale, cerută mai ales de necesitatea de a crea o terminologie științifică, este plecarea de la fondul lexical al limbii noastre pentru crearea unor termeni noi. Unul din procedeele lui Cantemir, în această direcție, este extinderea sensului, a funcționalității unor cuvinte comune. De pildă, cuvîntul, de origine slavă, *pricină* — cauză, motiv, ceartă, devine termenul filosofic *pricină*, cu sensul univoc de *cauză*, și, ca urmare, o componentă

Scanned with OKEN Scanner

definitorie în expresii terminologice, ca: *pricină materiiască*, *pricina formei*, *pricina săvîrșitoare*, *pricina pricinilor*, *pricina asupritoare* etc. În același fel *hotar* capătă sensul de *termen* în logică, *forma* devine categorie ontologică de tip aristotelic etc. Alteori scriitorul creează termeni noi folosind procedeul expresiilor, al cuvintelor compuse, ca, de exemplu: *pricina clătitoare firească*, *scoatere în față*, *singură ființa lucrului*, *știința celor preste fire*, *știința lucrurilor ființăști*, *afară din ființă*, *ceea ce ieste*, *cele din ceput chipuri*, *forma filosofască* etc. Spre deosebire de Neculce, care va prefera graiul moldovean, Cantemir, conștient de necesitatea formării unei limbi unitare românești, va face apel la cuvinte din graiul ardelean și maramureșan, și mai ales din cel muntean, preferat în special în elaborarea unei terminologii științifice.

Într-o anumită măsură, arta literară a lui Cantemir este un exercițiu retoricist care se reduce la construcția frazei și la preferința exagerată pentru podoabele stilistice. Restul artei literare aparține geniului scriitoricesc al romancierului. Elementul care șochează de la prima citire este fraza amplă, în care fiecare propoziție este construită artificial, cu inversiuni după anumite reguli și cu incidențe neașteptate, predicatul fiind de regulă la sfîrșit. Podoabele stilistice extrem de bogate îngreuiază considerabil urmărirea ideii. Epitetele și metaforele se înșiră de multe ori ca mărgelele pe ață. Dificultatea de înțelegere este sensibil mărită și de marea bogăție de simboluri care

Scanned with OKEN Scanner

cer timp și o doctă pregătire pentru a le descifra.

Fondul puternic afectiv al scriitorului și trăirile intense pe care le transpune nemijlocit, aproape brut, nefiltrat, în scris asigură substanța șansei sale literare. Atunci cînd sentimentul este prezent, fraza se comportă ca o ființă vie, căpătînd un ritm al ei în funcție de natura și intensitatea afectului. De multe ori se simte o muzicalitate interioară, condiționată de doi factori : ritmul și efectele sonore, în care un loc deosebit îl deține rima, aceasta putînd apărea chiar acolo unde nu este vorba în mod special de pasaje pur lirice.

Monotonia este în mare măsură evitată și prin faptul că scriitorul introduce teme folclorice, povestiri de inspirație sau în gen popular, mînuind cu destulă ușurință și varietate chiar versurile, create în general în spirit popular, cu versul scurt și cu mare putere de expresivitate. În acest fel apar versuri în genul bocetului, al blestemului sau descîntecului ; elegia, pe care Cantemir o introduce pentru prima dată în literatura română, este de asemenea tratată în spiritul poeziei populare românești.

Romancierul este în același timp un foarte talentat povestitor, un fin observator al omului și faptelor sale și mai ales un admirabil portretist. Maestru neîntrecut în mînuirea mijloacelor de expresie literară pentru a obține efectele și a realiza cele dorite, Cantemir

Scanned with OKEN Scanner

anticipează, mai ales în portretul psihologic şi în mînuirea satirei, pe marii scriitori de mai tîrziu.

8. SATIRA CANTEMIRIANĂ

Nedreptăţit în idealurile şi drepturile sale, şi urmărit şi persecutat de către contemporani, fie ei munteni sau moldoveni, trădat de prieteni şi minţit de marii demnitari otomani care pozau în sprijinitorii săi, Cantemir nu este scriitorul care să-şi lamenteze insuccesele şi să-şi strige dreptatea în piaţă, ci recurge la sabia cuvîntului scris.

Operă de răzbunător, *Istoria ieroglifică* trădează pe autor ca pe o natură pătimaşă, care nu-şi iartă duşmanii, subliniindu-le şi exagerîndu-le defectele, gata totdeauna să rîdă de lipsurile lor fizice, sufleteşti şi morale. Primul şi unul dintre cei mai mari satirici din literatura noastră, anticipîndu-l în causticitate şi simţul umorului pe Caragiale, Cantemir foloseşte toate mijloacele pentru a satiriza, ridiculiza şi stigmatiza pe contemporanii săi, dezvăluind atît micimea oamenilor cît şi racilele de care suferea societatea românească şi cea turcească. Scriitorul se dovedeşte aprig şi bătăios, neîndurător şi crud. Marea sa inteligenţă, atît de abilă în strategia subterană a vieţii politice, îl slujeşte din plin şi în această operă de disecare a viciilor şi moravurilor umane. Cantemir foloseşte toate resursele spiritului satiric — ca un savant al genului — de la

Scanned with OKEN Scanner

ironia, mai fină sau mai grosolană, pînă la epitetul stigmatizator, situaţiile comice şi ridicole în care îşi pune personajele, mergînd în aceasta pînă la caricaturizare, urmărind deseori provocarea rîsului ; alteori foloseşte imprecaţia, insulta, atacul la persoană, pamfletul, şi, pentru că personajele animau viaţa politică a vremii, pamfletul politic. În toate acestea însă, în ironie, în situaţiile comice, în pamflet se simte rana sufletească a scriitorului care alimentează permanent spiritul caustic, maliţia, pe care n-o întîlneşti numai în ironie şi în epitetele tari, ci şi în situaţiile comice. De pildă, animalele rîd în hohote de prostia Struţocămilei, de situaţiile penibile ale celor puşi în dificultate în toiul dezbaterilor.

Alteori, simţul umorului, cu care scriitorul este bine dotat, se materializează în neobişnuite efecte comice, ca în zugrăvirea dramei sufleteşti a lui Mihai Racoviţă, prezentat ca un domn mîndru de poziţia sa, dar slab şi neputincios în a pedepsi pe marii boieri care jefuiau fără nici o teamă bogăţiile ţării şi comiteau silnicii neînchipuite asupra maselor. În folosirea comicului, Cantemir merge uneori pînă la caricatural, ca în alaiul Cămilei după obţinerea investiturii de la sultan, sau ca în scena în care Vulpea, într-un acces de lăcomie, moare sufocată în timpul înghiţirii unui pui întreg. Din aceeaşi categorie face parte şi zugrăvirea simbolică a lăcomiei demnitarilor otomani, în persoana zeiţei Pleonexiei, lacomă de mituire, de o corectitudine făţarnică, dar slujită cu credinţă de întruchiparea intermediarilor, preotul Filohrisos, „iubitoriul

Scanned with OKEN Scanner

aurului și mijlocitoriul mizdei". Satira vehementă la adresa lăcomiei Porții otomane, imperiul care trăia din jaf și extorcări, este una din laturile însemnate ale gîndirii social-politice cantemiriene.

Participarea activă la viața politică l-a făcut pe scriitor să-și dea seama de importanța deosebită a relațiilor interumane, în cadrul cărora indivizii acționează ca firi, caractere, conduite. Deși Cantemir este primul în țara noastră care descoperă, în cadrul relațiilor sociale, existența claselor și a relațiilor de clasă, subliniind cruzimea celor mari față de cei mici, ca scriitor și fin observator, el vede, în toate, caractere și interese individuale. *Istoria ieroglifică* este, dealtfel, un roman de caractere, primul nostru roman în care caracterele umane sînt puse să se desfășoare în cadrul vieții politice, adică în condițiile de mediu care le activa cel mai mult, silindu-le astfel să se descopere și să se trădeze pînă la substanța lor intimă. Modalitatea satirică, procedeu preferat de Cantemir, adaugă un plus de expresivitate în conturarea diverselor condiții și atitudini.

*

Există o anumită dificultate în încadrarea *Istoriei ieroglifice* într-o anumită specie literară bine precizată, datorită multiplelor fațete pe care le prezintă cititorului. Nu ne putem îndoi că *Istoria ieroglifică* este un roman și anume un roman istoric prin materialul de viață politică pe care îl conține, iar ca specie,

Scanned with OKEN Scanner

un roman autobiografic, deoarece scrierea se referă în principal la „cazul" autorului în ansamblul faptelor de viață politică a vremii. Romanul este în același timp alegoric, pentru că acesta este limbajul folosit de Cantemir, pentru a nu rămîne descoperit în fața dușmanilor și victimelor atacurilor sale. Scrierea este în același timp un pamflet politic, pentru că satira autorului merge pînă la atacul la persoană, personajele fiind, aproape toate, persoane cu relief și rol politic. Opera este de asemenea un roman de idei, primul nostru roman-eseu, personajele și autorul însuși dezbătînd numeroase probleme de viață, de politică, filosofie, logică etc.

Situația privilegiată de a fi primul roman original din literatura română, valoros atît pentru că nu este o simplă experiență scriitoricească, ci o scriere cu incontestabile și uimitoare calități literare, deschizătoare de drumuri pentru literatura viitorului, *Istoria ieroglifică* trebuie să-și ocupe locul ce i se cuvine, ca operă de mîna întîi, nu numai în literatura noastră, ci și în cea universală. Dintre toate virtuțile cu care o putem investi, *Istoria ieroglifică* va trebui, înainte de toate, să fie recunoscută ca un model al romanului politic, puternic ancorat în viața și destinele poporului român.

ION VERDEȘ

Scanned with OKEN Scanner

ISTORIA IEROGLIFICĂ

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA I

(Rezumat)

Socotindu-se cele mai puternice ființe de pe pămînt și din aer, Leul (Moldova) și Vulturul (Țara Românească) vor o confirmare a acestei pretenții și în acest scop convoacă o adunare comună a supușilor, care urmau să semneze un „hirograf de obște", adică un act scris semnat de către toți. Este o adunare populară, în genul adunărilor din acea vreme prilejuite de alegerile de domni, la care luau parte reprezentanți ai tuturor claselor și categoriilor sociale libere, de la marea boierime pînă la țărănimea neaservită. După obiceiul timpului, și în adunarea zugrăvită în *Istoria ieroglifică*, o adunare a animalelor, participanții sînt împărțiți pe „tagme", adică după criteriul stărilor sociale, locul întîi înaintea Leului și Vulturului ocupîndu-l patrupedele și păsările din „orînduiala dintîi", adică reprezentanți ai marii boierimi moldovene și muntene. Urmează în al doilea rînd reprezentanți ai celei de a doua tagme, adică boieri moldoveni și munteni de rangul doi și în fine reprezentanți ai celor „mai de gios praguri", care „în scaune a ședea nu să învrednicesc", exponenți ai țărănimii moldovene și muntene. Participanții la adunare, înveșmîntați în nume de animale, sînt de fapt persoane reale, contemporani de ai lui Cantemir, mulți dintre ei exponenți ai vieții politice de atunci și în același timp prieteni sau dușmani ai scriitorului.

Scanned with OKEN Scanner

Bunul mers al desfășurării adunării, împărțite în două grupuri: grupul moldovean și grupul muntean, este tulburat de ivirea *Liliacului*, care prin dubla sa înfățișare, de patruped (moldovean) și de pasăre (muntean), provoacă o cumplită vrajbă între cele două cete, fiecare reclamînd ca de-al său pe ciudatul animal. În limbajul său cifrat, Cantemir făcea în realitate aluzie la un fapt real: Liliacul, care nu este decît Marco pseudobeizadea, un pretins fiu de domn, muntean de neam, crease îngrijorare și agitație prin pretențiile sale la domnia Moldovei și chiar la a Țării Românești, în locul lui Constantin Brîncoveanu.

În mijlocul adunării învrăjbite astfel din cauza Liliacului, se ivește pe neașteptate *Vidra*, tot o ființă dublă, în parte de apă, indicînd apartenența sa la imperiul otoman, în parte terestră, adică moldovean. Este vorba de Constantin Duca, grec de neam, fost de două ori domn al Moldovei (1693 — 1695 și 1700 — 1703), ridicat în scaun de socrul său, Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, și mazilit tot la demersurile acestuia, nemulțumit de lipsa de recunoștință a ginerelui. Cu sosirea Vidrei, adunarea animalelor, la început pur simbolică, devine adunarea istorică de la Arnăut-chioi, o localitate de lîngă Adrianopol, unde, în vara anului 1703, reprezentanții Moldovei și ai Țării Românești se întruniseră, la stăruințele lui Brâncoveanu, pentru alegerea unui nou domn în locul lui Duca. Candidatul la domnia Moldovei, susținut de curtea de la București, era *Struțocămila*, tot o ființă dublă, de fapt marele boier moldovean Mihai Racoviță, fostul cumnat al Cantemireștilor și rudă în același timp cu boierii Cantacuzini munteni și cu domnul Țării Românești, care vedea în acest candidat un om docil, cum nu fusese Duca.

Vidra își oferă în adunare serviciile sale pentru rezolvarea disputei prilejuită de prezența Liliacului, încercînd

Scanned with OKEN Scanner

în același timp să pună în discuția asistenței caracterului abuziv al îndepărtării sale din domnie, dar se lovește de reacția violentă a *Bitlanului* (grecul Chiriță Dimachi) și a *Brebului* (Burnaz postelnicul), fostele sale capuchehaiale, aflate acum în slujba Corbului, care nu este altul decît Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești. Aceștia readuc în memoria asistenței apucăturile urîte, legăturile de interese cu monarhia celor de apă (imperiul otoman) și ticăloșiile comise în timpul domniei, cerînd adunării ca Vidra să fie eliminată definitiv dintre patrupede (moldoveni) și lipsită de ajutorul zburătoarelor (muntenii). Văzîndu-se silită în mod irevocabil să se retragă la „marginile gîrlelor", adică în „Fanariul Țarigradului", Vidra ponegrește la rîndul său pe cei doi, dezvăluindu-le lăcomia și legăturile dubioase cu lumea munteană și otomană, și se răzbună punînd sub semnul întrebării însușirile pentru domnie ale noului candidat, acuzînd în același timp pe Corb de amestec brutal în desfășurarea normală a lucrărilor adunării de la Arnăut-chioi.

Cuvîntarea abilă a Vidrei deschide seria atacurilor împotriva candidaturii Struțocămilei, pe temeiul că aceasta nu ar poseda însușirile necesare unui domn. Cea care ia cuvîntul în continuare în acest sens este *Căprioara de Aravia* (Dimitrașco Caragea, prieten al fraților Cantemir), care demonstrează, cu ajutorul unei întîmplări, nevrednicia acestui animal, lucru ce neliniștește pe Corb, aflat și el în adunare, pentru a dirija după voia sa mersul lucrărilor. Alcătuind un „siloghizm în barbara" — aluzie la mazilirea Vidrei — Corbul își susține candidatul. Intervenția sa categorică provoacă pentru moment o oarecare derută, dar, la sugestia perfidei *Vulpi* (marele boier Ilie Enache Țifescu, odinioară prietenul Cantemireștilor, dar acum dușmanul lor), care rămâne în umbră,

Scanned with OKEN Scanner

Şacalul (Maxut serdarul, prieten constant al fraţilor Cantemir) ia cuvîntul, demonstrînd, cu ajutorul logicii porphyriene, incapacitatea Struţocămilei şi cerînd în consecinţă anularea candidaturii. Este locul să observăm cum filozoful Cantemir pune animalele să discute cu ajutorul logicii : după ce mai întîi Căprioara de Aravia folosise pentru argumentare doar datele empirice ale procesului cunoaşterii, celelalte animale se vor servi de categoriile logicii porphyriene, la modă în acea vreme.

Adunarea nu poate replica argumentelor aduse de Şacal împotriva Struţocămilei, ceea ce dă curaj *Lupului* (Lupu Bogdan hatmanul, cumnatul şi prietenul devotat al Cantemireştilor) să ia şi el cuvîntul, dar, natură înţeleaptă şi prudentă, ocoleşte în mod voit problema candidaturii, criticînd în schimb pe antevorbitori că s-au antrenat într-o detestabilă confruntare de patimi şi de interese personale în loc să contribuie la progresul lucrărilor adunării. Simţindu-se vizată, întrucît ea inspirase cuvîntarea Şacalului, Vulpea, cu toată dorinţa de a rămîne permanent în umbra faptelor altora, se lasă tîrîtă de sentimentele sale împotriva împărăţiei zburătoarelor, atacînd cu violenţă acţiunile politice ale Corbului. În apărarea politicii Corbului intervine însă prompt *Cucunozul* (marele boier muntean, spătarul Mihai Cantacuzino, fratele marelui cronicar Constantin Cantacuzino, amîndoi unchi ai lui Brâncoveanu), care atrage atenţia asupra atotputerniciei domnului păsărilor, care a înscăunat-o şi a mazilit-o pe Vidră, după cum tot lui îi stă în putinţă să urce la tron şi pe Struţocămilă. Cucunozul insinua astfel că alegerea Struţocămilei ca domn nu este o alegere liberă, adunarea jucînd în realitate un rol pur formal.

Dar în timp ce nici un patruped (boier moldovean) nu mai îndrăzneşte să ia atitudine potrivnică voinţei

Scanned with OKEN Scanner

Corbului, se ridică cu îndrăzneală o „jigăniuță", al cărui nume scriitorul însuși îl descifrează ca „jelea și tragerea neamului moldovenesc", expresie ce face din acest personaj, rămas obscur, un exponent al maselor. Obscurul personaj introduce o notă politică în desfășurarea discuțiilor, criticînd siluirea voinței participanților de către Corb și susținînd ideea că supușii nu sînt datori să asculte de legi nedrepte și de voința arbitrară a stăpînilor. Iar în ce privește candidatura, „cu suptire meșterșug", pentru a înlătura discuțiile sterile ce exprimau părerile și interesele altora, propune ca Struțocămila în persoană să probeze că posedă calitățile necesare unui viitor domn. Aceasta dă însă dovadă de o rară prostie, arătîndu-se în schimb dispusă să accepte o tutelă umilitoare, din partea boierimii și a Corbului, numai să ajungă domn. Corbul și Cucunozul se tulbură nespus de prostia protejatei lor, în timp ce adunarea este cuprinsă de un imens hohot de rîs, toți distrîndu-se pe seama „prostului dobitoc". În mijlocul acestei distracții generale, ia cuvîntul și „unul dintre gloate (din ceata dobitoacelor poate)", care, pe temeiul că animalul „categoriile loghicăi n-au citit și în cărțile științei nu s-au zăbăvit" — lipsă de netolerat pentru un cîrmuitor — propune ca acesta să răspundă cel puțin cum îl cheamă. Din acest moment, numele Struțocămilei va deveni o altă temă de dezbatere furtunoasă în adunare, prilej pentru scriitor de a ridiculiza logica scolastică și celelalte științe sub raportul promovării adevărului.

Prima care ia cuvîntul în această nouă fază este Căprioara de Araviia, dar, nemulțumită de menținerea acesteia în spiritul unei metodologii empiriste, adunarea cere pentru o asemenea chestiune un specialist în „lexicoane etimologhicești" — evident, o ironie la adresa științei etimologiei — dar pentru acest rol nu se dovedește potrivit nici

Scanned with OKEN Scanner

unul dintre capetele de vază ale științei și culturii muntene de atunci: nici *Maimuța Liviei* (probabil mitropolitul Antim Ivireanul), nici *Coșcodanul Tharsisului vechi* (aga Enache Văcărescu, străbunicul poeților Văcărești de mai tîrziu), nici *Papagaia* (Ioan Comnen, reputat învățat din acea vreme, profesor la Academia domnească din București) și nici *Coțofana de Evropa* (nume deocamdată neidentificat).

Stăpînită de un gînd ascuns, Vulpea susține că o asemenea problemă nu poate fi rezolvată de o „pasăre gramatică" (etimologul fiind un gramatician), ci numai de către o „jiganie filosoafă", punct de vedere pe care și-l însușește și adunarea. Aceasta propune pe rînd pe Maimuța Liviei, care refuză pe motivul că s-ar pricepe mai mult în „filosofiia obiceinică" decît în cea „fizică", apoi pe *Privighetoare* (Ieremia Cacavela, fostul profesor al lui Dimitrie Cantemir, aflat acum în slujba lui Brâncoveanu), care se consideră retor și nu filosof; în sfîrșit, propunerea cade pe Vulpea însăși, care se eschivează, motivînd că ea se știe „dialectică" și nu filozoafă, și propune, la rîndul său, pe Lup, pe care îl prezintă ca pe un „bun și adevărat filozof" și de asemenea ca pe un „iscusit anatomic". Lupul se ferește, din prudență, să mai ia cuvîntul, dar Vulpea nu renunță, ținînd în acest timp un discurs, plin de subtilitate și perfidie, prin care urmărea să convingă adunarea să-l determine să vorbească pentru a-și dezvălui sentimentele antimuntene și a fi astfel învinuit și ucis ca un trădător de către viitorul domn.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA a II-A

(Fragmente)

Ca să convingă adunarea cît este Lupul de iscusit, Vulpea povestește două „istorii", pe care le redăm în întregime mai departe :

LUPUL ŞI DULĂUL
SAU PRIMA POVESTIRE A VULPII
DESPRE ISCUSINȚA LUPULUI

Odînăoară era un om sărac, carile într-o pădurițâ, supt o colibiță era lăcuitoriu. Acesta, mai mult de dzece găini, 2 cucoşi, doi miei și un dulău altăceva după sufletul său nu avea. Deci dulăul atîta era de bun păzitoriu și atîta de tare în giur împregiurul casii străjuitoriu, cît nici frundză de vînt să să clătească[1] și el asupra sunetului[2] să nu năvrăpască[3] cu putință nu era (că mai bunu-i și mai de nedejde ieste dulăul deşteptat[4] decît străjeriul însomnorat sau cu vinul îngropat). Dulăul aşe pre dinaintea casîi pururea să afla, iară găinele în podul colibii să culca, mieii noaptea dinaintea uşii în tindiță, iară omul ostenit și o-

---

1 — să se mişte. 2 — foşnet. 3 — să se repeadă, să se năpustească. 4 — treaz, care veghează.

Scanned with OKEN Scanner

bosit dacă viniia de la lucru, în colibiță spre odihnă să aședza. Ce cît au fost despre partea mea, macar că, precum să dzice dzicătoarea, nici o piatră neclătită n-am lăsat. Insă nu numai de vrăjmășiia dulăului, cît de gardul denafară nu m-am putut lipi, nu numai cît la găini în pod nu m-am putut sui, ce așeși[5] nici pre acolea pre aproape de fricos[6] glasul lui nici a mă opri, nici a mă odihni am putut. Și așe, ori cu cîte meșterșuguri[7] am ispitit[8] și cu cît mai cu dor dulce carnea găinușilor am poftit, nicicum poftii și izbîndii inimii nu m-am învrednicit (căci norocul așe de aspru cu muritorii șuguiește, cît, de multe ori, celea ce și cu ochii le-ar înghiți, nici cu nasul nu-i lasă a le mirosi). Iar o dată mi să tîmplă cu Lupul a mă împreuna, căruia traiul omului și vrăjmășiia dulăului a-i povesti mă luaiu și precum în multe nopți fără somn și cu stomahul deșert împreună și cu mare groază a primejdiii vieții pregiur colibița săracului în deșert în preajma găinușilor am cutreierat. Cătră acestea[9], precum și doi miei are, îi pomeniiu. De carea el audzind, îndată sculîndu-să, unde ieste coliba cu mieii cum mai curînd să mergem tare mă îndemna. Căruia eu îi răspunș[10], că într-acea parte de loc a merge, pînă nu va însăra, de frica dulăului primejdiia vieții îmi prepuiu. Deci trebuie să aibă îngăduință, îi dziș, pînă soarele va scăpăta, și atuncea la pomenitul loc îl voiu duce. Cu mare pieire[11] spre îngăduință a-l pleca[12] putuiu, și încă și cetatea mărăciunilor lîngă mine aveam (căci lăcomiia, de ieste în săturare nesăturată, cu cît în foame mai nesățioasă va fi), de

---

5 — chiar. **6** — (aici) înfricoșător. **7** — viclenii. **8** — am încercat. **9** — pe lîngă aceasta. **10** — îi răspunsei (formă veche a perfectului simplu). **11** — (aici) teamă, groază. **12** — a-l îndupleca.

vreme ce bine îl cunoşteam că dulceaţa a fragedii cărnişoarei mielului în fantazie[13] mai tare foamea lăcomiii şi în stomah lăcomiia foamei mai vîrtos clătindu-i, mă temeam, perii miei în lînă să nu-i întoarcă[14] şi carnea mea în oină[15] să nu o prefacă. (Căci filosofii obiciuiţi sint cu socoteala[16], aierul în apă şi apa în aier a întoarce[17], macară că lucrul[18] socotelii n-ar răspunde[19]). Deci sosind cea mie pentru frica, iară Lupului pentru foamea mult dorita şi aşteptata sară, amîndoi împreună purceasăm şi, în preajma locului apropiindu-ne, de departe casa omului cu degetul îi arătaiu. Atuncea Lupul, cu chipuri filosofeşti[20] şi ţărămonii politiceşti[21] înainte-adulmăcînd, purceasă. Ce dulăul nici chipurilor cucerite[22], nici cuceriturilor lingusite[23] se uită, ce îndată toată pădurea de lătrături şi de brehăituri împlu, aşe cît nu numai codrii să răzsuna, nu numai cît omul din greu somn să scula, ce încă şi pre micii în scutece învăliţi copilaşi spăimîn-

---

13 — închipuire. **14** — să nu-i preschimbe. **15** — carne de oaie; Vulpea se temea ca ea însăşi să nu fie mîncată de lup în locul oilor. **16** — (aici) speculaţie pur raţională, nefundată pe datele senzoriale, teorie, concepţie. **17** — aluzie la transformismul raţionalist al lui Anaximene, reprezentant de seamă al şcolii filosofice ioniene (sec. VI î.e.n.). **18** — (aici) fenomenul, realitatea materială. **19** — a se potrivi, a corespunde. Cantemir ironizează filosofia raţionalistă potrivit căreia filosofii concep lumea după ideile lor şi nu cum cer datele realităţii. **20**— (ironic) modalităţi, metode filosofice, adică procedee preluate din filosofie, de la cea mai înaltă ştiinţă (*chip* : fel, mod). **21** — după un ceremonial de politeţe (este vorba de complicatul ceremonial de politeţe din acea vreme). **22** — figuri de salut, temenele, ploconeli. **23** — saluturi linguşitoare, slugarnice, după moda timpului.

vreme ce bine îl cunoșteam că dulceața a fragedii cărnișoarei mielului în fantazie[13] mai tare foamea lăcomiii și în stomah lăcomiia foamei mai vîrtos clătindu-i, mă temeam, perii miei în lînă să nu-i întoarcă[14] și carnea mea în oină[15] să nu o prefacă. (Căci filosofii obiciuiți sint cu socoteala[16], aierul în apă și apa în aier a întoarce[17], macară că lucrul[18] socotelii n-ar răspunde[19]). Deci sosind cea mie pentru frica, iară Lupului pentru foamea mult dorita și așteptata sară, amîndoi împreună purceasăm și, în preajma locului apropiindu-ne, de departe casa omului cu degetul îi arătaiu. Atuncea Lupul, cu chipuri filosofești[20] și țărămonii politicești[21] înainte-adulmăcînd, purceasă. Ce dulăul nici chipurilor cucerite[22], nici cuceriturilor linguşite[23] se uită, ce îndată toată pădurea de lătrături și de brehăituri împlu, aşe cît nu numai codrii să răzsuna, nu numai cît omul din greu somn să scula, ce încă și pre micii în scutece învăliți copilași spăimîn-

---

13 — închipuire. **14** — să nu-i preschimbe. **15** — carne de oaie; Vulpea se temea ca ea însăși să nu fie mîncată de lup în locul oilor. **16** — (aici) speculație pur rațională, nefundată pe datele senzoriale, teorie, concepție. **17** — aluzie la transformismul raționalist al lui Anaximene, reprezentant de seamă al școlii filosofice ioniene (sec. VI î.e.n.). **18** — (aici) fenomenul, realitatea materială. **19** — a se potrivi, a corespunde. Cantemir ironizează filosofia raționalistă potrivit căreia filosofii concep lumea după ideile lor și nu cum cer datele realității. **20** — (ironic) modalități, metode filosofice, adică procedee preluate din filosofie, de la cea mai înaltă știință (*chip*: fel, mod). **21** — după un ceremonial de politețe (este vorba de complicatul ceremonial de politețe din acea vreme). **22** — figuri de salut, temenele, ploconeli. **23** — saluturi linguşitoare, slugarnice, după moda timpului.

Scanned with OKEN Scanner

ta şi îi deştepta. Deci omul, de pre aşe tare lătrăturile dulăului, precum o jiganie rea la miei să fie vinit pricepu. Carile în grabă afară ieşind şi încă mai tare pre dulău asmuţind şi îmbărbătînd, atîta cît căută Lupului a da dos (că de multe ori fuga fortuna[24] biruinţii, şi biruinţa primejdiia fugăi aduce). Iar după ce cani[25] fugi Lupul, cît ar fi socotit că de supt adulmăcarea dulăului a fi ieşit, socoti că firea dulăului de la Lup nici schimate filosofeşti[26], nici cuciriturî politiceşti priimeşte, şi aşe, cu puterea şi cu vîrtutea[27] înainte a merge şi cu vitejiia lucrul a isprăvi din inimă aleasă (că de multe ori cei împietroşeţi la socoteală[28] cu blîndeţea mai tare să simeţesc. Iară apoi vădzind sila şi nevoia, ca varga de căldură, încotro îi ieste voia să îndoiesc). Aşe Lupul, această socoteală la inimă puind, iarăşi spre dulău să înturnă, ca norocul monomahiii[29] să ispitească. Dulăul, îndată ce venirea Lupului simţi (căci grijlivul pururea treaz şi deşteptat ieste), iarăşi cu buciunele, dobele şi trîmbiţile cele mai denainte încă la gardul cel dinafară în timpinare îi ieşi. Spre carile Lupul, vitejeşte răpizindu-să, el macară cum dos nu dede, ce de războiu vitejeşte şi de luptă bărbăteşte să apucă. Cîtuva vreme norocul biruinţii în cumpăna îndoinţii sta, pînă cînd Lupul nedejdea îndelungată a fi simţi, şi aşe Lupul, de vîrtutea firească părăsindu-să, la puterea meşterşugească alergă (căci de multe ori ce ieste scădzut în fire, meşterşugul cum să cade plineşte), că macar că nu pînă

24—şansa victoriei. **25**—cam. **26**—(ironic), ţinută, mimică filosofică. **27** — (aici) putere, forţă fizică. **28** — încăpăţînaţi. **29** — duel, luptă în doi; *norocul monomahiii*: şansa duelului, a luptei corp la corp.

într-atîta Lupul era biruit, ce să făcea că aşeşi de tot ieste biruit (că adese s-au vădzut mai cu norocire izbîndele a vini, cînd cu supuneri[30] şi cu dosiri asupra nepriietinului să purcede, decît cînd cu dobe şi cu surle alaiurile şicuind,[31] pentru biruinţă în mare numărul oştilor sale cineva să încrede). Lupul aşe, dintr-acea dată, ca cum de tot biruit ar fi fost, tare înapoi fugiia, şi cu fuga seminţile meşterşugului sămăna, carile a doa noapte viptul[32] copt şi deplin le era a da. Lupul aşa can trist, pentru lipsa putinţii, iară dulăul de tot vesel pentru părerea biruinţii, cineşi[33] la locul său să înturnară. Iară cînd făcliia cea de aur în sfeşnicul de diiamant şi lumina cea de obşte în casele şi mesele tuturor să pune,[34] Lupul şi altă soţie[35] îşi cercă[36] şi pre altul ca sine află, căruia lucrul şi fapta, carea într-acea noapte s-au lucrat şi nenorocit norocul ce i s-au tîmplat, pre amănuntul povesti (căci a tot tiranul una şi aceia ieste socoteala, ca ori cu ce mijloc ar putea streinele ale sale a face şi, cînd tîmplarea nu răspunde poftei, cele ce n-au dobîndit i să pare că cu mare nenorocire de la sine le-au pierdut). Aşijderea, vitejiia dulăului adăogînd, dzicea că nu ieste dulău ca acela carile de la un lup numai să să biruiască, ce doară numai de la doi izbînda asupră-i să să nedejduiască (că a firii orînduială[37] ieste doi deopotrivă pre unul deopotrivă să biruiască, iară meşterşugul[38]

---

30 — ascundere (după ceva), tupilare. 31 — punînd în linie de bătaie (o armată); alaiurile a şicui: a pune trupele în linie de bătaie. 32 — fruct, rod; (aici) rezultat. 33 — fiecare. 34 — exprimare poetică pentru revărsarea zorilor şi răsăritul soarelui. 35 — tovarăş, complice. 36 — îşi căută. 37 — ordinea naturală, organizarea lumii prin legi naturale. 38 — tehnica, strategia.

într-atîta Lupul era biruit, ce să făcea că aşeşi de tot ieste biruit (că adese s-au vădzut mai cu norocire izbîndele a vini, cînd cu supuneri[30] şi cu dosiri asupra nepriietinului să purcede, decît cînd cu dobe şi cu surle alaiurile şicuind,[31] pentru biruinţă în mare numărul oştilor sale cineva să încrede). Lupul aşe, dintr-acea dată, ca cum de tot biruit ar fi fost, tare înapoi fugiia, şi cu fuga seminţile meşterşugului sămăna, carile a doa noapte viptul[32] copt şi deplin le era a da. Lupul aşa can trist, pentru lipsa putinţii, iară dulăul de tot vesel pentru părerea biruinţii, cineşi[33] la locul său să înturnară. Iară cînd făcliia cea de aur în sfeşnicul de diiamant şi lumina cea de obşte în casele şi mesele tuturor să pune,[34] Lupul şi altă soţie[35] îşi cercă[36] şi pre altul ca sine află, căruia lucrul şi fapta, carea într-acea noapte s-au lucrat şi nenorocit norocul ce i s-au tîmplat, pre amănuntul povesti (căci a tot tiranul una şi aceia ieste socoteala, ca ori cu ce mijloc ar putea streinele ale sale a face şi, cînd tîmplarea nu răspunde poftei, cele ce n-au dobîndit i să pare că cu mare nenorocire de la sine le-au pierdut). Aşijderea, vitejiia dulăului adăogînd, dzicea că nu ieste dulău ca acela carile de la un lup numai să să biruiască, ce doară numai de la doi izbînda asupră-i să să nedejduiască (că a firii orînduială[37] ieste doi deopotrivă pre unul deopotrivă să biruiască, iară meşterşugul[38]

---

30 — ascundere (după ceva), tupilare. **31** — punînd în linie de bătaie (o armată) ; alaiurile a şicui : a pune trupele în linie de bătaie. **32** — fruct, rod ; (aici) rezultat. **33** — fiecare. **34** — exprimare poetică pentru revărsarea zorilor şi răsăritul soarelui. **35** — tovarăş, complice. **36** — îşi caută. **37** — ordinea naturală, organizarea lumii prin legi naturale. **38** — tehnica, strategia.

Scanned with OKEN Scanner

face ca această axiomă[39] de multe ori să nu să adeverească). Aşedară, ei în de ei tocmindu-să[40] şi însoţindu-să, încă din bîrlog mieluşeii săracului om împărţiia.

Deci, după ce părintele planetelor[41] şi ochiul lumii radzele supt ipoghei[42] îşi sloboade şi lumina supt pămînt îşi ascunde, cînd ochiul păzitoriului să închide şi a furului[43] ca a şoarecelui să deşchide (că toată fapta grozavă[44] şi ocărîtă precum cu întunerecul să acopere şi să ascunde socoteşte, macar că şi noaptea are lumina sa, precum şi pădurile urechi şi hudiţoşi[45] păreţii de piatră şi adîncă peşterea de vîrtoapă la videre ascuţiţi ochi au), lupii împreună spre locul ştiut să coborîră. Deci unul cu înceată călcare şi cu furească îmblare, pre pîntece furişindu-să, supt gardul dinafară bine aproape să lipi, şi acolea ca mortul să trînti. Acesta aşe alcătuindu-să şi mulcomiş[46] la pămînt ascundzindu-să, celalalt cît ce putea ciriteiele[47] scutura şi cu picioarele uscatele frundze tropşind, stropşind, le suna, încă şi un feliu de scînciitură ca acela da, cît dulăul deşteptat să să stîrnească, iară omului, adormit simţirea audzului să nu lovască. Ce nu multă a frundzelor sunare şi a pădurii răzsunare la ascuţită

---

39 — adevăr evident prin sine însuşi, indemonstrabil; (aici) regulă, lege naturală. 40 — potrivindu-se, asemănîndu-se; (aici) a aranja lucrurile, a proiecta, a pune la cale. 41 — „părintele planetelor: soarele" (D.C. Cu aceste iniţiale vom desemna cheia pe care o dă autorul însuşi diverselor ieroglife şi expresii). 42 — locuitori din partea opusă a pămîntului. 43 — hoţ, tîlhar. 44 — fapta rea, crima, nelegiuirea. 45 — de uliţă, de stradă; hudiţoşi păreţii: pereţii casei dinspre stradă. Sensul acestei expresii: pereţii dinspre stradă au urechi, adică poate fi auzit ce se vorbeşte în casă. 46 — în tăcere, fără zgomot. 47 — tufiş.

Scanned with OKEN Scanner

și deșteptată simțirea dulăului pururea străjuitoriu trebuia, și nici scîncitura Lupul a poftori[18] apucă, cînd dulăul, îndată și tot deodată denaintea ușii sculîndu-să, asupra Lupului, ce viniia, sări (îndrăznirea luînd din sara trecută) (căci puțini sînt carii tîmplările în vremi schimbătoare a fi știu, însă prea puțini să află carii cu norocul de ieri astădzi să nu să îndîrjască). (Căci mai cu credință ieste cuiva trupul fără vas[49] ocheanului a-ș crede[50] decît norocul[51] norocul[52] pînă în al doilea ceas adeverit[53] și nemutat[54] a-și ținea). Lupul, dară, nicicum vinirea și apropiierea dulăului neașteptînd, făcîndu-să că grijea de ieri și primejdiia trecută l-au înțelepțit (că într-adevăr, cît despre partea mea ieste, în mare îndoință mă aflu, oare învățăturile la școală învățate, au ispitile[55] în mîni luate și primejdiile în cap purtate pre cineva mai păzit și mai socotit a face să poată), îndatăși fugăi să dede și încă cu frumos meșterșug picioarele prin rugi își încurca și cîteodată și preste cap își da. Dulăul atuncea încă mai mare îndrăzneală, precum pre tîlhariul la mînă va băga și în groapa morții de viu îl va astruca[56], luînd (că pre cît pieptul nepriietinului siială[57], pre atîta dosul lui îndrăzneală aduce), fără de nici o pază, vîrtos și de aproape îl întiriia[58], atît cît și peste prilazul gardului după dînsul sărind, cu mare nedejde de biruință îl goniia. Lupul dară, cel ce fugiia, socotind că

---

48 — a repeta. 49 — corabie. 50 — a-și încredința. 51 — (aici) soarta, destinul. 52 — (aici) șansă, întîmplare bună, fericire. 53 — sigur, neîndoios, neschimbat, neîndoielnic. 54 — neschimbat. 55 — (aici) încercare (a soartei), greutate, dificultate (a vieții); ispitile în mîni luate: încercările, greutățile, dificultățile cu care te lupți. 56 — a înmormînta, a îngropa. 57 — sfială, teamă, frică. 58 — a alunga, a izgoni, a goni.

acmu dulăul de tovarăşul său cel supus[59] va fi trecut, îndată înapoi să învîrtiji şi faţă la faţă nepriietinului dede. Iară lupul cel supt gard ascuns, simţind că acmu dulăul preste gard au sărit, de năprasnă, denapoia lui a-l goni să luă. Dulăul, săracul, de nepriietinul din dos nicicum ştire avînd, cu Lupul din faţă vrăjmăşeşte să lupta. Dară în vreme ce cu cel din faţă tare să apucă, atuncea şi celalalt în spate i să încărcă (pentr-aceia dzic unii că cei cu socoteală denainte au ochi privitori, iară din dos socotitori[60], şi lucrurile înainte mărgătoare[61] trebuie oglindă[62] să fie celor denapoi următoare)[63]. Deci Lupul, într-acesta chip pre dulău la mijloc luînd, şi fuga înapoi îi astupară şi vîrtutea în clipală, ca cu un brici părul, fără de nici o milă îi curmară şi bucăţi, bucăţele tirăneşte (sau mai adevărat să grăiesc) cu tirániia să slujiia lupeşte, îl spinticară şi ciolanele în toate părţile îi împrăştiiară. Mîntuindu-să furii de străjeriu, ce pot lucra a povesti nu trebuie, căci fietecine aceasta poate pricepe. Căci omul, ticălosul[64], întîi lătratul dulăului audzind, apoi îndată şi lină tăcerea urmînd, socoti că de au şi fost vreo jiganie rea, dulăul au gonit-o, şi aşe iarăşi somnului s-au lăsat şi odihnii cu totui s-au dat. Atuncea, lupii fără de nici o grijă, foarte pre lesne preste gard sărind şi în ocolul cel mai dinluntru intrînd, fietecarele mielul său luă şi,

---

59 — ascuns. **60** — (aici) care analizează, care reflectează. **61** — acţiuni propuse, acţiuni care, prin efectul lor, deschid perspective. **62** — (aici) reflectare. **63** — întîmplări care sînt consecinţa unor acţiuni; urmări, efecte. Sensul acestui adagiu este că înainte de a acţiona, trebuie să avem în vedere şi urmările. **64** — (aici) biet, sărman.

veseli de a nepriietinului biruire, dar încă mai veseli de a foamei potolire, cineşi la ale sale să dusă.

LUPUL ŞI ARMĂSARIUL SAU A DOUA POVESTIRE A VULPII DESPRE ISCUSINŢA LUPULUI

Odînoară era un boier carile avea cîtăva herghelie de iepe. Avea la iepe şi un hergheligiu, carile pre cît era de bun păzitoriu, pre atîta era la vin tare băutoriu. În iepe era şi un armăsariu prea frumos, carile cu cît era la chip de iscusit, încă mai mult era cu vitejeşti duhuri[1] împodobit. Căci atîta de tare nu numai al său, ce şi a celorlalţi armăsari cîrduri păziia, cît hergheligiul din toate vredniciile numai cu beţiia îl întrecea (că mai vrednic să poate numi un dobitoc carile slujbele firii sale păzeşte, decît un om carile cele pre mînă-i credzute cum să cade nu le otcîrmuieşte). De care lucru jiganiia rea nicicum în herghelie să năvrăpească, au macară să să lipască nu putea. Căci armăsariul, coada pre spinare rîdicîndu-şi şi urechile înainte buărîndu-şi[2] şi tare nechedzind şi rînchedzind, toată hergheliia nepărăsit[3] ocoliia, şi pre Lup, cum îl videa, îndată, fără nici o frică asupră-i să răpedziia şi de multe ori mai pînă la moarte cu picioarele îl stropşiia. Aceasta herghelegiul, de cîteva ori la armăsariu vădzind şi toată nedejdea în bună paza armăsariului lăsînd, pre dobitoc cît pre[4] sine a fi socoti şi pre sine mai rău decît dobitocul a să face priimi. Şi aşe, fără nice o grijă, mai de multe ori, de drojdiile vinului

---

1 — calităţi, virtuţi. 2 — (aici) a ciuli (urechile). 3 — fără încetare. 4 — ca pe.

Scanned with OKEN Scanner

ameţit, de pre cal să răsturna decît de strajea nopţii obosit spre dormire şi odihnă să culca. Deci armăsariul şi hergheligiul într-acesta chip să avea.

Acum să vedem şi Lupul ce face. Întîiaşi dată cunoştea cînd hergheligiul de bat[5] răsturnat şi cînd treaz de somn culcat era. Căci avea Lupul un loc înalt în vîrvul unui deal însămnat, de unde în toate dzilele oglindiia[6] încotro hergheliia îmblă şi dincotro hergheligiul bat sau treaz vine. Că oricînd hergheligiul bat să culca, niciodată gîlceava în herghelie a lipsi nu să tîmpla şi nicicum armăsariul de vrăjmaş războiul Lupului nu scăpa. Care lucru, hergheligiul cunoscîndu-l, de multe ori, într-adins, treaz fiind, ca batul de pre cal cu capul gios să răsturna şi ca doară Lupul după obiceiu la armăsariu ar alerga, cîte cinci şi şese ceasuri de la pămînt nu să rîdica, ce în zadar. Iară amintrilea, bat fiind, oricînd să deştepta, de pe forăitul iepelor, spaima mîndzilor şi sudorile carile de pre armăsariu ca şirlaiele curea, precum iarăşi bătaie şi războiu cu Lupul să fie avut cunoştea. Deci o dată aşeşi de tot în mormîntul drojdiilor îngropat şi în savoanele[7] vinului tare înfăşurat şi legat fiind, Lupul îndată la herghelie şi la a armăsariului monomahie sosi.

Lupul, dară, de departe prin iarbă şipurindu-să[8] şi pre pîntece tîrîindu-să, ca doară armăsariul nu l-ar simţi, spre herghelie să trăgea. Ce în deşert, căci armăsariul (precum ochiul pazii totdeauna deşchis avea) cît de cii[9] şi apropiierea Lupului simţi şi fără nici o zăbavă asupră-i să răpedzi. Că acmu aşe cu Lupul să deprinsese, cît nicicum în samă îl băga (că deprin-

---

5 — beat. **6** — (aici) a privi. **7** — giulgiu, pînzătura pentru morţi. **8** — furişîndu-se. **9** — pe dată, imediat.

Scanned with OKEN Scanner

derea din toate dzile nu numai pre oameni la minte îi coace, ce şi pre dobitoace mai omenite[10] şi mai cunoscătoare le întoarce). Lupul în războiu pre cît putea de copitele armăsariului tare să păziia, dară şi cu meşterşug, ca doară de bot l-ar putea apuca în toate chipurile să siliia, carea pînă mai pre urmă o şi făcu (că nemică în lume aşe de cu greu între muritori nu să află căruia nepărăsita nevoinţă mijlocul şi modul lesnirii[11] vreodată să nu-i nemerească). Că armăsariul, oarecum mai mult decît pravilele vitejiii poftesc, asupra Lupului cu picioarele denainte, ca să-l stropşască şi cu copitele osul capului în crieri să-i prăbuşască. Lupul cu iute fereală lovitura în deşert îi scoasă, şi vrăjmaş colţii prin nări pătrundzînd, dinte cu dinte îşi împreună şi falcă cu falcă îşi încleştă (că precum la viteji îndrăzneala cu socoteală vrednicie, aşe, fără socoteală fiind, nebunie ieste şi să numeşte). Iară armăsariului inimii viteze durere pintini dîndu-i (că durerea în grabă[12] mare vîrtute duhurilor şi dezdenejduirea mare vitejie inimilor aduce), aşe ca cum preste simţirea sa ar fi fost (că în tîmplările de năprasnă întîi purced fapturile[13], de cie[14] urmadză simţirile[15] şi gîndurile[16]), aşe de cu mare siială capul în sus ş-au rîdicat, cît pre Lup mai sus decît sine l-au aruncat, apoi aşe de sus, atîta de tare în pămînt l-au buşit, cît ca o căldare crăpată, de foame deşert coşul[17] Lupului cu sunet au zvînănăit. Lupul întîi vădzind,

---

10 — asemănător omului, cunoscător. 11 — procedeul cel mai potrivit, modalitatea înlesnitoare. 12 — ascuţită, acută. 13 — fapte, întîmplări, situaţii, fenomene (stimulii exteriori ai cunoaşterii). 14 — apoi, după aceea. 15 — senzaţii (ca primă etapă în procesul cunoaşterii). 16 — gîndirea (ca a doua etapă în procesul cunoaşterii), procesele intelectuale. 17 — (aici) cavitatea abdominală.

Scanned with OKEN Scanner

dară acmu şi pricepînd a armăsariului mai nebiruită vîrtute, socoti că de-l va mai rîdica o dată aşe şi de-l va mai trînti şi de a doa oară într-acesta chip, nici picioarele îl vor mai ţinea, nici vreun os sănătos şi nezdrobit îi va rămînea (căci ispita o dată făcută a înţelepţilor, iară de multe ori poftorită a nebunilor dascal ieste) (că cine cu sorbirea dintîi preste stiinţă[18] să arde, în lingura de pre urmă de da-ori şi de trii ori a sufla i să cade). Şi aşe, Lupul de botul armăsariului lăsîndu-să, puţinteluş într-o parte să dede. Herghelegiul de aceasta nicicum macară simţire [19] luînd, căci cu mlădiţele viţei şi cu cîrceiele mlădiţelor tare era cezluit[20] (că de multe ori ce nu biruieşte omul, biruieşte pomul şi împăraţi, carii toată lumea în robia sa au adus, pre aceiaşi, amintrilea nebiruiţi fiind, vinul în robiia sa i-au răpit şi beţiia cu mîna muierii i-au biruit. Şi pre cît era întîi lăudaţi, pre atîta mai pre urmă s-au ocărît). Aşe, Lupul, după aspru războiul acesta oarecum în sinul întristării capul slobodzindu-şi, spre chipurile meşterşugurilor chiteala[21] îşi aruncă şi, singur cu sine vorovindu-să, într-acesta chip să socoti, dzicînd: „Eu, acmu de atîta dzile flămînd şi de-atîtea nopţi de privighere obosit fiind, oarecum vîrtutea mi-au scădzut. Aşijderea, în maţă de atîta vreme cevaşi macară nepuind şi stomahul după a sa fire fără hrană a fi neputînd, în locul hranii singur singele său a amistui s-au nevoit, de unde aieve urmadză că şi duhurile să-mi fie lipsit şi mare iuşurime trupului de vitionime[22] să-mi fie vinit. (Căci foamea în toate dzile muritori a fi ne învaţă, şi ieste o boală carea nedespăr-

---

18 — din necunoaştere, din neştiinţă. **19** — (aici) cunoştinţă (căpătată senzorial). **20** — legat strîns. **21** — gîndirea, judecata. **22** — slăbire.

Scanned with OKEN Scanner

ţit tovarăş tuturor părţilor trupului şi pururea să află de faţă). Că de-aşi fi fost (dzicea Lupul) în statul puterii[23] mele, armăsariul aşe tare nu m-ar fi purtat şi de n-aşi fi fost de vitioan[24] aşe de iuşor, atîta de sus nu m-ar fi rîdicat (acmu, dară, ce lipseşte în fire[25] pre cît poate meşterşugul să plinească trebuie)." Şi aşe Lupul socotindu-să, la un mal să dusă, şi cu toată pofta ţărna, ca cum carne de cîrlănaş ar fi, înghiţiia şi cu atîta lut să îndupăcă[26], cît ca cum ar fi un sac, peste tot tare şi de greu să îndesă (că din fire Lupul, ca şi lacomul, acesta dar are, ca cînd mult să mănînce poftеşte, întîi maţele, apoi stomahul îşi plineşte. Căci carnea nemistuită la maţă a o trimete poate şi apoi, oricînd îi ieste voia, o boreşte şi afară o scoate). Aşedară Lupul, dacă cu atîta de multă ţărnă tot coşul îşi împlu, decît armăsariul mai, mai greu să făcu. Şi de ciia[27], de abiia clătindu-să, iarăşi cătră herghelie asupra armăsariului purceasă (că sufletul nepriietin într-altă nu, fără numai în biruinţă să odihneşte). Armăsariul, după deprinsul obiceiu, îndată înainte-i ieşi. Lupul acmu, de ţărnă îngreuiat, precum sprintină fereală a face cu greu îi va fi, şi de copitele armăsariului aşe pre lesne ca mai denainte cu anevoie să va feri socoti, de care lucru meşterşug ca acesta scorni (căci toată simceaoa[28] minţii ieste la nevoie lesnirea[29] a nemeri şi la lesnire[30] de nevoia fără veste tare a să păzi). Dacă pre cît mai aproape putu, lîngă stavă[31] să apropie, pre coaste într-o parte să culcă, picioarele

---

23 — în deplinătatea puterii. 24 — din cauza slăbirii. 25 — în puterile fizice. 26 — se îndopă, se ghiftui. 27 — apoi, după aceea. 28 — isteţimea. 29 — înlesnire, uşurinţă. 30 — la vreme fără grijă, în situaţie prielnică. 31 — gard, îngrăditură pentru ocolul unde staţionează o herghelie.

Scanned with OKEN Scanner

ţapene înainte îşi lăsă, gura îşi căscă, dinţii îşi rînji, limba afară îşi spîndzură, ochii cu albuşurile în sus îşi întoarsă şi oarecum uscaţi şi paiejiniţi îi arătă, muştele în gură îi intra, viespile de ochi şi de melciuri[32] îl pişca, iară el cu mare răbdare acestea toate, ca cum ar fi mort, le răbda. (Că mulţi, vădzind că viaţa le aduce primejdie de moarte, morţilor asămănîndu-să, şi din moarte au scăpat, şi pre alţii cu piciorul pre cerbice[33] au călcat). Armăsariul, vădzind că Lupul nu ca dintîi vrăjmaş năvăleşte, ce ca stîrvul mort pămîntului să lipeşte, întîi de departe pre nări forîia, apoi mai cu îndrăzneală de Lup să apropiia. De ciia (după cum a tuturor dobitoacelor obiceiul ieste, cînd vreun stîrv mort află, a-l amirosi), dincoace şi dincolea a-l adulmăca începu. Lupul cu moartea mincinoasă[34], hirişă[35] şi adevărată prostului armăsariu moarte acmu-acmu gătiia şi cum îl va apuca şi cum îl va birui şi cum va sări numai din gînd să chibzuia.

Deci armăsariul, precum am dzis, din toate părţile amirosindu-l, şi despre partea botului vini. Atuncea Lupul, după greuimea ce avea, cu cît mai mult putu să sprintini şi de năprasnă pre săracul armăsariu de nări apucă. Carile, şi de spaimă, şi de durere, macar că peste puterea sa să sii[36] şi cu picioarele în toate părţile azvîrli, dară cu aceasta puţin lucru şi aşeşi cevaşi macară nu spori. Căci îndesată greuimea lutului în maţele Lupului, iarăşi la pămînt atîrnă şi capul, şi genunchele armăsariului. Cîtăva vreme Lupul altăceva nu făcea, fără numai, ca o piatră în gios, tot la pămînt să trăgea. Armăsariul acmu, icoana morţii în oglinda vieţii sale privind şi din toate părţile deznedejduind,

---

32 — glandele lacrimale. 33 — ceafă, grumaz. 34 — (aici) simulat, aparent. 35 — firească, reală. 36 — se feri.

mai mult de groaza morţii decît de muşcătura Lupului, din toate mădularele să slăbiia. (Că precum apelpisia[37] cîteodată inimile îmbărbăteadză, aşe mai de multe ori toate nedejdile curmă şi toate puterile ca cu paloşul deodată le răteadză.) Aşedară, armăsariul, ticălosul, în toată slăbiciunea aflîndu-să, Lupul, cum mai fără veste şi mai în pripă de nări lăsîndu-l, de ii[38] îl apucă, şi, îndată bîrdăhanul[39] spărgîndu-i, maţele la pămînt îi vărsă.

După ce Lupul cu acesta meşterşug pe armăsariu îl întoarsă în ţinţariu şi pe poarta întunerecului îl băgă (că moartea dobitocului altă nu ieste, fără numai[40] lipsa luminii vieţii întunerecul nefiinţei aduce), îndată ţărna ce mai denainte nu pentru saţiul, ce pentru greuimea o înghiţisă, a vărsa începu, într-a căriia loc, cu mare veselie carnea armăsariului pusă.

Adus, la insistenţele Vulpii, cu sila în mijlocul adunării, Lupul, după ce ascultă intervenţia de intimidare a Corbului, se declară de acord cu hotărîrea de a înscăuna Struţocămila şi continuă să adopte o tăcere prudentă. Dar *Brehnacea* (stolnicul Constantin Cantacuzino, marele cronicar muntean), aflată în adunare, îşi dă seama că tăcerea Lupului are motive mai adînci şi de aceea îl atrage într-o convorbire între patru ochi, după care rămîne ea însăşi convinsă de punctul de vedere al boierului moldovean, după care Struţocămila ar fi incapabilă şi că alegerea aceasta ar fi o mare greşeală politică, confirmarea acesteia de către turci putînd să aducă mari nenorociri ei personal şi ţării întregi. Căutînd să

---

37 — descurajarea, deznădăjduirea. 38 — abdomen. 39 — abdomenul. 40 — decît.

Scanned with OKEN Scanner

convingă la rîndu-i şi pe Cucunoz (fratele său Mihai Cantacuzino) de aceste temeri, se loveşte de natura acestuia plină de trufie şi roasă de planuri măreţe şi irealizabile. Cucunozul îşi motivează poziţia pe considerentul că amestecul Corbului în treburile politice ale Moldovei se sprijină în realitate pe un grup de mari boieri moldoveni, fruntaşi ai vieţii politice, şi anume pe Urs (Vasile Costache), Vulpe (Ilie Ţifescu), pe cei doi fraţi: Pardosul (Iordachi Ruset vornicul) şi Rîsul (Mihalache Ruset), de asemenea, pe „rubedeniile" lor. Cît priveşte pe opozanţi adică pe Şacal şi pe Lup, aceştia vor fi făcuţi inofensivi cu ajutorul celor doi fraţi (a Ruseteştilor, cunoscuţi şi sub numele de Cupăreşti). Nici la observaţia stolnicului că ar fi primejdioasă sprijinirea pe nişte intriganţi şi nestatornici în prietenie cum erau Rîsul şi Pardosul, Cucunozul nu renunţă la opiniile sale şi ca atare continuă să-şi sfătuiască şi să-şi susţină domnul în politica de adîncire a trecerii Moldovei sub autoritatea munteană.

În continuare, scriitorul face o digresiune în care dă unele amănunte privind împrejurările care precedaseră cursul actual al evenimentelor de la Arnăut-chioi şi care, descifrate, se rezumă astfel: Moldova, spune el, se afla în acea vreme sub atotputernicia a cinci mari boieri: Iordache Ruset, Vasile Costache, Lupu Bogdan hatmanul, Ilie Ţifescu şi Mihai Racoviţă, viitorul candidat la domnie. Intrînd în conflict cu domnul lor, Constantin Duca, aceştia se refugiază (în realitate împreună şi cu alţi boieri) la curtea lui Brâncoveanu, unde, constituiţi în reprezentanţi ai Moldovei, încep tratative cu delegaţia de boieri munteni, formată din stolnicul Constantin Cantacuzino şi paharnicul Ştefan Cantacuzino, fiul stolnicului, pentru mazilirea lui Constantin Duca şi înlocuirea acestuia cu unul dintre ei. Deşi Lupu Bogdan convinsese pe stolnicul Cantacuzino să influenţeze pe Brâncoveanu,

Scanned with OKEN Scanner

acesta nu se lăsase abătut de la hotărîrea sa de a patrona Moldova şi de a susţine candidatura unui element docil ca Mihai Racoviţă. Pentru a-şi realiza dorinţele, Brâncoveanu izolase pe incoruptibilul Lupu Bogdan, cîştigînd în schimb, în cel mai mare secret, pe toţi ceilalţi mari boieri, inclusiv pe fraţii Cupăreşti — Iordache, Manolache şi Scarlat —,cărora le promisese înrudirea şi demnităţi cu mari venituri în aparatul de stat al Moldovei.

Între evenimentele pregătitoare situaţiei din 1703, scriitorul introduce şi căsătoria Struţocămilei cu *Helgea* (Ana), fiica *Guziului orb* (medelnicerul Dediul Codreanu) din Galaţi.

HELGEA ŞI STRUŢOCĂMILA

Cătră[1] aceste mai adaosără pre Guziul Orb[2], carile cu frîmseţea fetii sale, Helgii, în dragostea a multor jiganii[3] intrasă şi a multora minţi de frumseţea ei să nebunisă (că nu mai mult tăriia vinului în cap decît chipul frumosului în inimă loveşte). Cu carea şi părintele său, Guziul, macar că din fire orb şi slut era, însă fietecarile ce-l timpina cu toată lumina privelii[4] îl îndămîna[5], şi de-şi feriia mîna de sărutat, la picioare-i cădea şi i să închina (că cine iubeşte din suflet pre cel din cămară mare fericire simpte a-i zdvori[6] afară la scară). Cu acesta chip, cine mîna cea scurtă a Guziului a săruta să învredniciia precum pre singură[7] Helgea să fie îmbrăţăşind socotiia, şi cine lipicioase şi urdu-

---

1 — (aici) pe lîngă. 2 — cîrtiţa, sobolul. 3 — în limbajul ieroglific, boieri moldoveni, familii boiereşti. 4 — cu amîndoi ochii (în sensul, cu toată dragostea). 5 — înlesnea. 6 — (aici) a aştepta la uşă pînă a fi primit înăuntru. 7 — chiar pe, pe însăşi.

Scanned with OKEN Scanner

roase melciurile lui a pipăi să norociia, precum roa trandafirilor, carii pre obrazul Helgii să deşchidea, să fie scuturînd şi iscusită[8] mirosala lor să fie mirosind i să părea (că precum simţirea în lucrurile ce-s de simţit lucreadză[9], aşe pomenirea[10] în fantazie[11] tipărită[12] şi zugrăvită[13] ale sale pătrundzătoare sloboade radze), de poamă[14] dară ca aceasta, macar că mulţi dinţi să ascuţise şi multe măsele să o muşce să gătise, însă, precum să dzice cuvîntul[15] (că norocul nu împarte cu obrocul[16], ce unora varsă, iar altora nici pică), aşijderea (altora arată şi nu dă, iar altora, preste toată ştiinţa şi nedejdea lor nespuind[17] şi neivind, preste măsură le dă). În care chip, şi cu gingaş trupul şi mîngîios[18] statul[19] Helgii au lucrat, de vreme ce vîrstnicii şi cei din neamul ei nu numai cu mînule întinse, cu braţele deşchise şi cu minţile uluite o aştepta şi o poftiia, ce încă şi cu sufletele topite şi inimile arse cui va cădea acea norocire şi cui să va tîmpla acea fericire, dzua şi noaptea cu gîndul mai rău şi mai cumplit decît cu trupul să pedepsiia[20] şi să chinuiia (că chinul trupului carnea domoleşte, iară pedeapsa sufletului, oasele topind, inima răneşte), şi acmu-acmu, din dzi în dzi şi din ceas în ceas, fietecarile norocul cu jele chemîndu-şi, şi de s-ar cumva altuia, iară nu şie tîmpla, sabii, cuţite şi tot feliul de otrăvi cumplite, de nu ce-

---

8 — (aici) parfumat, cu miros plăcut. **9** — se manifestă, **10** — chemarea. **11** — (aici) memorie (vezi termenul următor: tipărită). **12** — înregistrată, întipărită. **13** — (aici) configurată, reprezentată. **14** — (aici) fruct. **15** — proverbul, zicala. **16** — vas de lemn pentru măsurat cereale (în epoca veche); (aici) măsură (în sens echitabil, egal). **17** — pe nepregătie. **18** — gingaş, suav. **19** — trupul, statura. **20** — se frămînta, se chinuia.

Scanned with OKEN Scanner

luia ce au luat norocul, şie celuia ce au rămas cu focul gătiia. Toţi ibovnicii[21] şi patimaşii dragostii Helgii într-acesta chip în toate suflările şi răzsuflările lor, ca finicii[22] în focul lor murind şi iarăşi înviind, norocul tot precum au ştiut ş-au giucat giocul (căci toţi cereştii durerile pemintenilor simpt şi să milostivăsc, numai norocul, dacă-şi întoarce faţa, nici a jeli ştie, nici a să milostivi poate), şi precum cîteodată frica vulturului pre iepure după broască mărită, aşa voia norocului pre Helge după Cămilă au măritat. O, Doamne şi toţi cereştii, lucru ca acesta cum şi în ce chip a-l suferi aţi putut ? Unde ieste cumpăna ceriului[23] cu carea trageţi şi aşedzaţi fundul pămîntului[24]? O, dreptate sfîntă, pune-ţi îndreptariul [25] şi vedzi strîmbe şi cîrjobe[26] lucrurile norocului : ghibul[27] gîtul, flocos pieptul, botioase[28] genunchele, cătălige picioarele, dinţoasă fălcile, ciute urechile, puchinoşi[29] ochii, suciţi muşchii, întinse vinele, lăboase copitele Cămilei, cu suleget[30] trupul, cu albă peliţa, cu negrii şi mîngîioşi ochii, cu supţiri degeţelele, cu roşioare unghişoarele, cu molceluşe vinişoarele, cu iscusit[31] mijlo-

---

21 — (aici) îndrăgostiţii. **22** — (aici) pasărea Phoenix, din mitologia greacă, despre care se credea că reînvie din propria sa cenuşă. **23** — dreptatea divină. **24** — expresie prin care Cantemir înţelege baza, temelia, ordinea imanentă a lumii. **25** — rîgla (folosită de dulgheri pentru constatarea neregularităţilor). **26** — strîmbe, încovoiate ; (aici) nedrepte, inechitabile. **27** — cocoaşa. În continuare, Cantemir, folosind virtuţile literare ale antitezei, prezintă urîţenia Cămilei (Mihai Racoviţă) în contrast cu frumuseţea Helgei ; pasajul este de mare efect plastic. **28** — ca o butie (de la roata de căruţă), noduros. **29** — urduros, murdar. **30** — zvelt, subţiratic. **31** — artistic, ca o operă de artă, bine făcut, bine construit.

Scanned with OKEN Scanner

celul şi cu rătungior grămăgiorul[32] Helgii, ce potrivire, ce asămănare şi ce alăturare are ? O, noroc orb şi surd, o, tiran nemilostiv şi păgîn fără lege, o giudeţ[33] strîmb şi făţarnic, pravilă strîmbă şi fără canoane[34] ! Ascultaţi, morţilor, şi priviţi, viilor : Cămila cu Helge să împreună, filul[35] şi şoarecele să cunună şi dealul cu valea să iau de mînă. Ce ureche au audzit, ce ochiu au vădzut sau ce gură din veci lucru ca acesta au povestit? (Tacă, dară, pripitorile[36] unde cîntă ursitorile, că nici neam cu neam, nici chip cu chip, nici feliu cu feliu a potrivi caută, ce numai ce va face şi lucreadză ce-i place). Norocul, dară, într-acesta chip pre Helge după Cămilă aşedzind, ţinţarii cu fluiere, grierii cu surle, albinele cu cimpoi cîntec de nuntă cîntînd, muşiţele în aer şi furnicile pre pămînt mari şi lungi danţuri rîdicară[37], iară broaştele toate împreună cu broatecii din gură cîntec ca acesta în verşuri tocmit[38] cînta :

Prundul Evfrathului[39] mărgăritariu naşte,
Cămila din iarbă cele scumpe paşte.
Mîna Afroditii cunună împleteşte,
Evfrathul Evropii[40] nou lucru scorneşte.

---

32 — grumăgior, diminutivul de la grumaz. **33** — judecată (în drept). **34** — lege arbitrară, absurdă. **35** — elefantul. Cantemir subliniază ridicolul şi absurditatea unirii între urîtul absolut şi frumuseţea plină de voluptate a Helgei. **36** — păsări cîntătoare. **37** — imaginea anticipează nunta micilor vieţuitoare ale pădurii din *Călin — file de poveste* a lui Mihai Eminescu. **38** — cîntec alcătuit după reguli, după canoane. În cele de mai jos, Cantemir creează un cîntec ad-hoc de nuntă, în care îşi manifestă, la modul injurios, ura sa faţă de Mihai Racoviţă şi chiar faţă de Ana. În realitate nunta avusese loc cu cîţiva ani mai înainte. **39** — „Evfrathul : nesaţiul lăcomii" (D.C.). **40** — „Evfratul Evropii : Dunărea" (D.C.).

Scanned with OKEN Scanner

Din cele cu soldzi[41] Helgile iveşte.
Norocul ce va toate biruieşte.
Cununa împletită norocul o tinde,
Capul fără crieri[42] cu mîna o prinde.
O, Helge ficioară, frumoasă nevastă,
Nevastă ficioară, ficioară nevastă[43],
Cămila să ragă, tîlcul nu-nţăleagă.
Margă la Athina ce ieste s-aleagă.
Ficioară nevastă, nevastă ficioară,
Peste şese vremi roada să-i coboară[44],
Fulgerul, fierul, focul mistuiască.
Patul nevăpsit[45] nu să mai slăvască.

După această lungă digresiune Cantemir readuce povestirea la desfăşurarea adunării de la Arnăut-chioi, aflată acum în faza finală, cînd cei cîţiva mari boieri moldoveni cîştigaţi de partea politicii brâncoveneşti urmau să influenţeze în aceeaşi direcţie şi restul boierimii moldovene participante. Pentru a crea atmosfera necesară acestui lucru, *Papagaia* (învăţatul Ioan Comnen) ţine o lungă cuvîntare, în care, după ce face apel la ideea unirii între moldoveni şi munteni în scopul întăririi lor politice sub patronajul Corbului, propune în final spri-

---

41 — „Din cele cu soldzi : din Gălaţi, unde ieste bişugul peştelui“ (D.C.). Rezultă că Ana Codreanu era născută la Galaţi. 42 — Se afirmă despre Mihai Racoviţă că era prost şi neinstruit. 43 — „Nevasta ficioară, ficioară nevastă : pînă a nu se mărita era nevastă, iară măritîndu-se au ieşit fată“ (D.C.). Cantemir insinuează că moralitatea Anei era îndoielnică. 44 — „Peste şese vremi roada să-i coboară : el, stărp fiind, ea peste şase ani să purceadă grea“ (D.C.). Insinuare că fiul lui Racoviţă, Constantin, născut în 1699, nu era al lui. 45 — „Patul nevăpsit : semnele ficioriii neaflate, nearătate“ (D.C.).

Scanned with OKEN Scanner

jinirea alegerii Struţocămilei. În acelaşi spirit ia cuvîntul şi *Cioara* (probabil grecul Panaiotache Morona), sprijinind şi mai făţiş politica brâncovenească.

Într-o convorbire particulară cu fratele său, Brehnacea se arată în continuare îngrijorată de urmările nefaste ale unui astfel de aranjament politic, în timp ce Cucunozul îşi menţine adeziunea faţă de planurile domnului său. În acest timp Lupul începe să vadă cu claritate direcţia în care evoluau lucrurile, convins că tăcerea şi prudenţa sînt cei mai buni sfetnici. Lucrările adunării se încheie printr-o cuvîntare a Pardosului, în care acesta salută alegerea Struţocămilei, declarînd că acum toţi, şi munteni şi moldoveni, cunosc o singură oblăduire. Totul se încheie prin alungarea Şacalului şi a Lupului din adunare şi prin trimiterea lor sub escortă la moşiile lor din Moldova, unde li se fixează domiciliu forţat.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A III-A

(Fragmente)

După plecarea Lupului, boierii părăsesc localitatea Arnăut-chioi, unde adunarea moldovenilor își alesese domnul sub directa supraveghere a părții muntene, și se duc la cetatea Deltii (Adrianopol), reședința imperială de vară, cu scopul de a obține investitura din partea marelui vizir și a sultanului, formalitate care cerea sume imense de bani. După depunerea jurămîntului noului domn în Vlah Sarai, reședința domnului muntean la Poarta otomană — prilej pentru scriitor de a caricaturiza alaiul domnesc — frații Ruset fac demersuri pe la demnitarii otomani în vederea obținerii confirmării alegerii, dar fără nici un rezultat. Rîsul (Mihalache Ruset) își aduce atunci aminte de *Camilopardal* (Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Porții otomane), de la care învățase un „hrismos", adică un oracol, un fel de formulă-cheie pentru asigurarea succesului în problema obținerii investiturii. Pentru a-i face să înțeleagă că este nevoie de plata unor sume mari de bani ca plocoane, Rîsul spune boierilor „Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului", o povestire alegorică prin care se dezvăluie mecanismul de obținere a veniturilor Porții otomane prin exploatarea țărilor supuse, căile de satisfacere a lăcomiei demnitarilor otomani, precum și mijloacele prin care Alexandru Mavrocordat însuși ajunsese la demnitatea de mare dragoman al Porții.

Scanned with OKEN Scanner

POVESTEA CAMILOPARDALULUI[1] PENTRU APA NILULUI[2], ADICĂ DESPRE MINUNATĂ LĂCOMIIA PORȚII ȘI VINITURILE ÎMPĂRĂȚIII TURCEȘTI

„Eu odînăoară prin pustiile Ethiopiii[3] în sus pre apa Nilului îmblînd și pentru ca din izvoarăle Nilului cu gura apă să beau în inimă avînd[4], după ce peste munții ce să cheamă a Lunii[5] am trecut și la bălțile

---

1 — Camilopardalul (cămila-leopard), denumirea greacă a girafei, este Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Porții otomane (1673 — 1709), adică șeful cancelariei afacerilor externe, tatăl celor doi frați, Ion și Nicolae Mavrocordat, ajunși amîndoi pe tronurile Moldovei și Țării Românești. 2 — „Nilul apa“ este „adunarea și împrăștiierea lăcomiii“ (D.C.), adică procesul periodic de strîngere și de cheltuire a veniturilor Porții otomane, totul făcîndu-se pe spinarea țărilor române. 3 — deșertul nubiano-abisinian, zona de obîrșie și de început a Nilului (pînă la cataracte). După cum vom vedea, Cantemir înțelege prin „pustiile Ethiopiii“ imperiul otoman și în special capitala sa, Istanbulul. 4 — Prin urmare, Exaporitul frecventează lumea celor prin care se face „adunarea și împrăștiierea lăcomiii“ („Nilul apa“), adică lumea marilor demnitari otomani, voind din tot sufletul („în inimă avînd“) să bea din „izvoarăle Nilului“, adică să se familiarizeze cu „începătura și învățătura lăcomiii“. (D.C,). 5 — Potrivit scrierilor vechilor geografi, Cantemir credea că în Africa, de-a lungul ecuatorului, ar exista munții Lunii, convingere infirmată de exploratorii secolului al XIX-lea. În limbajul ieroglific, Luna semnifică pe turci, imperiul otoman sub raport religios, iar munții sînt „casele, porțile turcilor celor mari“, deci marii dregători otomani. Sensul expresiei ar însemna că Exaporitul a trebuit să cunoască pe marii dregători.

unde crododilii[6] să nasc am sosit, bălţile din giur împregiur cutreieram, pentru ca gîrla Nilului[7] (carea în capetele bălţilor despre apus să varsă) să aflu. La capetele bălţilor şi în gura gîrlii am aflat un oraş prea frumos cu cetate prea frumoasă[8]. Oraşul dară şi cetatea lui într-acesta chip era: bălţile acelea, unde în capete să împreuna[9] şi vărsăturile apii Nilului în sine priimia, între dînsele de ce înainte mergea, de aceia în laturi să despărţiia şi ostrovul[10] lăţiia şi precum să videa ca la 700 de mile[11] în lung şi în lat tot uscatul între bălţi cuprindea. Iară pre marginile amînduror bălţilor cele pe dinafară, din giur împregiur, ca cum cu zid ar fi îngrădite, cu munţi[12] şi dealuri goli era

---

6 — crocodilii sînt cînd „hasechii, pristavii bostangiilor", cînd bostangiii, grădinarii; în ambele cazuri fiind vorba de trupele de pază şi securitate ale Istanbulului; hasechiu, pristav: conducător, comandant, şef. 7 — Aici „Nilul poate fi: bogazul, limanul carile merge la Vlaherna" (D.C.), deci Cornul de Aur, care trece prin Istanbul; *bogaz*: strîmtoare; *liman*: ţărm (în sensul de adăpost, refugiu). Cu acest element intrăm în descrierea Istanbulului, capitala imperiului otoman, în care vom întîlni elemente reale îmbinate cu elemente simbolice şi imaginare pentru descrierea lăcomiei Porţii otomane. 8 — Oraşul şi cetatea sînt, de fapt, Istanbulul; cetatea însemna împrejmuirea de ziduri şi fortificaţii, iar oraşul însemna clădirile, străzile, monumentele din incinta cetăţii. 9 — confluenţele, unirea apelor. 10— — (aici) peninsulă; este vorba de porţiunea triunghiulară de teren a vechii cetăţi a Bizanţului. 11 — Cantemir obişnuieşte să mărească numerele cu 100; aşadar trebuie citit 7 mile, cît se poate să fi avut Istanbulul (dacă nu este o cifră fantezistă!). 12 — Înconjurarea Istanbulului cu munţi este un amănunt fantezist, afară de cazul cînd ei semnifică, după cum am văzut, pe marii demnitari otomani.

Scanned with OKEN Scanner

încungiurate, aşe cît numai unde bălţile în gîrlă să vărsa şi în matca Nilului să răvîrsa, munţii împreunaţi nu era, unde ca dintr-un hălăşteu, ca pre stavila morii apa cu mare răpegiune să slobodziia şi apa Nilului spre răsărit a cura răpedziia. Aşedară, despre răsărit bălţile, munţii şi locul să avea, iară despre apus, adecă dincotro Nilul viniia şi în capetele bălţilor îngemănîndu-să să despărţiia, într-alt chip era. Că pre cît munţii acei din stînga şi din dreapta să înălţa (că şi a munţilor înălţime ca la cinci mile să socotiia), pre atîta locul din dos să rîdica şi cu vîrvurile munţilor de-a tocma[13] cîmpul despre apus în lat şi în lung să întindea, prin mijlocul a căruia apa Nilului, din izvoarăle de unde ieşiia, spre bălţile ce-l sprijeniia[14] lin şi frumos curea. Iară pre şesurile cîmpului[15] aceluia, şi pre o parte şi pre altă parte de apă, atîta cîmpul cu otavă[16] înverdziia, cît ochilor preste tot, tot o tablă[17] de zmaragd mereie[18] a fi să părea, în carile tot chipul de flori din fire[19] răzsărite, ca cum cu mîna în grădină, pre rînd şi pre socoteală[20] ar fi sădite, cuvios[21] să împrăştiia, şi cînd zepfirul, vîntul despre apus, aburiia[22], tot feliul de bună şi dulce mirosală de pre flori scorniia[23]. Aşe cît nici ochilor la privală, nici nărilor la mirosală saţiu să putea da. Iară pre malurile

---

13 — egal, la acelaşi nivel. 14 — (aici) a capta, a primi apele. 15 — De aici începe o descriere paradisiacă a împrejurimilor Istanbulului, descriere ce are mai curînd o valoare literară. 16 — (aici) iarbă fragedă. 17 — şes. 18 — întinsă, fără margini. 19 — de la natură, în mod natural, spontan. 20 — organizat, după o concepţie riguroasă. Cantemir, după cum vom vedea şi mai departe, are o concepţie estetică geometrizantă atît asupra frumosului artistic cît şi asupra frumosului natural. 21 — (aici) ordonat, estetic. 22 — (aici) a sufla blînd, a adia. 23 — stîrnea.

Scanned with OKEN Scanner

gîrlei tot feliul de pomăt roditoriu şi tot copaciul frundzos şi umbros, de-a rîndul, ca cum pre aţă de-a dreptul şi unul de altul de departe ca cum cu pirghelul[24] ar fi fost puşi frumos odrăsliia[25]. A cărora umbri, giumătate pre lină apa Nilului, iară giumătate pre mîngîioasă faţa cîmpului să lăsa. Iară roada pomilor, şi la frumseţe şi la dulceaţă, nici Asiia au vădzut, nici Evropa au gustat. Căci tot într-acelaşi pom mugurul crăpa, frundza să dezvăliia, floarea să deşchidea, poama lega, creştea, să cocea şi să trecea, totdeodată, nici după vremi viptul îmbla[26], ce în toată vremea toată poama şi coaptă şi necoaptă să afla.

Iară unde apa Nilului de pre şesul ce despre apus viniia şi din vîrvurile munţilor în gîrla cea de gios să vărsa, cetatea sta[27], a căriia nume cei de loc îmi spusără, precum Epithimiia[28] o cheamă. Iară făptura şi îngrăditura cetăţii era aşe[29] : din marginea malului, unde Nilul ca pre şipot în bălţi să vărsa, spre apus şi pre o parte şi pre altă parte de apă ca la dzece mile zid gros şi vîrtos de piatră în patru colţuri cioplită

---

24 — compasul. **25** — aici cu sensul se înălţa, creştea. **26**—nu urma legilor naturii. Cantemir introduse aici elemente ale absurdului, natura aberînd de la propriile-i reguli pentru a se conforma dorinţei umane de a avea fructe în orice sezon şi oricînd. **27** — În mijlocul acestei grădini paradisiace, în care normele naturale sînt înlocuite cu normele absurdului, se află o cetate, care nu-i decît Istanbulul, capitala imperiului otoman ; ea este scăldată de apele Nilului, cu sensul că în acest oraş are loc fenomenul concentrării şi răspîndirii viciului lăcomiei. **28** — Numele ieroglific al Istanbulului este Epithimiia, care în greceşte înseamnă poftă, dorinţă ; Cantemir o descifrează ca „inima, omul lacom sau lumea". **29** — De aici începe descrierea Istanbulului cu elemente reale şi simbolice.

Scanned with OKEN Scanner

era ; carile, după ce de la pămînt ca la dzece stînjini[30] să rîdica, de ciia stîlpi mari şi groşi de marmure porfiră[31] în sus să înălţa. Fietecare stîlp de cinci stînjeni de înalt şi de 30 de palme[32] în giur împregiur de gros, însă la rădăcină[33] mai groşi era, iară în sus, de ce mergea, mai supţiri şi mai sulegeţi era. Iară fietecare stîlp supt rădăcină patru lei de aramă prea frumoasă şi ca aurul de luminoasă avea, şi tuspatru, cu dosurile la un loc împreunîndu-să, cu capetele, doi spre cîmp, iară doi spre apă căuta, deasupra a cărora stîlpul să răzima. Aşijderea, în vîrvul a fietecărui stîlp, de la un loc şi mai în sus, patru zmei[34] începea a să împleteci, şi, după ce ca la trii coţi[35] în sus să rîdica, capetele îşi despărţiia şi puţintel can în gios le pleca, şi doi spre un stîlp, iară doi spre alt stîlp ce le era dimpotrivă, căuta. Deci, precum a leilor, aşe a zmeilor făptură atîta de minunată era, cît nu zmei şi lei a fi să părea, ce intr-adevăr vii şi cu duh a fi să videa. Iar din cerbicea a patru zmei arc sclipuit[36] de marmure foarte frumos sclevesit[37] în sus să rîdica şi, foarte cu mare meşterşug peste apă întindzîndu-să, spre stîlpul ce-i era dimpotrivă să lăsa şi în cerbicea iarăşi a celor patru zmei să aşedza. Şi aşe, dintr-un capăt pînă la alt capăt, un sclip[38] în chipul podului, peste apa Nilului să încheia. Aşijderilea, din capetele stîlpilor zid de marmure în sus să rîdica, cît cu înălţimea sclipului să atocma[39]. Carile pre dinluntru cu var şi cu prav de

---

30 — un stînjen măsoară cca 2m-2,25 m. **31** — roşie. Începe descrierea aspectului arhitectural al cetăţii, Cantemir avansînd şi aici o viziune originală. **32** — o palmă măsoară cca 25 cm. **33** — (aici) bază. **34** — dragon (aici element ornamental în arhitectură). **35** — un cot măsoară cca 0,637 m (în Moldova). **36** — arcuit, boltit. **37** — netezit, lustruit. **38** — boltă, arc. **39** — se potrivea, era la

cărămidă şi sfărmuşuri de piatră şi de marmure amestecate împlut era şi tot locul înluntru pre aţă[40] de-a tocma atocmat[41] era. Iară din faţa pământului[42], ca la un stat de om, zid cu zimţi[43] în giur împregiur încungiura, pentru ca celor dinluntru îmblarea şi primblarea fără primejdie să fie. Tot numărul stîlpilor 730 era[44], adecă de o parte, 365, şi de altă parte, iarăşi atîţia. Iară toată cetatea 24 de mile [45] încungiura, 20 mile amîndoaă laturile şi patru mile amîndoaă capetele (căci de la un stîlp pînă la alt stîlp dimpotrivă doaă mile spunea că sint).

Cetatea dară aşe era, iară oraşul şi casele oraşului ce era într-însa, pre amănuntul, cine poate povesti ? Căci făpturile[46] şi urdziturile[47] acelea toată socoteala[48] muritorilor covîrşeşte (că ce au făcut muritorii de carea să nu să mire muritorii şi ce n-au făcut muritorii de carea să să mire muritorii). Ce pre scurt de unele a-ţi pomeni nu mă voi lenevi (Camilopardalul dzicea) : Dintre doi stîlpi de-a dreptul împotrivă pînă la ceialalţi stîlpi uliţă dreaptă şi tot într-o măsură[49] de lată să ducea. Iară la capătul uliţii, şi de o parte şi de alta, poartă era, carea să închidea şi să deşchidea. Iară din pragul a fietecare poartă, în gios, scară în chipul

---

acelaşi nivel ; este vorba de un zid suspendat pe stîlpi, un fel platformă boltită sprijinită pe stîlpi, construcţie de o concepţie bizară, imposibilă, absurdă. **40** — drept. **41** — exact la acelaşi nivel. **42** — — În realitate este vorba de suprafaţa superioară a platformei pe care, după cum vom vedea mai departe, Cantemir imaginează un oraş suspendat. **43** — (aici) creneluri. **44** — este o cifră simbolică: „dzilele şi nopţile într-un an“ (D.C.). **45** — Iarăşi o cifră simbolică : „24 de mile : lunele de dzi şi de noapte“ (D.C.). **46** — (aici) construcţii, clădiri. **47** — (aici) construcţii, clădiri. **48** — (aici) imaginaţie, putere de închipuire. **49** — egal.

theatrului[50] în gios să lăsa și, de ce să coborîia, la temelie să mai lățiia, carea și drum la suirea în cetate și poprele[51] zidiului și sclipului era. Deci cîte arce la sclip, atîtea uliță în cetate, și cîți stîlpi la zid, atîtea porți pe zid și atîtea scări pre lîngă zid era, deosăbi de patru ulițe[52], carile de-a dreptul din capăt în capăt mergea. Și în capete cerdace ghizdave[53] și frumoasă afară din zid, asupra apii, scoase avea, în carile giudecătorii împărățiii pre rînd ce avea, într-un cerdac, cîte 90 de dzile giudețele și alte trebe a publicăi căuta. Căci împărățiia aceia nu monarhie, ce publică[54] ieste și în 90 de dzile 9 oameni, fietecarile în dzece dzile slujba obștii[55] isprăvește. Și așe, cineși după rîndul său și în cerdacul său orînduindu-să, în 730 de dzile rîndul plinindu-i-să, iarăși dinceput rîndul apuca.

Ce de acestea lăsindu-ne, la cuvîntul nostru să ne întoarcem (că perioadele mari în voroavă și celui ce vorovește la cuvînt sminteală[56] și celuia ce povestirea ascultă la audzire și la pomenire învăluială[57] face). Aședară, ulițile, porțile și scările cetății să avea, iară

---

50 — Cantemir face apel la imaginea teatrului antic, construit în trepte. **51** — (aici) contraforți. **52** — (simbol): „patru părți a anului" (D.C.), cele patru anotimpuri. **53** — frumoase. **54** — „Nu monarhie, ce publică: neaședzămîntul stăpînirilor" (D.C.). Cantemir vrea să spună că în acel moment statul otoman era cuprins de anarhie, ceea ce era adevărat, sultanii devenind obiectul luptelor pentru putere între marii feudali otomani. **55** — sarcinile privind nevoile populației, aici fiind vorba de îndeplinirea funcției judecătorești, una din cele mai importante funcții sociale. **56** — (aici) abatere, greșeală; la cuvînt sminteală: deplasarea înțelesului unui cuvînt, abaterea de la ideea de bază într-o cuvîntare. **57** — (aici) confuzie, dificultatea de a înțelege. Cantemir ironizează aici stilul retoric.

Scanned with OKEN Scanner

casele ca cum tot într-un părete ar fi fost, nici mai afară de alta ieșiia, nici mai înluntru întra, și așe, rîndul caselor dedesupt era. Iară al doilea rînd, cerdacile ca trulele în sus să rîdica înalte, cît de gios deabiia la vîrvu sigeata ethiopască a agiunge să poată. Părețîi caselor pri dinafară tot de marmure scumpă și tot feliul de scrisori ieroglificești[58] într-însele săpate[59] avea și toată dihaniia,[60] precum vie la păr, așe săpată cu floarea[61] marmurelui să asămăna, de care lucru, nu cu mîna pe părete săpate, ce vii pre niște cîmpi împrăștiate a fi să părea. Iară pe dinluntru stîlpii cei fără preț, marmurile cele scumpe și tot meșterșugul[62] lucrului și făpturii[63] ce avea, cuvîntul a le povesti vrednic și gîndul a le formui[64] harnic nu ieste. Acolo chipurile bodzilor[65] vechi să fii vădzut, icoanele[66] a tuturor împărațîlor să fii privit, unele de aramă și poleite, altele de argint și de aur pline[67]

---

58 — scrieri exprimate prin desene animaliere, reprezentările avînd un înțeles pentru comunicare. **59** — (aici) sculptat, lucrat cu dalta; este vorba deci de basoreliefuri. **60** — (aici) reprezentare animalieră. După cum vom vedea mai departe, ornamentația figurativă, foarte încărcată, din concepția artistică a scriitorului se poate asemăna stilului baroc, în contradicție cu simplitatea la care ar fi obligat geometrismul din concepția sa arhitecturală. **61** — culoarea. **62** — arta, iscusința. **63** — (aici) creația, opera. **64** — a concepe, a reprezenta. **65** — zeilor, idolilor; (simbolic) „chipurile bodzilor: mulțimea strîmbătăților" (D.C.). După Cantemir, luxul și strălucirea imperiului otoman erau bazate pe nedreptate și extorcări. **66** — (aici) portret modelat în relief. Cantemir consideră pe împărați, și în special pe sultanii otomani, ca întruchipări ale lăcomiei, silniciei și nedreptății. **67** — (aici) masiv, dintr-o bucată.

Scanned with OKEN Scanner

vărsate[68] și vasuri în minunat chip lucrate, supt dînsele alcătuite și alte lucruri minunate în mulțime nenumărate, în frîmseţe neasămănate să videa, carile nu numai a ochiului privală, ce și a minții socoteală ameţiia şi uluia.

Iară în mijlocul oraşului era o capişte[69] a boadzii Pleonexiii[70], carea cum era făcută și în ce meșterșug era zidită de pre atîta vii putea cunoaște, că toată alaltă a cetății și a oraşului făptură ca zgura lîngă aur şi ca stecla lîngă diamant să asămăna. Ce și pre aceasta în scurt și pre cît voi putea a ț-o perigrapsi[71] mă voi nevoi. Din fața pămîntului urdzitura temeliii ca la doi coţi de înaltă dintr-o materie de metal vărsată a fi să videa, care metal decît custoriul mai scumpă și mai grea, iară decît argintul mai ieftină și mai iuşoară a fi să părea. Lumina[72] capiştii în lung de 30 coţi, iară în lat de 24 coţi era, iară de înalt pînă supt poalele cele mai de gios[73], 55 de arşini[74] să măsura. Deci cît meșterșugul vărsatului[75] temeliii ceii de metal și cît iscusită și ascuţită mintea vărsătoriului[76]

---

68 — turnate (în opoziţie cu sculptura). „Icoanele de argint şi de aur pline vărsate“: portretele turnate din argint și din aur masiv. **69** — templu. **70** — „Boadza Pleonexiii: lăcomiiia la carea muritorii să închină“ (D.C.); pleonexie (gr.): lăcomie; „capiștea Pleonexiii: împărăţia turcului“ (D.C.). Prin urmare, Cantemir vrea să spună că lăcomia este trăsătura fundamentală a imperiului otoman, lăcomia marilor demnitari fiind izvorul nedreptăţilor şi al silniciilor care apăsau asupra ţărilor române. **71**—a perigrapsi (gr.): a descrie. **72** — zidul pe partea exterioară, adică pe partea care este expus luminii de afară. **73** — streaşina inferioară. **74** — un arşin măsoară 0,71 m. **75** — tehnica de turnare (a unui metal, a unei opere de artă în metal). **76** — (aici) turnător (în metal), artist care cunoaşte tehnica turnătoriei.

și tipăritoriului[77] ar fi fost, florile și frundzele, carile una pe supt alta vîrîte, și lozele[78] una cu alta frumos împleticite, și șerpii, carii pintre frundze și pintre loaze să vîrîia și coadele cu zmicelele[79] își învătuciia[80], arăta. Așijderea, tot feliul de pasiri, de jiganii, de lighioi și de pasiri peste toate locurile să arăta, unele în pomșori cuiburile își făcea, altele, acmu făcute, pe oaă clociia, altele hrană puișorilor își aducea, unele muște prin aer goniia, altele lăcuste prin pajiște prindea[81], căile[82] puii cloșcii să apuce să slobodziia, stîrcii, ca prin apă îmblînd, piticii[83] și peștii a prinde chitiia[84], pajorile[85] șerpii (carii pintre frundzele iederăi să șipuriia) să-i apuce clonțurile își vîrîia, brehnacea de sus iepurile supt stincă vîrît, cînd va ieși, în unghi să-l apuce pîndiia, mîța, carea pre șoarece pe supt frundzele din copaci cădzute, precum îmblă simțind ni[86] cu urechea asculta, ni pasul prea cu linește spre sunet muta, ni cum l-ar apuca și cum mai fără veste s-ar răpedzi, cu picioarele cumpănindu-să, să găta, vulpea prin pomi și prin copăcei găinele și păsăruicele scociorîia, și unele acmu vînatul dobîndind,

---

77 — turnător (de metal în tipare, în forme). **78** — loază, lujer, vrej, vlăstar. **79** — rămurică, mlădiță. **80** — învălătucea, încolăcea. **81** — Cantemir surprinde, în compoziția sa plastică, viața din natură în aspectele ei cele mai dinamice și mai caracteristice. Dintre acestea, îl va preocupa îndeosebi vînarea unora de către altele, cu scopul de a sugera că din cauza lăcomiei, în templul Pleonexiei, adică în „împărăția turcului", există o cumplită luptă de interese, a cărei cruzime poate fi asemănată cu ferocitatea luptei pentru dobîndirea hranei în lumea animală. **82** — găile, o specie de ulii. **83** — pește mic. **84** — plănuia. **85** — pajurile, acvilele. **86** — cînd.

cu coada bîrzoiată spre bîrlogul ţincilor[87] săi, cum putea mai tare, să ducea. Lupul după turma oilor pre piept să tîrîia, ciobanii, unii, ca de somn adormitînd, în cîrlige[88] rădzimaţi, alţii, ca de ploaie şi de vînt rece cu glugile peste cap lăsate şi pre un cot la pămînt lăsaţi era, iară dulăii, unii în picioare sta şi ca cum de departe mirosul lupului ar adulmăca, alţii pre brînci lăsaţi şi capul pentre picioarele denainte întindzindu-şi dormiia şi ca cum în vis lupul în oi ar fi dat părîndu-li-să, prin somn ca cum ar scînci şi ar brehăi să videa. Iară la alte turme, ca cînd lupul oaia ar fi apucat, ciobanii chiuia, cu mîna dulăilor lupul arăta, dulăii goniia, lupul cu cîrlanul în gură fugiia, alţi ciobani de la alte turme în timpinare îi ieşiia, lupul într-altă parte şuvăia[89] şi ca cum spre o pădure, carea înaintea lui aproape să videa, năzuia[90]. Aşijderea, alalte turme de dobitoace sălbatece, cerbii şi buării[91] prin dumbrăvi, caprile prin stînci, ciutele pre şesuri, unele cu viţălueşii după dînşii, altele, acmu aproape de fătat, pîntecele de mijloc în gios le trăgea.

Iară într-un loc lucru foarte frumos la privală să arăta, unde vînătorii măiestrii[92] spre vînarea fililor punea : întîi o groapă adîncă şi largă săpa, apoi din

---

87 — puilor. 88 — (aici) ciomag cu mîner încovoiat, cîrjă. 89 — mergea sinuos, întortocheat. 90 — (aici) se îndrepta. 91 — bour, zimbru. 92 — curse. De aci înainte, Cantemir abordează domeniul activităţii umane, însă cu rostul simbolic de a demasca modul cum dregătorii Porţii otomane ştiau să amăgească şi să prindă în capcană pe cei ce le solicitau sprijinul : „vînătoarea filului cu harbuzul : meşteşugul Porţii spre lucrarea lăcomiii“ (D.C.) ; unul dintre fii era şi Antioh, fratele lui Dimitrie Cantemir. Cu acest prilej, scriitorul face o foarte frumoasă şi bine documentată descriere a unei vînători de elefanţi în Africa ecuatorială.

Scanned with OKEN Scanner

fundul groapei un gîrlici strîmpt, pînă în faţa pămîntului, costiş[93] scotea, în gura a căruia gîrlici[94] un harbuz[95] punea. După aceia, fietecare vînătoriu, cîte o dobă[96] în spate luînd, în pădurea cea mare întra, unde filii îmblînd să videa. După ce pre furiş în pădure întraşi fietecarile într-un copaciu înalt să urca, apoi, din toate părţile în dobe lovind, pădurea să răzsuna. Filii, de sunetul dobelor spăimîntîndu-să, la marginile pădurii spre cîmp ieşiia, unde la gura gîrliciului peste harbuz nemeriia. Vînătorii din copaci, vădzind precum filul la harbuz au nemerit, dobele a bate părăsiia, filul cu botul harbuzul clătind, harbuzul pre gîrlici în gios a să prăvăli purcedea. Filul după harbuz, pentru ca să-l prindză urmînd, în groapa cea largă, carea în fundul gîrliciului era săpată întră, şi altă grijă nepurtînd, harbuzul să mănînce să nevoieşte. Vînătorii îndată din pădure ieşind, cum mai curînd, cu pari şi cu alte zăvoară[97], carile acolea mai denainte gătate au, gura gîrliciului astupă. După aceia, prin cîteva dzile prefil cu foamea domolind, cu lanţuh de grumadzi îl scoate şi unde voia ethiopului[98] ieste, acolo îl duce (că mai tare şi mai vrăjmaşă jiganie decît foamea alta nu ieste).

Acestea dară şi altele multe mai ciudate şi mai minunate în temelia capiştii săpate şi vărsate să videa. Iară deasupra temeliii, pînă supt streşinele cele mai de gios, patru păreţi din patru marmuri de porfiră încheiaţi era, adecă fietecare părete dintr-un marmura

---

93 — oblic. 94 — intrare strîmtă într-o pivniţă ; (aici) deschizătură ca un fel de gît, ca un fel de horn. 95 — pepene verde. 96 — tobă. 97 — (aici) răzlogi, pari. 98 — Aşadar, cel păcălit este de aci înainte la discreţia „ethiopului“, adică a sultanului, situaţie ce se întîmpla adesea cu pretendenţii la domnia ţărilor române.

sta, şi încheietura în colţuri, pe unde, sau cum s-au împreunat, nu ochiul muritoriu, ce aşeşi mai şi cel nemuritoriu, precum n-ar fi putut alege[99] îndrăznesc a dzice. Tot păretele de sus pînă gios neted şi decît diamantul mai luciu era, atîta cît [100] dzua lumina soarelui ca printr-un prea curat cristal înluntru pătrundea şi lumina dinluntru cu cea dinafară una să făcea, atîta cît nu mai puţină lumină în capişte decît în aer era. Iară noaptea, pe dinluntru, candile la număr decît numărul mai multe, şi de sus pînă gios, pre lîngă părete frumos orînduite avea şi fietecare candilă 5 ocă[101] de aur arăpăsc[102] trăgea[103], iară înluntru 1 ocă de nard[104] lua (căci în capiştea Pleonexiii undelemnul maslinului[105] nu arde). Carile, după ce ochiul ceriului[106] să închidea şi perdeaoa nopţii peste faţa pămîntului să trăgea, toate să aprindea şi deosăbit de lumina carea înluntrul capiştii făcea, prin străluminoşi[107] păreţii ei lumina candilelor pătrundzînd, peste toată cetatea, ca soare lumina şi ca luna între alte stele să arăta (căci la toată[108] casa în cetate cîte un cerdăcuţ de acea materie de marmure să afla).

---

99 — (aici) distinge, desluşi. **100** — aşa încît. **101** — ocaua, unitate tradiţională de măsurat greutăţi, varia între 1260 şi 1290 grame. **102** — arab. **103** — cîntărea. **104** — substanţă uleioasă şi frumos mirositoare, extrasă din planta cu acelaşi nume, folosită la iluminat şi la arderi pentru parfumarea aerului în templele hinduse. Cantemir vrea să spună că în templul lăcomiei pînă şi iluminatul este foarte costisitor. **105** — În templul lăcomiei nu arde untdelemnul păcii (măslinul fiind simbolul păcii). **106** — soarele. **107** — transparenţi (marmura transparentă introduce ideea de nonsens, de absurd, de ireal, element, după cum am văzut, des întîlnit în descrierea acestei lumi structurate aproape basmic). **108** — oricare, fiecare.

Şi aşe, tot oraşul — precum noaptea, aşe dzua — cu strajea luminii să păziia, nici altă strajă sau pază trebuia.

Deci pînă la streşinile cele mai de gios, precum s-au pomenit era[109]. Iară de acolo în sus, despre răzsărit şepte, şi despre apus aşijderilea şepte înalte şi cu mare meşterşug făcute trule[110] avea. Trula cea din mijloc[111] drept asupra isimeriii[112] căuta, şi cînd soarele în zodiia Cumpenii[113] era, cu radzele tocma în trula din mijloc lovind răzsăriia. Aşijderea cînd apunea, tocma în trula cea din mijloc despre apus lovind apunea. Aşijderea alalte trule fietecarea în dreptul zodiii ceriului [114] din meşterşug era pusă. Şi aşe soarele, în ce zodie să afla, în trula a aceii zodii răzsăriia, şi în vîrvul trulii, peste acoperimînt, sămnul zodiii, de aur curat şi cu iscusit meşterşug făcut, pus era[115].

---

109 — De aci înainte se trece din nou la exteriorul templului şi anume la nivelul turlelor. **110** — Apar iarăşi elemente simbolice: „şepte trule despre răzsărit şi şepte despre apus: şepte dzile şi şepte nopţi a săptămînii“ (D.C.). **111** — „Trula cea mare din mijloc: poarta veziriului, haznaoa“ (D.C.). Poartă: (aici) curte, palat; hazna: vistierie, clădire a tezaurului; trulă; turlă. Prin urmare, deasupra templului lăcomiei, care simboliza întregul imperiu otoman, trona puterea marelui vizir şi a haznadarului (ministrul de finanţe), a căror necinste şi lăcomie formau modelul de conduită pentru toţi demnitarii otomani, mari şi mici. **112** — isimeria (gr.): echinocţiu; cele două puncte de intersectare a eclipticii cu ecuatorul ceresc, unul căzînd în zodia Berbecului (0°, punctul vernal), celălalt în cea a Cumpenei; aici este vorba de punctul vernal. 113 — Într-adevăr, zodia Cumpenei începe o dată cu echinocţiul de toamnă: 21 septembrie. **114** — Cantemir imaginează, asemenea astrologilor, cerul împărţit în 12 zodii, fiecare corespunzînd cîte unei luni a anului. **115** — Aceste ultime date sînt, toate, simbolice, cu scopul de a arăta că avuţiile şi veniturile imperiului otoman se adunau

Trulele dară de prinpregiur aşe fiind, în mijlocul lor era o trulă mai înaltă şi mai groasă decît alalte, decît toate. Carea cu acesta meşterşug era făcută că cu umbra ei ceasurile în celelalte arăta, că şi alalte trule după măsura gnomonului[116] era puse. Iar în vîrvul trulii aceii mari chipul boadzii Pleonexiii[117] în picioare sta, carea cu mîna dreaptă despre polul arctic spre polul antarctic, cu degetul întins, ceasurile arăta. Deci cînd umbra vîrvului degetului în mijlocul trulelor celor mai mici sosiia, după numărul lor ceasurile să înţelegea.

Iară denaintea uşii capiştii, o cămară, carea pe şepte stîlpi[118] era rîdicată, înainte să întindea şi fietecare stîlp în chipul unii planete era făcut, ca precum

---

în vistierie, în tot timpul anului, indiferent de epocă şi chiar de zi. Cantemir se exprimă foarte clar în această privinţă, în descifrările simbolurilor sale: astfel el dă ca important echinocţiul de toamnă, cînd „soarele", adică „aurul, avuţiia", lovea cu razele sale în haznaua vizirului. Bogăţiile veneau în vistierie şi de la răsărit şi de la apus, adică de peste tot: „Soarele de unde răzsăriia, în trulă loviia: aurul, avuţiia, de pretiutinderea acolo să strîngea", chiar în fiecare zi: „şepte dzile şi şepte nopţi a săptămînii". În acelaşi sens vorbeşte şi o altă expresie: „Arătărea ceasurilor în trule: în toată vremea nepărăsită pofta şi strînsoarea avuţiii". **116** — ceas solar, un instrument primitiv de măsurat timpul. **117** — statuia zeiţei lăcomiei. Cantemir o situează pe vîrful turlei celei mari, adică deasupra palatului marelui vizir, voind să spună că practica lăcomiei începe de la marele vizir, care, alături de marele defterdar (vistiernic), răspundea de strîngerea şi mînuirea veniturilor imperiului. **118** — „Cămara pre şepte stîlpi: cetatea, tîrgul Ţarigradului pe şepte munţi" (D.C.). Într-adevăr, Istanbulul era construit pe şapte coline. Cantemir numeşte Istanbulul cămară, deoarece aici se strîngeau toate veniturile şi bogăţiile imperiului.

numărul planetelor[119], aşe chipul lor aievea să arete. Iară sclipul cămării, carile din vîrvurile acelor şepte stîlpi să rîdica, giumătate de sfera ceriului închipuia şi din fietecare stîlp pe supt sclip cu frumos meşter-şug cununi de marmure era întoarse, carile drumul a fietecare planetă[120] pre cum ieste arăta. Alalte zidituri şi lucruri iscusite carile în giurul împregiurul capiştii era cine le poate povesti ?

Eu, dară, aşe (dzicea Camilopardalul), ca cel strein, de toate carile videam peste măsură mirîndu-mă, şi nu atîta de minunea lucrurilor vădzute mă miram, cît de carea întîi m-oi mira, mă minunam şi de unile, a cărora nici începutul nici săvîrşitul[121] a pricepe puteam, socotiiam, care în ce chip a le cunoaşte aşi putea şi cine să mi le arete s-ar afla chitiiam. Şi după ce de multă cutreierare şi mai cu deadins de peste măsură mirare obosit, supt umbra a unor frumoşi şi umbroşi copaci (carii denaintea capiştii sădiţi era) ca puţin odihnă tuturor mădularelor să-mi dau, acolea, unde ca cei în agona morţii dzăceam, o Lebădă bătrînă[122] şi albă lîngă mine să apropie şi, dacă bună dzua după obiceiu îmi dede, de unde sînt şi ce pre acelea locuri caut mă întrebă. Eu, după ce îi spuş, precum din locurile marginii Ethiopiii[123] sint şi precum

---

119 — Pe acea vreme erau cunoscute doar cinci planete: Saturn, Jupiter, Marte, Venus, Mercur, alături de care erau incluse, tot ca planete, Luna şi Soarele. **120** — „Drumul planetelor: uliţile cetăţii şi g iudeţele“ (D.C.). Giudeţ: (aici) scaun de judecată, tribunal. **121** — (aici) scop, ţel. **122** — Lebăda bătrînă este Panaiotachi Ni kussios tergimanul, adică marele dragoman al Porţii otomane (1648 — 1673), care îl precede pe Alexandru Mavrocordat în această importantă funcţie. **123** — Alexandru Mavrocordat era „din locurile marginii Ethiopiii“, adică de la marginea imperiului otoman,

Scanned with OKEN Scanner

pentru ca izvoarăle Nilului să aflu şi din începăturile lui apă să beau[124], în gînd mi-am pus şi cu aceasta pricină pre aceste locuri îmblu ; dacă-i dziş, ea răspunsă :

„Greu şi aspru lucru, lungă şi primejdioasă cale înainte ţ-ai pus[125], o, priietine. De vreme ce eu, după ce din oul maică-mea am ieşit[126], pînă a nu putea zbura, cu răpegiunea apii şi cu vînslirea talpelor cîtăva vreme am călătorit[127]. Iară după ce penele mi-au crescut şi aripele vrednice de zburat mi s-au făcut, în aer

---

ceea ce era adevărat, căci deşi el se născuse în Constantinopol, în realitate tatăl Exaporitului era un grec originar din insula Hios, deci din lumea grecească a Mării Egee. **124** — Prin urmare, Alexandru Mavrocordat a venit la Panaioti Nikussios pentru ca să înveţe de la acesta cum să-şi satisfacă lăcomia (vezi înţelesul expresiilor: „Nilul apa", „fîntînele Nilului"). Cu aceasta se termină partea descriptivă a acestei lumi a lăcomiei şi a necinstei, Cantemir trecînd la povestirea felului în care Exaporitul s-a iniţiat în tainele şi tehnica lăcomiei şi a practicilor necinstei şi căpătuielii. Pentru că în acel moment susţinea politica brâncovenească împotriva sa şi a fratelui său, Cantemir se răzbună astfel pe înaltul demnitar, prezentîndu-l ca pe un lacom, lipsit de scrupule, odios. **125** — Nikussios atrage atenţia lui Mavrocordat că este greu şi chiar primejdios să se pună în slujba Porţii, să cunoască secretele cîrmuirii, aceasta cerînd şi un timp imens pentru iniţiere. **126** — Nikussios începe să-şi descrie viaţa, arătînd ce eforturi a depus şi ce condiţii a trebuit să îndeplinească pentru a ajunge la demnitatea de mare dragoman, iniţiindu-l astfel pe Mavrocordat în secretele ascensiunii şi menţinerii în această importantă şi riscantă funcţie politică. Într-adevăr, Mavrocordat va succede lui Panaioti Nikussios în demnitatea de mare dragoman, după moartea acestuia, în 1673. **127** — La început, pînă a se cultiva (pînă a-i creşte aripile), a trăit ca orice cetăţean al imperiului otoman (ca orice om de apă: ţarigrădenii sînt „împărăţia celor de apă").

m-am rîdicat şi, tot pe deasupra apii zburînd, de trii ori soarele învîrtijirea ş-au sfîrşit, pînă eu la acesta loc am sosit[128]. Şi, deosăbi de aceasta, la cale ca aceasta, nu talpe, ce pene, nu picioare, ce aripi trebuiesc,[129] căci înălţime munţilor, strîmtorile poticilor şi lăţimea şi lungimea cîmpilor, toate împotriva firii tale stau. De care lucru, fără cereasca agiutorinţă (carea spre toate poate), spre acea cale mai mult înainte a păşi, nu numai lipsa vinelor[130], ce şi a crierilor[131] a fi, decît toată ivala[132] mai aievea ieste".

Acestea Camilopardalul de la Lebădă audzind, învăţătura din praxin[133] în theorie îşi mută[134] şi calea delungată în odihna mîngîiată îşi schimbă. Însă cătră Lebădă într-acesta chip grăi: „Eu, o, priietină, nu atîta osteninţa căii, cît ştiinţa lucrului în samă bag[135]. Ce fiind de faţă ştiinţa, de va lipsi osteninţa şi mai

---

128 — După ce i-au crescut penele, adică după ce şi-a format şi şi-a desăvîrşit cultura, i-au trebuit încă trei ani („de trei ori soarele învîrtijirea ş-au sfîrşit") pînă a ajunge la acest post important. **129** — Pentru asigurarea succesului în această dificilă întreprindere este nevoie de calităţi neobicinuite, nu de fiinţă terestră (cum era Camilopardalul), ci de o fiinţă zburătoare, adică înzestrată cu inteligenţă şi cultură, şi, desigur, asistat de protecţia cuiva. Dealtfel, Mavrocordat era de o mare inteligenţă şi de o vastă cultură, iar protecţia şi-o va asigura din partea lui Nikussios pentru a trece peste „munţi", adică de a se face cunoscut în lumea marilor demnitari otomani. **130** — lipsa puterii fizice (cu sensul de o imposibilitate materială, fizică). **131** — lipsă de inteligenţă, de înţelepciune. **132** — decît orice evidenţă. **133** — praxin (gr.): practică. **134** — — schimbă. **135** — Pe Mavrocordat îl interesa mai puţin dificultatea drumului şi pericolele la care se expunea („osteninţa căii"), ci mai ales cunoaşterea, tehnicile, arta de a-şi ajunge scopul în această direcţie („ştiinţa lucrului").

Scanned with OKEN Scanner

bine va fi (că toată agonisita lucrului deplin, macară că fără sudori și durori a fi nu poate, însă cînd voia voilor și puterea puterilor[136] cuiva ceva de la sine dăruiește, nici osteninţa trebuiește nici lenea să prodozește[137]). Și de vreme ce trecutele tale osteninţă bătul agiutorinţii slăbiciunilor și neputinţelor mele a fi să văd, cu multă plecăciune te rog ca pentru firea Nilului și pentru izvoarăle lui și adaogerea și scăderea lui, ce mai cu adeverinţă ai ști, pre cest la pravul talpelor picioarelor tale cădzut neînștiinţat să nu lași[138] (că toată știinţa atuncea de știinţă să dovedește, cînd după adeverinţă[139] pre altul a înștiinţa[140] știe)".

Atuncea Lebăda cătră Camilopardal dzisă : „Priietine, obiciut lucru între filosofii[141] noștri ieste ca cînd cineva pentru Nil voroavă a face ar vrea, întîi în capiște mărgînd, jirtfă[142] boadzii locului să facă, apoi, în marginea Nilului coborîndu-să, pre mîni și pre obraz cu apa lui să să spele ; de ciia, la locul său întorcîndu-să,

---

136 — „voia voilor, puterea puterilor : voia, puterea dumnădzăiască" (D.C.). **137** — se mustră, se dojenește aspru. **138** — Mavrocordat roagă pe Nikussios să-i descopere „firea Nilului", adică firea, felul și izvoarele lăcomiei, și să-l învețe cum se lucrează cu ea. **139** — în spiritul adevărului, cu toată obiectivitatea. **140** — (aici) a învăța. **141** — (în sens simbolic) viziri (vezi mai departe expresia „trii filosofi"). **142** — „jirtfă : mită, mîzdă, daruri" (D.C.). Prin urmare, cine voia să intre în graţia Porţii otomane, trebuia să se conformeze practicii întreţinute de viziri, adică trebuia mai întîi să aducă jertfă Pleonexiei (lăcomiei), să dea „mită, mîzdă, daruri", să se spele pe mîini și pe obraz cu apa Nilului (să practice „adunarea și împrăștierea lăcomiii") și numai după aceea să spună ce dorește. Cantemir demască, prin aceste simboluri, practicile care asigurau succesul și influenţa la curtea otomană.

ce i-ar fi voroavă să vorovască (că cine de la sine[143] cuvîntul începe, cuvîntul a sfîrşi cu nevoie[144] şi preste voie îi va fi, iară cine de la cuvîntul cuvintelor[145] începutul începe, sfîrşitul sfîrşiturilor[146] la cel poftit şi dorit sfîrşit fără prepus[147] îl duce)".

Cătră carile răspunş (dzice Camilopardalul): „Cu dulce suflet şi cu dragă inimă chipul bodzului a privi[148] şi cu înfrîngerea inimii la picioarele lui a mă tăvăli aşi pofti, însă ce vrednică ieste sărăciia mea jirtfă Pleonexiii a aduce şi în ce chip strîmtă mîna[149] mea largi grumadzii ei a sătura va putea?"

Lebăda-mi dzisă: „Pentru aceasta în întristare nu intra, o, priietine (că Pleonixia de la cei bogaţi tot, iară de la cei săraci pre giumătate ia[150]), şi cine ce i-ar duce, întîi priimeşte, apoi oare ce i-ar mai putea aduce şi cu cuvîntul şi cu lucrul ispiteşte[151]".

Eu cătră dînsa dziş: „Eu peste mine aer, supt mine ţărnă, iară în mine nemică ceva lucru de materie nu am, fără numai duhul, carile mă poartă[152]".

---

143 — din proprie iniţiativă; (aici) fără a recurge la cunoştinţe, la mijlocitorii cu care se obţin favorurile. **144** — cu urmări nefericite. **145** — „Cuvîntul cuvintelor: Dumnădzău-Fiul" (D.C.). **146** — „Sfîrşitul sfîrşiturilor: Dumnădzău-Duhul Sfînt" (D.C.). **147** — fără îndoială. **148** — „chipul bodzului a privi: la slujba Porţii, la lăcomie a intra" (D.C.). **149** — „mîna strîmptă: sărăcie, slăbiciunea averii" (D.C.). Alexandru Mavrocordat vrea să plătească mită pentru a intra în slujba lăcomiei, dar nu are de unde, fiind sărac. **150** — O afirmaţie surprinzătoare: Poarta otomană lua totul de la cei bogaţi şi doar parţial de la cei mai săraci dintre solicitatorii de avantaje. **151** — (aici) a iscodi, a tatona. **152** — Expresia „iară în mine ceva lucru de materie nu am, fără numai duhul, carile mă poartă" este explicată în mod ironic la cheie: „Camilopardalul, sufletul de materie şi muritoriu a fi crede" (D.C.). Este

Lebăda-mi dzisă: „Dintr-aceste trii, oricarea mai îndămînă şi mai pre lesne îţi va fi, cu tine ia şi cum mai curînd la capişte să mergem, ca şi eu, de ce am învoit, şi tu, de ce ai poftit, să ne îndestulim".

Eu în mine şi cu mine socotindu-mă precum aerul nu să prinde, sufletul nu să scoate (că pofta fără stîmpărare nu numai trupul, ce şi sufletul giuruieşte[153] şi dăruieşte), în pumni puţinteluş lut galbăn[154] luaiu şi cătră Lebădă arătîndu-l, dziş: „Iată pominocul[155] jirtifii mele şi, cu acesta împreună, pre tot pre mine spre jirtfă mă dau şi, mai mult nezăbăvind, la capişte să mergem şi ţeremoniile obiciuite plinind, la giuruita noastră să ne întoarcem".

Lebăda îndată cu mine împreună sculîndu-să, înluntrul capiştii intrăm,[156] unde în mijlocul capiştii, boadza Pleonexis într-un scaun de foc[157] şedea, supt a căruia picioare un coptoraş de aramă[158] plin de

---

o mică şi preţioasă informaţie despre circulaţia convingerilor materialiste în lumea constantinopolitană cultivată din acel timp, Mavrocordat fiind un partizan al acestei orientări. **153** — făgăduieşte, promite. **154** — „lut galbăn: aur, galbeni" (D.C.). Cantemir arată batjocoritor că lăcomia Porţii otomane nu se potoleşte cu aerul, care „nu să prinde", şi nici cu sufletul, care „nu să scoate", ci numai cu aur. **155** — dar, prinos. **156** — De aci înainte asistăm la ritualul mitei pe care o primea zeiţa lăcomiei, adică marii demnitari ai Porţii otomane. **157** — „scaun de foc: aşedzămîntul, viaţa poftii şi pedeapsa lăcomiii" (D.C.). Alegorie plină de îndrăzneală privind imperiul otoman (zeiţa lăcomiei), care trăieşte din extorcări şi mită; scaunul de foc reprezintă simbolul pedepsirii lăcomiei şi nedreptăţii, prevestire a prăbuşirii viitoare; „aşedzămîntul lăcomiii": ordinea lăcomiei, organizarea vieţii politice a Porţii otomane pe principiul şi practica lăcomiei. **158** — „supt picioare cuptoraş de aramă: sprijineala lăcomiii în avuţii trecătoare" (D.C.). Imperiul

jăratec aprins a fi să videa. Iară din giur împregiur făclii de tot feliul de materie ardzătoare cu mare pară[159], vîrtos ardea. La chip veştedă[160] şi gălbăgioasă, ca cei în boala împărătească[161] cad a fi să părea, cu sinul deşchis şi cu poale în brîu denainte sumese, ca cum ceva într-însele a pune s-ar găti, sta. Cu ochii închişi şi cu ureche plecată, ca cînd ce în poale i s-ar pune să nu vadă, iară, ce materie ar fi carea s-ar pune audzind să înţăleagă[162]. În mîna dreaptă cumpănă ţinea, în carea de o parte, în locul dramului[163], piatra[164] ce-i dzic ahortatos[165] şi anevsplahnos[166] (căci piatra aceia doaă numere[167] are) pusese, iară de altă parte, chipul a toată lumea pus a fi să părea. Însă cumpăna

---

otoman îşi fundează, aşadar, existenţa pe valori materiale, perisabile, şi nu pe valori permanente, spirituale (să nu uităm: opinia lui Cantemir era aceea a unui intelectual, a unui om de mare cultură !). **159** — „făclii şi pară de foc: pofta lăcomiii nestîmpărată“ (D.C.), lăcomia care nu poate fi potolită cu nimic fiind caracteristica fundamentală a Porţii otomane. **160** — Zeiţa Pleonexia are „chip veşted“, adică „lăcomia de rîvna tuturor boleşte“ (D.C.). **161** — „boala împărătească: gălbănarea“ (D.C.). Cantemir vrea să spună că icterul este boala lacomilor şi, implicit, a împăraţilor, a sultanilor, care, după el, sînt o întruchipare a lăcomiei. **162** — zeiţa Pleonexia este înfăţişată ca o fiinţă ipocrită, care se preface a nu şti că i se aduc daruri, dar aşteaptă şi se bucură de ofrandele materiale. **163** — dramul era echivalent cu circa 3,18 — 3,23 grame. **164** — în vechime, greutatea pentru cîntărit era făcută din piatră (şi astăzi se foloseşte termenul). **165** — ahortatos (gr.): nesăţios. **166** — anevsplahnos (gr.): neîndurător, fără milă; „ahortatos, anevsplahnos: pentru mita nesăturată şi nemilostivă“ (D.C.). **167** — nume (în româna veche, în greceşte, în slavoneşte fiecărei litere îi corespunde cîte un număr, de aci numele desemnat prin cuvîntul număr).

din dreapta la pămînt atîrna, iară cumpăna din stînga ca pana în aer giuca (că unde nesaţiul stăpîneşte, acolo toată lumea decît bobiţa strugului mai mică ieste[168]). Iară în mîna stîngă ţinea o leică[169], a căriia ţievie[170] pînă gios, la picioarele scaunului agiungea şi deasupra cuptoraşului celui de aramă într-o gaură ce avea să sprijeniia. Deci, pre cît socoteala mea agiungea, prin leică printr-aceia toate celea ce să punea trecea şi în cuptoraşul cel de aramă să topiia, de ciia în pară aprindzindu-să scaunul în carile boadza şedea să făcea[171].

Iară dacă mai aproape de chipul boadzei ne apropiem, ca cînd mai denainte ar fi ştiut şi ca cum din ceas în ceas aşteptînd, ne-ar fi păzit[172], întîi ochii ce avea închişi, decît a puhacii[173] mai mari şi decît a mîţii mai luminoşi steli. Iară după ce darurile ce purtam bine cunoscu, ca să nu le vadă, ochii închisă[174]. Iară cînd în cumpănă le vom arunca, pentru ca să audză, urechea pusă[175]. Deci eu lutul cel galbăn în

---

168 — zeiţa lăcomiei este înfăţişată în postura de împărţitoare de dreptate ; ea împarte însă dreptatea nu după principiul echităţii, ci după criteriul lăcomiei nesăţioase şi al neîndurării ; pentru imperiul otoman, care urmăreşte numai avantajele materiale, dreptatea supuşilor şi a ţărilor subjugate („chipul lumii") cîntăreşte mai puţin „decît bobiţa strugurelui". **169** — pîlnie (de obicei de metal) ; „leica : punga sau voia lacomului" (D.C.). **170** — ţeavă. **171** — banii rezultaţi din extorcări şi politica Porţii otomane se sprijineau pe „cuptoriul de aramă", adică pe lăcomia de avuţii materiale ; acestea „se topeau" în mîinile lacome ale demnitarilor otomani. **172** — (aici) a urmări cu atenţie. **173** — bufniţei. **174** — „Închiderea ochilor boadzăi : lacomii să fac a nu videa şi a nu priimi darurile" (D.C.). **175** — „punerea urechii spre ascultare : (lacomii) vor să audză cît şi ce li se dă" (D.C.).

cumpănă aruncînd, preotul carile pururea boadzii slujiia (a căruia nume bine nu ţiiu minte, dară, pre cît mi să pare, Filohrisos[176] îl chema) îndată din cumpănă lutul luă şi în leica ce ţinea în mîna stîngă îl aruncă, carile îndată ca ceara să topi şi ca undelemnul în cuptoraş şi în para scaunului să amistui. Că pre cît puteam cunoaşte, supt fundul coptoraşului gura Tartarului[177] era, şi din fundurile pămîntului focul nestîns în fundul cuptoraşului loviia, de unde atîta putere de fierbintieală şi de văpaie ca pre o cahlă[178] izbucniia. Carea nu numai lutul galbăn, ce şi cărămida roşie[179] ar fi amistuit (că focul din cuptoriul Pleonexii nu ceinţa[180], ce cîtinţa[181] materii cearcă[182], aşijderea, nu de mulţime să oţăreşte, ce de cel ce ar rămînea jelind să gălbeneşte).

După aceia preotul Filohrisos mă întrebă ce mi-ar fi pofta şi cu ce gînd am adus jirtfa ? Eu, dacă-i spuş precum la fîntinele Nilului să agiung mă nevoiesc, el de mi-au mai rămas ceva lut, de carile întîi jirtfă am făcut, mă întrebă. Eu dziş că la mine nu am,

---

176 — „Filohrisos“ (în greceşte, iubitorul de aur) este „robul, iubitoriul aurului şi mijlocitoriul pentru aducerea mîzdii“ (D.C.). Slujbaşii sau chiar demnitari mai mici mijloceau mita pentru înalţii demnitari. **177** — „Gura Tartarului: nesaţiul lăcomiii“ (D.C.). **178** — gura sobei sau deschizătura pe unde iese fumul la coşul unei sobe. **179** — „cărămida roşie : arama şi alte daruri mai proaste“ (D.C.). În lăcomia lor, înalţii demnitari acceptă şi darurile de valoare mai scăzută. **180** — ceinţa : categoria substanţei în ontologia şi logica aristotelică ; aici este vorba de calitatea substanţei. **181** — cîtinţa : categoria cantităţii în ontologia şi logica aristotelică. Cantemir vrea să spună, prin aceste două noţiuni, că pînă la urmă, înalţii demnitari nu se uită ce li se dă (substanţa : aur sau aramă), ci cît li se dă. **182** — cercetează, analizează.

ce, de-i va fi voia, un cescuț să mărg să aduc. El, „nu sta, îmi dzisă, și cum mai curînd aleargă și cît mai multu vii putea, adu“. Eu, cu multă grabă din capiște ieșind, la locul ce știiam mă dusăiu și, după ce buzunarile, sinul și poalele îmi împluiu, iarăși la capiște cum mai de sirg mă întorseiu (căci și aceasta fire Pleonexia are, ca cei ce vor să-i jirtfască, cît de mult și cît de curînd jirtfa a săvîrși să silească). Și dacă lutul în cumpănă pusăiu, întîi, oarece cumpăna a să clăti să videa, apoi piatra ahortasiii clătirea oarecum simțind, ca cum nu cu greuimea, ce cu răpegiunea în gios să slobodzi și toată greuimea lutului la pămînt atîrnă. Preutul Hrisofilos îmi dzisă : „Priietene, scutură-ți poalele, sinul și buzunarele, ca rămășița pravului ce va fi rămas asupră-ți să nu rămîie (că orice în capiștea Pleonexiii intră, iarăși afară a scoate preste firea boadzii ieste), și în ceva scîrbindu-să, și jirtfa și osteninţa în zădar poate să-ți iasă.“ Iară după ce, după cuvîntul lui Filohrisos făcuiu (căci atîta de tare peste tot mă scuturaiu, cît nu numai pravul ce ar fi aținat rămas, ce încă și stramțele[183] de pre mine împreună cu pravul cădea), din fundurile capiștii un glas supțire ca de coruiu[184], piuind-grăind, la urechi îmi vini. Iară preotul Filohrisos dzisă : „O, de trii ori fericit, priietine, că hrismos[185] minunat ca-

183 — stramele. 184 — uliu ; este vorba, deci, de o pasăre răpitoare, alt element prin care Cantemir caracterizează lăcomia demnitarilor otomani. 185 — hrismos (gr.) : oracol, pe care Cantemir îl traduce simbolic : „gîndul, învățătura și avaniia Porții“, ceea ce înseamnă țelurile, concepția morală și asuprirea, împilarea pe care o exercită aceasta. Aici este vorba de rezultatul favorabil la demersurile viitorului mare dragoman. Mai jos ni se spune că „hrismos minunat ca acesta prea puțini au ascultat“ și într-o asemenea favoare „mai nime n-au intrat“, ceea ce era un adevăr.

acesta prea puțini au ascultat și în fericire ca aceasta mai nime n-au intrat". Eu, cu multă plecăciune dacă pre Filohrisos pentru ca hrismosul să-mi arete rugaiu, el dzisă : „Hrismosul ieste acesta :

În pămîntul negru cine lut galbăn găsește,
Acela în toată pofta nu să obosește.
Cine lutul galbăn pentru dzua neagră[186] scoate,
Fîntîna Nilului în casă-și a avea poate.
În dragoste te-am luat, fiiul mieu te numește,[187]
Tuturor și-n tot lucrul numele-mi pomenește".

Într-acesta chip hrismosul dacă luaiu, împreună cu Lebăda, de pre poarta carea împotriva capiștii era, la marginea Nilului ne coborîm și după învățătura Lebedii, dacă pre mîni și pre obraz mă spălaiu și alalte obiciuite țeremonii făcum, iarăși la locul unde Lebăda mă aflasă ne înturnăm, unde Lebăda, pentru firea Nilului, fîntînele[188], adăogarea și scăderea lui, într-acesta chip a-mi povesti începu[189] :

---

186 — „Lutul galbăm pentru dziua neagră : banii la nevoie" (D.C.).
187 — În dragoste te-am luat, fiiul meu te numește : lăcomiia pe Camilopardal fiiu de suflet l-au luat" (D.C.) ; aceasta înseamnă că Poarta otomană l-a făcut pe Mavrocordat un membru al ei, acesta fiind al doilea mare dragoman ridicat dintre creștini. 188 — „Fîntînele Nilului : începătura și învățătura lăcomiii" (D.C.).
189 — Panaioti Nikussios informează, în continuare, pe Alexandru Mavrocordat despre firea Nilului, adică despre felul de a fi al lăcomiei turcești, și despre izvoarele Nilului, adică despre felul în care urmează să învețe la școala lăcomiei. Cantemir ne poartă din nou în atmosfera exotică a Africii cu scopul de a dezvălui imensa lăcomie turcească și mecanismul strîngerii și risipirii veniturilor în buzunarele demnitarilor otomani. Descrierea poartă amprenta fantasticului, un fantastic construit în realitate pe un limbaj simbolic, în care atmosfera exotică este dominantă.

„Sfînt aceast a Nilului apă, din cei ai noştri pre la fîntînele lui lăcuitori bătrîni, aşe audzim şi noi cu ochii noştri aşe am vădzut. De la cetatea aceasta spre apus cîmpul carile vedzi, 1.700 de mile să întinde, pînă unde la munţii carii Monomotapa[190] să cheamă să sfîrşeşte, şi ca cum Nilul prin mijloc i-ar tăia, înluntrul munţilor intră. Munţii în lungiş, toată marginea despre ochianul apusului şi amiadzădziii cuprind, care margine în limba noastră să cheamă Cafaron[191], ce să tîlcuieşte : neîmblat. Iară în lăţime opt sute şi noaădzăci şi trii de mile cuprind. Deci după ce Nilul în munţi într-aceştea întră[192], de dese stincele[193], carile înainte îi ies, vasul, cît de mic şi de vîrtos, mai mult de trii sau patru mile, fără primejdiia zdrobirii, să margă nu poate, şi aşe pre apă cineva munţii a covîrşi[194] nu ieste cu putinţă. Aşijderea pre uscat munţii atîta sînt de aspri şi de înalţi, cît nu Camilopardal, jiganie ca tine de mare, ce nici caprele sălbatici pe dînşii a să urca nu să pot. La care locuri (precum ţ-am şi mai dzis), penele şi aripile şi şi acelea nu cu puţină ostenînţă şi nu în scurtă vreme a străbate pot[195].

---

190 — munţii Monomotapa nu sînt lămuriţi de Cantemir, dar, după cîte se pare, ar putea desemna pe marele defterdar, vistiernicul Porţii otomane. **191** — Cafaron, în realitate numele unor munţi (vezi mai departe), nu sînt descifraţi de Cantemir, dar se pare că ar indica pe marele vizir. **192** — Aşadar, veniturile imperiului otoman intrau pe mîna marelui vizir şi a defterdarului său. **193** — stîncile semnifică pe dregătorii mai mici. **194** — (aici) a trece peste. **195** — Aceşti munţi (mari demnitari) nu pot fi abordaţi nici de pe apă (apa semnificînd norodul Ţarigradului), nici de pe uscat (uscatul semnificînd ţinuturile asupra cărora imperiul îşi exercita dominaţia, locuite de populaţii neturce ca grecii, românii etc.; caprele desemnează în genere pe greci),

Iară la mijlocul munţilor, ca o cunună împregiur munţii să lărgesc şi, ca cum groapa carea la rădăcinele[196] lor ieste ar îngrădi, lacul acela 600 de mile încungiură. Iară în capătul unde munţii despre crivăţ vor să să împreune şi gîrla Nilului, carea despre amiadzăzi vine, pintre dînşii trece, din rădăcinele munţilor în loc de apă tină cleioasă şi lipicioasă izvoreşte[197]. Carea nu peste toată vremea, ce într-un an 40 de dzile numai, atîta de mult varsă, cît gîrla Nilului în trii dzile iezăsc[198] şi după ce gîrla să iezeşte, tina aceia într-atîta înălţime creşte, cît cu vîrvul munţilor să potriveşte. Deci Nilul într-acesta chip denainte a cura oprindu-să. din gîrla sa înapoi începe a da. Ce locul de unde fîntînele îi izbucnesc (adecă vîrvul munţilor Cafaron), cu trii mile mai sus decît munţii Monomotapa fiind, iarăşi apa Nilului înapoi împinge. Carile din gîrla sa a să vărsa începînd, tot lacul carile în vîrvul munţilor Monomotapii ieste împle[199], atîta cît apa de atocma cu munţii să suie.

---

ci din aer, de către fiinţe înzestrate cu aripi, care pot zbura. Deşi păsările semnifică pe munteni, aici aripile, penele semnifică virtuţi excepţionale, necomune, zburatul reprezentînd, pe acea vreme, o aspiraţie irealizabilă şi deci o calitate cu care erau înzestraţi numai eroii basmelor şi poveştilor. Mavrocordat este avertizat din nou de Nikussios că lumea marilor demnitari pînă şi cei excepţional înzestraţi „nu cu puţină osteninţă şi nu în scurtă vreme a o străbate pot". **196** — (aici) bază. **197** — noroiul lipicios ar semnifica veniturile care se lipesc de degetele dregătorilor. **198** — barează, stăvilesc. **199** — lacul din vîrful munţilor Monomotapa (defterdarul) trebuie să fie vistieria, care se umplea periodic cu veniturile imperiului. Dealtfel însuşi Cantemir spune: „Năbuşirea (revărsarea) apii: adăogerea, înmulţirea viniturilor".

Iară după ce soarele în zodiia Racului[200] să coboară (căci vîrvul munţilor acelora supt zodiia Aretelui[201] să află) şi umedzala aerului şi a pămîntului să înmulţeşte, tina aceia, ca munţii la iezetura[202] Nilului grămădită şi de fierbinteala soarelui întărită, din vîrv a să muia şi ca omătul a să topi începe. Deci şi apa carea în lacul munţilor era adunată, loc de curgere aflînd, încă mai vîrtos, cu răpegiunea sa acmu moale tina aceia a săpa şi mai vîrtos a o răzsipi începe. Carea precum în patrudzăci de dzile crescînd să boţeşte, aşe prin patrudzăci de dzile răzsipindu-să şi topindu-să, Nilul în gîrla sa cea din fire să coboară[203].

Aceasta dară, o, priietine, pricina adaogerii şi scăderii Nilului ieste. Însă aceasta mai vîrtos a şti ţi să cade că din vîrvul munţilor Monomotapii, unde gîrla Nilului să iezeşte, pînă în ţara Eghiptului[204], unde în Marea Roşie să deşartă[205], 55 de mire cereşti, de la amiadzădzi spre crivăţ să măsură, şi la fietecare miră cerească cîte 73 de mile pemintești, după socoteala gheometrilor, dînd, pre dunga dreaptă fac mile 4.015[206].

---

200 — zodia Racului corespunde lunii iunie. **201** — zodia Aretelui (Berbecului) corespunde lunii martie, cînd începea anul financiar otoman. **202**— stăvilarul, barajul. **203**—Prin urmare, prin iunie începea „topirea“ veniturilor în mîinile dregătorilor, proces care dura cam 40 de zile. **204** — Cantemir deplasează descrierea pe teren geografic, împletind elementele simbolice cu cele reale, specifice de astă dată geografiei Africii. Datele pe care le dă conţin însă greşeli, scriitorul aflîndu-se atît sub influenţa lecturilor sale, dar şi sub cea a informaţiilor orale ale călătorilor şi negustorilor vremii. **205** — Dacă nu exprimă un simbol, informaţia este greşită, Nilul vărsîndu-se în Mediterana. **206** — În realitate Nilul, cel mai lung fluviu din lume, are 6.671 km (vezi şi cele 1 000 mile pe care Cantemir le adaugă mai departe).

Scanned with OKEN Scanner

Ce apa Nilului, decît alalte ape cu multul mai șuvăită și covăită[207] fiind, la patru părți încă o parte mai adaogem, pentru ca cursul apii urmînd, călătoriia lui adevărat cîte mile face să aflăm, și așe încă 1.000 de mile adăogînd, peste tot, de la munții Monomotapii pînă în marginea Mării Roșii 5.015 de mili să numără, pre carile trupul apei Nilului prăvălindu-să merge. Însă cei vechi nu pentru altă pricină apa Nilului în numărul bodzilor au numit și cu sărbători și jirtfe pe an, la adaogere și la scădere l-au cinstit, fără numai princet curgerea lui socotind și în scurtă vreme atîta călătorie ce face vădzind și adevărat de mirat lucru ieste că cu cîtă lină curgere ce are, aceste 5.015 de mile în 40 de dzile le călătorește. De care lucru au socotit că ca cu un duh oarecarile împins, de patru ori pre fund mai repede decît în față să cură. Deci așe precum s-au pomenit, din hăleșteul munților[208] apa cea strînsă slobodzindu-să, în fundul său Livia[209] și Eghiptul acopere și bivșugul[210] locurilor acelora, precum audzim, pricinește[211].

Iară cît pentru fîntînele și izvoarăle lui putem ști, povestea aceasta ieste: Pre marginea ocheanului,

---

207 — șerpuită. **208** — lacul dintre munți, care ar putea fi identificat aici cu lacul Victoria prin care trece Nilul Alb ce izvorăște în realitate din munții Virunga; în altă parte, Cantemir numește acest lac Zaflan, poate denumirea lui veche. În simbolica ieroglifică acest lac poate fi Istambulul, capitala imperiului. **209** — Livia, în altă parte simbolizînd Țara Românească, desemnează aici zona Sudanului; dealtfel, în vechime prin Libia, se înțelegea Africa, atît cît era cunoscută, pentru a o distinge de Egipt. **210** — belșug, bogăție, fertilitate. **211** — pricinuiește, produce. Cantemir explică aici fertilitatea Sudanului și Egiptului prin revărsările Nilului, explicație pe care o întîlnim și la Herodot.

Scanned with OKEN Scanner

despre amiadzăzi[212], ieste o țară carea să cheamă Zangvi[213], carea pre marginile mării, de la coasta Cafaronilor[214] spre răsărit să întinde. În capătul acestii țări sint niște munți în marginea ocheanului stînd[215], pe supt a cărora rădăcină 120 mile spre uscat un cot de mare iese[216]. Iară în fundul cotiturii, unde munții o împregiură, de la pămînt în sus ca de 15 coți, în coastele munților, în mulțime nenumărată gauri să văd. Așijderea, toată coasta munților acelora, ca buretele potricălită și găunoasă ieste[217]. Deci cînd ocheanul crește, peste găunășiturile munților de dzece coți mai sus trece (căci ocheanul dintr-acea parte în șese luni crește și în șese scade și pînă la 25 de coți să înalță). Și așe, apa ocheamului toate gaurile munților acelora împlînd[218], une izvoară prin munți într-o parte și într-altă parte izbucnesc. Iară o parte, în coasta munților de ceasta parte ieșind, cu mari pohoaie în lacul ce să cheamă Zaflan[219] să coboară. Din care lac gîrla Nilului în ceasta parte purcede, și în cale alte pîreaie și văi tumpinîndu-l, în mărimea în carea

---

212 — Oceanul Indian. **213** — nume greu de identificat, dar probabil Zanzibarul de azi. **214** — coasta Cafaronilor poate fi identificată, aici, cu țărmul Somaliei de azi. **215** — Într-adevăr, din zona platoului ugandez, unde este situat lacul Victoria, pînă în zona somalo-etiopiană există o serie întreagă de lanțuri de munți, între care și vestitul Kilimandjaro (5 895 m). **216** — „cotul de mare" ar putea fi identificat cu intrîndul pe care îl face Oceanul Indian din zona Zanzibarului spre coasta somaleză. **217** — Cantemir revine la elemente simbolice : aspectul buretos, plin de găuri al munților semnifică foamea de cîștiguri a demnitarilor otomani. **218** — Veniturile umplu pungile demnitarilor. **219** — lacul Zaflan (Victoria) este, aici, Istambulul, unde Nilul (lăcomia) acumulează toate veniturile.

Scanned with OKEN Scanner

despre amiadzăzi[212], ieste o țară carea să cheamă Zangvi[213], carea pre marginile mării, de la coasta Cafaronilor[214] spre răsărit să întinde. În capătul acestii țări sint niște munți în marginea ocheanului stînd[215], pe supt a cărora rădăcină 120 mile spre uscat un cot de mare iese[216]. Iară în fundul cotiturii, unde munții o împregiură, de la pămînt în sus ca de 15 coți, în coastele munților, în mulțime nenumărată gauri să văd. Așijderea, toată coasta munților acelora, ca buretele potricălită și găunoasă ieste[217]. Deci cînd ocheanul crește, peste găunășiturile munților de dzece coți mai sus trece (căci ocheanul dintr-acea parte în șese luni crește și în șese scade și pînă la 25 de coți să înalță). Și așe, apa ocheamului toate gaurile munților acelora împlînd[218], une izvoară prin munți într-o parte și într-altă parte izbucnesc. Iară o parte, în coasta munților de ceasta parte ieșind, cu mari pohoaie în lacul ce să cheamă Zaflan[219] să coboară. Din care lac gîrla Nilului în ceasta parte purcede, și în cale alte pîreaie și văi tumpinîndu-l, în mărimea în carea

---

212 — Oceanul Indian. **213** — nume greu de identificat, dar probabil Zanzibarul de azi. **214** — coasta Cafaronilor poate fi identificată, aici, cu țărmul Somaliei de azi. **215** — Într-adevăr, din zona platoului ugandez, unde este situat lacul Victoria, pînă în zona somalo-etiopiană există o serie întreagă de lanțuri de munți, între care și vestitul Kilimandjaro (5 895 m). **216** — „cotul de mare" ar putea fi identificat cu întrîndul pe care îl face Oceanul Indian din zona Zanzibarului spre coasta somaleză. **217** — Cantemir revine la elemente simbolice : aspectul buretos, plin de găuri al munților semnifică foamea de cîștiguri a demnitarilor otomani. **218** — Veniturile umplu pungile demnitarilor. **219** — lacul Zaflan (Victoria) este, aici, Istambulul, unde Nilul (lăcomia) acumulează toate veniturile.

îl vedzi creşte şi să măreşte[220]. Că după cea de obşte socoteală a filosofilor noştri[221] (toate apele dulci din marea amară ies şi toate pîreaiele tulburi în marea limpede să limpedzăsc), de care lucru izvoarăle Nilului prin grosimea atîţea munţi trecînd şi atîtea pietri strîmpte[222] pătrundzind, materiia cea groasă, amară şi sărată ca printr-un limbic[223] să lămureşte[224] şi, ca dintr-un vas într-alt vas prităcindu-să[225], să curăţeşte şi să îndulceşte. Aşijderea, de la lacul Zaflan pînă ce la acesta loc vine, nu puţină piatră loveşte, nu peste puţine cataracte[226] să zdrobeşte, carile toată amărîmea sugînd îi opresc şi de ce mai mult îl clătesc şi-l zdrobăsc, de aceia mai tare îl îndulcesc.

Deci şi cetatea aceasta, pentru a Nilului pricină pre stîlpi într-atîta nălţime, precum o vedzi, ieste rîdicată[227], şi cînd năbuşeşte[228] Nilul, pînă la uşile cetăţii să suie. Căci aicea mai mult să înalţă apa decît la Livia ; întîi căci iezitura îi ieste mai aproape, apoi căci de aicea pînă acolo, în multe ape şi gîrle împrăştiindu-să, să cheltuieşte şi mai vîrtos dacă supt dunga Isimeriii[229] agiunge, împotriva ţărîi carea să cheamă

---

220 — Aici sînt elemente reale, Nilul, după ce iese din lacul Victoria, se îndreaptă spre nord primind mereu afluenţi. **221** — vizirii, marii demnitari ai Porţii otomane. **222** — defileuri, strîmtori. **223** — alambic. **224** — (aici) se limpezeşte. **225** — se pritoceşte, se limpezeşte. **226** — „cataractele Nilului : zăticneala, opreala vinitului“ (D.C.), ceea ce înseamnă că din veniturile imperiului marii demnitari îşi însuşeau o bună parte. **227** — „Cetatea pre stîlpi înalţi rîdicată : lăcomiia îmbogăţindu-să să mîndreşte“ (D.C.). **228** — se revarsă, inundă. **229** — dunga Isimeriii ar semnifica aici ecuatorul, nu tropicele ; lacul Victoria se află într-adevăr pe Ecuator.

Scanned with OKEN Scanner

Congo[230], în pămînt să soarbe[231], a căruía huiet cale de 8 mile să aude. Şi din sorbitură pre supt pămînt, drept de-a crucişul[232] spre apus ca la 400 de mile mărgînd, în lacul carile Medra[233] să cheamă izbucneşte, şi din lac iarăşi în gîrlă purcegînd, spre ocheanul despre apus[234] cură. Şi dacă de-a lungiş din capăt pînă în capăt prin toată ţara nigritilor[235] trece, pre dinaintea oraşelor Tomvut şi Gvinea[236], în marea despre apus să deşartă. Care apă în lungiş cu cinci mire cereşti decît Nilul mai scurtă să numără şi macar că de pre numele ţărîi şi apa Nigris [237] să cheamă, însă adevărul ieste

---

230 — Spre apus de lacul Victoria (Zaflan) se află cu adevărat ţara Congo, Zairul de azi. **231** — „Sorbitura Nilului supt pămînt: furtuşagurile carile fac lacomii în vinituri“ (D.C.). **232** — perpendicular. **233** — „Lacul, balta Medra: cheltuiala vezirilor“ (D.C.), aşadar furturile pe care le fac vizirii. Geograficeşte, lacul Medra ar putea fi identificat cu actualul lac Albert, prin care trece într-adevăr Nilul în continuare. **234** — „Marea despre apus (vezi şi mai jos): cheltuiala fără socoteală pierdută“ (D.C.); geograficeşte este vorba de Oceanul Atlantic. Apa care se desparte din Nil (vezi mai departe) nu este Congo, ci Nigerul, a cărui simbolică o vom cunoaşte mai departe. Se vede că scriitorul cunoştea geografia Africii, dar comite erori probabil din nevoia de a simboliza. **235** — „Ţara nigriţilor (ţara negrilor): ceata hadîmbilor“ (D.C.). Este vorba, simbolic, de corpul de eunuci care păzeau seraiul imperial, şi aceştia consumînd o parte din venituri. **236** — „Tomvut şi Gvinea: saraiul împărătesc şi haremul, casele muiereşti“ (D.C.), de asemenea consumatoare de fonduri. Geograficeşte Tomvut ar trebui să fie Tombuctu, oraş vestit în acea vreme, situat într-adevăr pe fluviul Niger, iar Gvinea se poate referi mai probabil la coasta africană numită azi a Guineii, superioare şi a celei inferioare, scăldate de Atlantic („marea despre apus“). **237** — Nigerul.

că fără nici un prepus din Nil să desparte şi în lacul Medra izbucneşte[238].

Care lucru, macar că de multe ori şi de la mulţi s-au ispitit, însă acmu de curînd, mai curată[239] şi mai aievea probă a să face s-au tîmplat. Trii filosofi ghimnosofiste [240], pentru ca cataractele Nilului (celea ce dincolo de munţii Lunii să află) a privi, de poftă încingîndu-să, cu vasele cele de piiele de fil (căci aici la noi corăbii din piei de fil cusute şi foarte cu frumos meşterşug alcătuite fac), pre gîrla Nilului în gios au purces şi pînă la locul unde Nilul în pămînt să soarbe vînslind, corăbiierii şi cei ce cu vînslele trăgea, de osteninţă biruiţi şi de somn omărîţi, huietul carile apa acolo face n-au audzit. Şi aşe, fără veste, cu apa supt pămînt s-au sorbit (că amintrilea, păzindu-să, pre despre amiadzădzi abătîndu-să, vasele cu funi din coajea finicului[241] împletite de pre uscat trag, şi dacă din

---

238 — Şi aici este vorba de o simbolică şi nu de adevărul ştiinţific: Nigerul, care se desparte din Nil (lăcomie) şi izbucneşte din lacul Medra (vistieria), trebuie să reprezinte fondurile alocate pentru curtea sultanului, întrucît cheltuielile curţii imperiale erau deosebite de cele ale imperiului. **239** — (aici) neîndoielnic. **240** — „Trii filosofi: trii veziri a vremii aceştiia“ (D.C.); este vorba de Siavuş, Turchundj Ahmed şi Mohamed Derviş-paşa; ghimnosofiste: gimnosofiştii, adepţi ai unei secte filosofico-religioase hinduse, care practicau sărăcia absolută, considerînd cerul drept acoperămînt. Cantemir vorbeşte ironic de cei trei viziri necinstiţi care au fost prinşi furînd din venituri în timpul dragomanatului lui Panaioti Nikussios. **241** — finicul este „cinstea numelui“, ceea ce înseamnă că dacă vizirii se fereau de ispita furtului şi-ar fi păstrat prestigiul şi situaţia. (Dealtfel cei trei viziri necinstiţi au şi fost ucişi din ordinul sultanului.)

Scanned with OKEN Scanner

holbura apii trec, iară cu vînslele a vînsla purceg). Unul din filosofi supt cămara corăbiii aflîndu-să şi uşea cu carea gura hambariului cu suptul apii deasupra închidzindu-să, de apă nedodeit[242], trii dzile şi trii nopţi au rămas[243]. După trii dzile, cu tîmplarea[244] cîţiva păscari[245] în lacul Medra pentru vînarea peştelui năvodul în baltă aruncînd, în loc de vînat corabie şi în loc de peşte pre filosof din fundul corăbiii scot[246]. Care lucru păscarii vădzind, întîi de minune s-au fost uluind, apoi pe filosof cine ieste şi de unde ieste întrebînd, le spusă precum de la cetatea Epithimiii[247] ieste şi precum cu corabiia la cataractele Nilului cu alalte soţii era să să coboară, iară tîmplarea cum l-au purtat şi cum în mreajea păscarilor s-au aflat, nici ştie, nici pricepe, fără numai că din apa Nilului în balta Medrii precum au izbucnit[248] cunosc. Aşe filosoful şi pre supt pămînt lucrurile fireşti ispitind, apa Nigris din Nil a să despărţi[249] pre toţi au învăţat."

---

242 — nesupărat. **243** — Unul dintre cei trei viziri (filosofi) este arătat că a stat trei zile şi trei nopţi ascuns în vistierie. **244** — din întîmplare. **245** — „păscari: strîngătorii dăjdiilor, tefterdari, birari" (D.C.). **246** — Vizirul care a stat trei zile şi trei nopţi în vistierie a fost prins de nişte slujbaşi ai vistieriei. **247** — Cantemir pune în batjocură pe vizir să afirme că vine de la cetatea Epithimiii, adică din oraşul lăcomiei. **248** — Vizirul prins asupra faptului declară că nu ştie cum de se află în vistierie, dar ştie că a ţîşnit din Nil (din lăcomie) în balta Medra (în vistierie), ceea ce, printr-un joc de cuvinte al scriitorului, era acelaşi lucru. **249** — Cantemir se exprimă plin de ironie despre vizirul necinstit că cercetînd, ca orice filosof, fenomenele naturale în mediul subteran („furtişagurile carile fac lacomii în vinituri"), a ajuns la un important adevăr filosofic. Scriitorul prezintă şi tălmăceşte cu mult umor acest adevăr: „Filosoful apa Nigris din Nil a să des-

Scanned with OKEN Scanner

Acestea și altele ca acestea Lebăda povestindu-mi și de lucrurile carile mare poftă aveam a mă învăța înștiințîndu-mă, zburâ și încotro să dusă a ști nu mai putuiu".[250]

După această lungă povestire alegorică, Rîsul (Mihalache Ruset) și boierimea moldovcană, întrunită într-o nouă adunare chiar în Adrianopol, merg împreună la Camilopardal (Alexandru Mavrocordat) să le mijlocească confirmarea domniei Struțocămilei (Mihai Racoviță), însă darurile scumpe și pretențiile bănești exagerate ale acestuia sperie pe solicitanți. Bazat pe înrudirea sa cu marele dragoman, Rîsul merge singur la acesta și obține o mică reducere, după care boierii merg cu noul domn la marele vizir și la sultan pentru a obține cuca și caftanul, insemnele investiturii. Struțocămila obține confirmarea în domnie de la marele vizir, dar nu și investitura de la sultan din cauza izbucnirii unei mari răscoale a ienicerilor și ulemalelor din Istanbul, care se întinde și la Adrianopol, unde marele vizir este înlăturat, iar sultanul (Mustafa II) detronat. În fața dificultăților ivite, boierimea moldovcană se întrunește într-o nouă adunare, tot în Adrianopol, avînd de făcut față și unei alte complicații: Liliacul (Marco pseudobeizadea) se ivește din nou și căutînd să profite de noile împrejurări, încearcă să obțină pentru el domnia în locul Struțocămilei, în pericol acum de a nu fi confirmată și de a pierde toți banii cheltuiți.

Abil, Pardosul (Iordache Ruset) caută să convingă pe Liliac să renunțe la domnie, lăsîndu-i libertatea de a se

---

părți au aflat: un vezir celea ce fără ispravă din vinitul împărătesc să cheltuiesc au aflat". **250** — Aluzie la moartea lui Panaiotachi Nikussios.

stabili ca simplu muritor în Moldova sau Ţara Românească, dar modul jignitor în care îl consolează, în acelaşi sens, Maimuţa Liviei, duce la o ceartă violentă între cei doi, terminată cu o poveste pe care Liliacul o spune adunării: „Povestea corăbiieriului cu dulful", conţinînd unele date autobiografice şi avertismentul, alegoric, că în curînd va veni furtuna, adică o serie de nenorociri asupra celor care, în adunare, siluiseră adevărul şi dreptatea.

POVESTEA LILIACULUI ŞI A CORĂBIIERIULUI CU DULFUL[1]

Moimîţa[2] în ce fel să să fie tîmplat povestea pe Liliac întrebînd, Liliacul într-acesta chip a le povesti începu[3]:

„Eu, odată, pre malul mării[4], în borta unii stinci[5] lăcuind, într-o dzi eclipsis de soare[6] s-au făcut, atîta cît ochii a toată jiganiia închidzindu-să şi fietecarea

---

1 — delfinul. 2 — Moimîţa, numită şi Moimîţa Liviii (Livia este numele ieroglific al Ţării Româneşti) este descifrată la cheie: „chipul voroavei munteneşti", expresie care nu are nici un înţeles. S-ar părea totuşi că numele se referă la o persoană reală, care ar putea fi, cu probabilitate, Antim Ivireanul, mitropolitul din acea vreme al Ţării Româneşti, pe care Cantemir îl amestecă între participanţii adunărilor de la Adrianopol pentru alegerea domnului Moldovei în persoana lui Mihai Racoviţă. 3 — În realitate Marco începe prin a-şi povesti nişte întîmplări din propria sa viaţă. 4 — Marea, apa sînt elemente ce semnifică Istanbulul. 5 — „Borta în malul stîncăi: ascunderea în casa muftiului" (D.C.); muftiul era judecătorul religios suprem musulman. 6 — „Întunecarea soarelui: lipsa banilor, pentru carea pasirile au prins pre Liliac" (D.C.).

la culcușul său ca de sară aședzindu-să, singur eu, cu luminoși ochi, toate malurile în sus și în gios cutreieram. Eu, așe nopții nedejduindu-mă și de neprii-etin nicicum în grijă purtînd, spre latul mării cîteva mile de la uscat m-am depărtat[7], unde soarele din umbra lunii scăpînd și totdeodată radzele-și pre fața pămîntului lovind, noaptea mea scurtară și dzua altora lungiră. Unde nepriietinii miei cei vecinici, rîndunelele,[8], vădzindu-mă, din toate părțile a mă bate și în toate locurile a mă trage începură (că precum Liliacul sara, așe nepriietinul dzua izbîndii[9] pîndește). Eu de multă lumina soarelui viderile tîmpindu-mi-să[10], ca alalte dobitoace prin tunerec, încoace și încolea, de a nepriietinilor lovituri și boldituri ferindu-mă, orbăcăind mă feriiam (că a vă înștiința de viți pofti, viderea ochilor miei atîta de ascuțită ieste, cît cu lumina soarelui împreunîndu-să, organele cele a viderii priimitoare[11] mi să năduș esc[12]. Că precum la ochii altor jigănii roata soarelui a să privi viderea tîmpește, așe la ochii miei împrăștiiată lumina soarelui întunerec aduce și precum zarea soarelui[13] din noapte spre dzuă revărsindu-să, ochii altor dihanii a zări încep, așe lumina dzilei supt umbra pămîntului scăpătînd, ochii miei, de cea multă a luminii soarelui iușurîndu-să, a videa încep).

Aședară, precum am dzis, de rîndunele păzindu-mă și apărîndu-mă, fără veste de un lucru moale, lat și

---

7 — Marco iese într-o zi din ascunzătoarea lui din casa muftiului, aventurîndu-se în plin Istanbul. 8 — rîndunele : semnifică (ieroglific) pe munteni. 9 — ziua răzbunării. 10 — (aici) micșorîndu-mi-se. 11 — receptoare (ochii, organele receptoare ale vederii). 12 — (aici) își îngreuiază, își micșorează acuitatea (este vorba de simțuri). 13 — zorile.

întins mă lovii, de carile îndată mă și lipiiu. Într-acesta chip de nepriietinii gonași scăpînd, alții, precum peste a lor, așe peste a mea neștiință a mă învăli și cu funi a mă lega începură. Aședară, supt toată noaptea soarelui, în ce învălit și cu ce legat să fiu nepricepînd, tare mă chinuiam. Iară după ce cu dzua nopții și cu întunecarea soarelui, ochii mi să luminară, precum în vetrela[14] a unii corăbii învălit și cu funele[15] împletecit să fiu cunoscuiu. Că eu, poate fi, de rîndunele fugind, de pîndza corăbiii m-am fost lipit, în care vreme și corăbiierii vetrila a strînge s-au fost tîmplat[16].

Eu, dară, așe în vetrilă boțit și corabiia fără vînt (căci mare linește era), pre valurile moarte săltînd, voroava corăbiieriului cu a dulfului ascultam[17]. Dul-

---

14 — pînză de corabie. **15** — „Vetrelile corăbiii și funele: temnița robilor de la catargă; tersanaoa unde au pus pre Liliac" (D.C.); catargă: șantier naval; tersana: arsenal de marină; catarga, tersanaua erau în realitate locuri de muncă forțată, destinată sclavilor și condamnaților. **16** — Întîmplarea din viața personală, pe care Liliacul o expune alegoric în fața adunării ar suna, prin urmare, astfel: pretendentul Marco pseudobeizadea își găsise adăpost în casa muftiului, pentru a scăpa de niște boieri munteni, cărora le era dator niște bani. Ieșind însă într-o zi din ascunzătoare și aventurîndu-se în plină zi prin Istanbul, a fost prins de creditorii săi care l-au dat pe mîna autorităților turcești; neavînd de unde plăti și pe creditori și pe reprezentanții puterii otomane, a fost aruncat în închisoarea marinei turcești, un loc de muncă silnică. **17** — De aici începe povestea cu tîlc a corăbierului cu delfinul, prin care Cantemir introduce în literatura noastră veche mediul marin, așa cum prin „povestea Camilopardalului pentru apa Nilului" făcuse același lucru cu mediul geografic exotic și cu atmosfera proprie basmelor orientale din 1001 de nopți. Tîlcul acestei povestiri exprimă punctul de vedere al scriitorului, care cere celor mari și pu-

ful, ni pe de o parte, ni pe de altă parte de corabiie trecînd, pre gaura ce deasupra capului are atîta pufniia, cît stropii apii în corabie şi în obrazul corăbieriului săriia.

Corăbiieriul dzisă : „Bre, hei, porc peştit şi peşte porcit, dulfe, aceste pufnete cui, lăudîndu-te, le arăţi ? Au vînt sămănînd, stropii apii în loc de grăunţe arunci?“

Dulful răspunsă : „Adevărat, eu vînt samăn şi stropii în loc de sămînţă în corabie arunc. Însă pufnetul mieu în furtună întorcîndu-să, stropii în gîrle curătoare să vor întoarce (că sămînţa vîntului şi grăunţul apii moartea corăbiii ieste).“

Corăbiieriul, rîdzînd, dzisă : „Vîntul a avea sămînţă şi marea grăunţă pînă acmu încă n-am audzit, macar că cea mai multă viaţă în vînturi şi în ape mi-au trecut“.

Dulful dzisă : „Eu vîntul am sămănat şi grăunţele apii în corabie am aruncat, iară cine va săcera şi cine a triera, vremea va alege (că precum mehenghiul[18] metalurile de curate şi de spurcate ispiteşte, aşe vremea lucrurile muritorilor de fericite şi de nefericite, de vrednice şi nevrednice mai pre urmă iveşte)“.

Aşedară, dulful cu corăbiieriul vorovind şi înc cuvîntul bine nesfîrşind, vîntul crivăţului dimpotriva căii[19] corăbiii a sufla, marea a să înfla şi valurile ca munţii a să rîdica începură (căci şi timpul iernii, cînd soarele din tropicul Himerinos[20] spre tropicul The-

---

ternici să înveţe să ţină seamă şi de inteligenţa şi înţelepciunea omului din popor. **18** — mehenghiu (tc.) : magnet ; în acea vreme se credea că putea servi la detectarea impurităţii metalelor. **19** — drumului. **20** — tropicul Racului.

rînos[21] să întoarce era). Corăbierii, volbura[22] carea asupră le vine şi primejdiia carea în cap li să pune, vădzînd, unii funele întindea, alţii vetrilile strîngea (ce groaza morţii mintea uluieşte şi primejdiia fără de veste toate simţirile amurţeşte). De carea şi bieţii corăbiieri cuprindzindu-să, unii la adînc, alţii la margine mîntuinţa arăta. Aşijderea, unii limanul, carile în dreapta, alţii dosul[23], carile în stînga aproape era, a apuca să năzuiască dzicea. Iară alţii, fierele corăbiii[24] aruncînd, corabiia să sprijenească[25] învăţa. Într-acesta chip, ei cu chitelele[26] învăluindu-să[27] şi cu socotelele împletecindu-să, holbura corabiia a învîrtiji şi valurile pe deasupra a o năbuşi începură, şi aşe, în mica ceasului, vîntul cel de dulf sămănat, din pufnet vivor şi din stropitură gîrle înluntrul şi pe deasupra vasului izvorîră, carea, cu undele fierbînd şi amestecîndu-să, din faţa apii în fundul mării să mută (că corăbiieriul, carile în lineşte furtuna nu socoteşte şi găuricea carea pişteşte[28] cu vreme nu călăfătuieşte[29], în abur[30], vivor, şi în picătură apă fără măsură află)“

După plecarea Liliacului (Marco pseudobeizadea), adunarea primeşte o scrisoare din partea Vulpii (Ilie Ţifescu) care, bolnavă, se întorsese în ţară. Aceasta îi vestea că Lupul (Lupu Bogdan) agita lucrurile împotriva Struţocămilei (Mihai Racoviţă) (lucru neadevărat) şi-i consilia să potolească, desigur băneşte, pretenţiile Liliacului, să se înapoieze cît mai grabnic în ţară şi să in-

---

21 — tropicul Capricornului. **22** — uraganul, vîrtejul. **23** — (aici) loc ferit, adăpost. **24** — ancorele. **25** — (aici) să fixeze, să ancoreze. **26** — (aici) gîndurile. **27** — buimăcindu-se. **28** — musteşte. **29** — a călăfătui: a acoperi cu smoală şi papură o gaură, o fisură. **30** — adiere, vînt slab.

tercepteze corespondența Lupului cu Filul (Antioh Cantemir) și Inorogul (Dimitrie Cantemir), aflați la Constantinopol. Intrigantul și ipocritul boier merge chiar în vizită la Lup, căutînd să-l atragă într-o cursă, dar acesta își dă seama și-i declară că nu se mai amestecă în viața politică. Între timp, sosește în vizită și Șacalul (Maxut serdarul), care le aduce vestea unei răscoale țărănești, la care se asociaseră și alte categorii sociale („răscoala muștelor").

RĂSCOALA MUȘTELOR[1]

Deci Ciacalul[2], după ce cu plecăciune obiciuita-și închinăciune dede: „În ceastă noapte, dzice, prin pădure pentru hrana încoace și încolea îmblînd și prin spinii unui gard de prisacă păsăruicele culcate a prinde pîndind, între albine[3] mare vîzîială și glogozală[4] audziiu. Deci, pentru ca a împletecitelor cuvinte însămnarea a înțelege să pociu, de gardul prisăcii, mai aproape șipurindu-mă, mă lipiiu. De unde, din cele multe, acestea puține cuvinte înțeleș[5] (căci a trîntorilor[6] urlete a albinelor sunete astupa).

---

1 — muștele, cu sensul de insecte zburătoare, în genere, semnifică țărănimea și alte pături sociale lipsite de drepturi politice; în altă parte, cu același sens, „muștele" sînt înlocuite cu expresia „lighioile mici". 2 — șacalul. 3 — „albinele: țăranii de dajdie, birnicii" (D.C.). Cantemir numește astfel birnicii pentru rolul lor important în economia țării. 4 — agitație, frămîntare. 5 — înțelesei 6 — „trîntori: scutelnicii" (D.C.), țărani scutiți de bir (de obicei la intervenția și în folosul unui boier).

Voroava, dară, le era aceasta : „Precum noi împărat, monarh şi stăpînitoriu, aftocrator[7] să fim avînd, nu numai noi ştim, ce toată lumea mărturiseşte, şi matca[8] carea ne chiverniseşte, ne porunceşte, ne stăpîneşte şi ne otcîrmuieşte, din toată dihaniia cunoscută şi aleasă[9] ieste (că sămnul a monarhului adevărat acesta ieste, ca nici cu acul să împungă, nici cu dinţii să muşce, nici cu unghele să rumpă, ce în greşiţi iertare, în răi pedepsire, în supuşi milă, în streini dreptate şi în hotarăle monarhiii[10] sale contenire[11] să arete), carile toate în monarhul, matca şi mamca[12] noastră deplin să cuprind. Aceasta, dară, într-acesta chip fiind, oare cu ce socoteală[13] pînă acmu, iată, de doaă ori, în doaă locuri[14] zburătoarele[15] şi tîrîietoarele[16] toate adunîndu-să, spre întărirea monarhiii Vulturului şi a Leului de la toţi hirograf[17] a lua să nevoiesc.

---

7 — stăpînitor, suveran, noţiune prin care Cantemir sublinia necesitatea ca domnul să întruchipeze principiul puterii politice depline, absolute, atît în politica internă cît şi în cea externă. **8** — regina (la albine), termen prin care Cantemir simbolizează funcţia de cîrmuitor a domnului ; în continuare el configurează trăsăturile domnului ideal, folosind, în parte, şi formula imaginată de Grigorie Ureche. Cîrmuirea domnului nu trebuie să fie expresia formulei absolutiste, ci trebuie să se identifice cu ideea de dreptate şi de lege scrisă ; ca atare, la cheie el numeşte „matca albinelor : orînduiala, obiceiul, pravila ţării". **9** — (aici) distinsă, de frunte. **10** — (aici) ţară. **11** — (aici) pace, abţinere de la acţiuni agresive. **12** — doică. **13** — (aici) raţiune, motiv. **14** — Este vorba de cele două adunări pentru alegerea lui Mihai Racoviţă ca domn al Moldovei : satul Arnăut-chioi şi Adrianopol. **15** — zburătoarele: muntenii. **16** — tîrîietoarele : moldovenii. **17** — act scris (iscălit, semnat de participanţii la cele două adunări, în cazul de faţă).

Scanned with OKEN Scanner

Aşijderea, precum zburătoarelor epitrop[18] Corbul, iară în patru picioarelor[19] Struţocămila s-au ales".

Şi una cătră altă cu prepuse cuvinte dzicea : „Oare pre noi la adunare cum nu ne-au chemat[20] ? Au în sama zburătoarelor nu ne-au băgat ? Au căci micşorimea statului[21] nostru căutînd, nevoinţa, agonisita şi chivernisala de obşte carea facem a cunoaşte s-au lenevit ? Ce de vreme ce ieste aşe, de sintem şi noi zburătoare[22] supt soare, pre toţi a cunoaşte să-i facem[23] (că albina sămînţa şi sulita, miierea şi fiiere tot într-un pîntece poartă[24], şi precum toate politiile[25] nu staturi înalte şi pîntece lăsate, ce omoni[26]

---

18 — domn. 19 — patrupedelor : moldovenii. 20 — Ţăranii răsculaţi sînt nemulţumiţi că nu au fost şi ei consultaţi în alegerea domnului (Cantemir face aici apel la un străvechi obicei, cînd adunarea poporului alegea domnul). 21 — înălţimea (cu sensul de stare socială, treaptă socială) ; micşorimea statului : locul neînsemnat pe scara socială. 22 — ţăranii afirmă că şi ei sînt zburătoare, ca şi boierii munteni, afirmaţie prin care Cantemir susţine necesitatea realizării egalităţii sociale, probabil pe temeiul condiţiei umane care obligă la echitate socială. 23 — Cantemir pune în gura ţărănimii răsculate lozinca realizării prin forţă a acestei egalităţi sociale. Ideea cantemiriană a realizării prin luptă a egalizării sociale, principiu prin excelenţă burghez, devansează cu peste 80 de ani marea revoluţie burgheză de la 1789 din Franţa. Meritul lui Cantemir în susţinerea acestor idei este cu atît mai mare cu cît, după cîte se pare, răscoala n-a avut loc în realitate. 24 — Idee de asemenea importantă : masele ţărăneşti, mase de producători, prezintă dubla şi dialectica însuşire a producţiei şi a sancţionării sociale a trîntorilor şi a celor care fac nedreptăţi. 25 — stat, societatea sub raportul vieţii şi organizării politice. 26 — unire, consens.

nedespărţită şi minte ispitită[27] şi ascuţită caută[28])". Iară una dintre albine dzisă: „Eu astădzi în cîmp pentru agonisita ieşind şi printre ierbi şi flori miiere cercînd, cu viespile[29] a mă împreuna mi s-au tîmplat, la carile iarăşi aceasta voroavă a să scutura am aflat şi precum foarte cu greu duc lucrul ce să aude că s-au făcut[30], le-am priceput (că tulburarea unii politii[31] între alalte, cu aprinderea unii case într-o cetate să asamănă; că precum din aprinderea unii case toată cetatea primejduieşte, aşe o politie răscolindu-să, toată megieşiia[32] să clătească). Şi aşeşi eu încă acolea fiind, o viespe sosi, carea de mare adunarea muştelor[33] şi a ţinţarilor[34] veste adusă şi precum de aceste a pasirilor şi a jiganiilor adunare[35] de veste luînd, tare între

---

27 — cu experientă. 28 — Cantemir critică valorile tradiţionale scumpe boierimii: virtuţile războinice (trupuri înalte) şi plăcerile materiale, considerînd necesară unitatea şi buna înţelegere (împotriva conflictelor minore) şi în acelaşi timp minţi capabile, în care marea inteligenţă să fie aliată cu experienţa; prin aceste idei, marele gînditor se dovedeşte vestitorul unei epoci noi. 29 — „viespile: siimenii, dărăbanii şi alalalţi liufegii" (D.C.), categorii de oşteni mercenari. 30 — adică mercenarii suportă cu greu faptul (lucrul) ce se auzea că s-a realizat, aluzie la combinaţiile politice ale lui Brâncoveanu, materializate într-un tratat de alianţă între Ţara Românească şi Moldova, alianţă pe care Cantemir, gelos, o denunţă ca o formă de „unire" (citeşte subordonare) a Moldovei faţă de Ţara Românească. 31 — (aici) stările sociale, categorii sociale. 32 — vecinătatea. 33 — (aici cu sens special) „ciocoimea, slugile boiereşti" (D.C.), categorie socială mijlocie; este vorba, prin urmare, şi de o agitaţie a ciocoimii. 34 — categorie socială neexplicată la cheie, probabil de factură militară. 35 — Este vorba de cea de-a doua adunare, de la Adrianopol, a boierimii muntene şi moldovene, prin care se vor definitiva aranjamentele în legătură cu alegerea lui Mihai Racoviţă ca domn al Moldovei.

Scanned with OKEN Scanner

dînsele vîziia, dzicînd: „Sculaţi, fraţi, şi mărgînd, viespilor ştire să dăm, pre tăuni[36] şi pre gărgăuni[37] împreună să rîdicăm şi cu toţii la prisaca albinelor să ne adunăm[38], unde, de obşte sfătuindu-ne, să alegem[39] şi să căutăm cu ce privileghie[40] Vulturul tuturor zburătoarelor a stăpîni şi cu ce mijloc numai o monarhie[41] la toţi a să numi şi a fi ar putea[42]. Că precum din lume audzim, lucrul acesta nici liliiecii a-l priimi n-au învoit[43], dară noi cu cît mai gios decît liliiecii şi cu cît mai puţine decît toate zburătoarele vom fi? Şi cum cu singură numai tăcerea spre robie şi supunere vecinică ne vom lăsa[44]? Ba, fraţilor, o dată cu capul

---

36 — „tăunii: curtenii, aprodzii şi alalţi asemenea acestora“ (D.C.); curtenii erau mici proprietari de pămînt obligaţi să participe călări la război; iar aprozii erau mici slujbaşi la curtea domnească. 37 — gărgăunii nu sînt descifraţi la cheie, dar ar putea semnifica tot o categorie militară. 38 — Prin urmare diversele categorii militare se alătură ţăranilor care avuseseră iniţiativa răscoalei. 39 — (aici) să hotărîm. 40 — cu ce drept. 41 — (aici) autoritate politică. 42 — Prin urmare, categoriile sau păturile militare au altă lozincă a răscoalei, oglindind alte interese: în timp ce ţărănimea se ridică împotriva inechităţii sociale, formulînd modelul unui suveran ideal, păturile militare se ridică împotriva tradiţiei care acorda puterea uneia şi aceleiaşi familii; ei cer, aşadar, o schimbare a tradiţiei în această problemă social-politică; aceasta era însă o soluţie care făcea loc anarhiei, vederi ce corespund tendinţelor păturilor militare. 43 — Era normal, dealtfel, ca un pretendent ca Marco pseudobeizadea să atace principiul monarhiei ereditare: aceasta era poziţia politică a tuturor pretendenţilor; un pretendent era, în acelaşi timp, însuşi Dimitrie Cantemir. 44 — Se ştie că păturile militare au pescuit întotdeauna în apă tulbure, ele intervenind în conflictele dintre pretendenţi, de partea unora sau a altora. Nu rareori asemenea mişcări arborau

lucrul acesta neizbîndit[45] să nu lăsăm ! Că spre aceasta, precum viiespea eghipţilor[46], aşe musca ceriului[47] agiutătoare şi scutitoare ne va fi (că pentru slobodzenie şi moşie[48] cu cinste a muri, decît prin mulţi veci cu necinste a trăi, mai de folos şi mai lăudat ieste[49])".

Rezumăm în continuare, descifrate, faptele, care se urmează astfel: aflaţi încă la Adrianopol, principalii boieri, în frunte cu Ruseteştii, care aleseseră domn pe Mihai Racoviţă, ţin o adunare restrînsă, condusă, din partea moldoveană, de Iordache şi Mihalache Ruset, iar din partea munteană, de paharnicul Ştefan Cantacuzino, fiul stolnicului. Întrucît primiseră încă o scrisoare de la Ilie Ţifescu, care îi informa de tot ce se petrecea în ţară, Iordache Ruset convinge asistenţa că cele scrise despre Lupu Bogdan sînt adevărate şi ca atare trebuie luate măsuri şi anume: pe Antioh Cantemir, fie să-l amăgească cu oferirea domniei (în acest sens chiar îl cheamă

---

lozinci democratice pentru a căpăta, desigur, concursul altor pături sau clase sociale mai îndreptăţite la înnoiri sociale. **45** — nerăzbunat. **46** — aluzie la cultul unor animale în Egiptul antic; aici expresia are înţelesul că răscoala militară are şanse întrucît există încă din antichitate o divinitate patronimică, un zeu al seimenilor. **47** — cu sensul, identic, de divinitate ocrotitoare de astă dată a muştelor, adică a ciocoimii; Cantemir face aluzie la divinitatea fenicieană antică Baal-zebub, dumnezeul muştelor (care a dat Belzebut)! Musca ceriului este şi o constelaţie. (Din aceasta se vede că scriitorul ridiculiza mişcările acestor categorii sociale militare, care, în realitate, nu aveau motive serioase de răscoală, aşa cum aveau ţăranii). **48** — patrie, ţară. **49** — Deşi această lozincă era arborată fără temei de mişcările militare, trebuie reţinută ca o importantă idee social-politică a marelui gînditor, ca sunînd ca o chemare la lupta pentru libertate şi independenţă.

la Adrianopol prin Căprioara Hindici — un personaj rămas neidentificat), fie să fie determinat să renunțe la domnie în schimbul unei sume de bani ; cît privește pe Dimitrie Cantemir, el, Iordache, se oferă, cu condiția acoperirii de o învoială scrisă a tuturor boierilor, să-l prindă și să-l izoleze într-o insulă marină. Dar Athanasie Papazoul (*Moliia din blană*), care se afla de față la hotărîrile luate, înștiințează pe Dimitrie de soarta care i se pregătea.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A IV-A

(Fragmente)

După ce pretenţiile la domnie atît ale lui Antioh Cantemir cît şi ale lui Marco pseudobeizadea sînt potolite cu bani, fruntaşii boierimii moldovene şi muntene aflaţi la Adrianopol organizează acţiunea de prindere a lui Dimitrie. Iniţierea acestei acţiuni are loc în timpul lucrărilor adunării de la Arnăut-chioi, dar este temporar sistată datorită izbucnirii marii răscoale a ienicerilor din 1703 împotriva sultanului şi a marelui vizir („Horbura şi amestecătura în munţi").

HORBURA[1] ŞI AMESTECĂTURA[2] ÎN MUNŢI[3]

După aceia[4] toate pasirile de carne mîncătoare[5] şi toate jigăniile de singe nevinovat vărsătoare[6], pentru

---

1 — „Horbura, vivorul : răscoala, sculare asupra împăratului" (D.C.). Este vorba de răscoala ienicerilor din Constantinopol împotriva sultanului Mustafa II, în mijlocul lunii iulie 1703, care s-a soldat cu detronarea lui la 10 august acelaşi an. Pasajul din *Istoria ieroglifică* se referă la evenimentele din august 1703, cînd are loc detronarea. 2 — răscoala, răzmeriţa. 3 — „munţii : casele, porţile turcilor celor mari" (D.C.). Este vorba de demnitarii şi militarii turci din Istambul. 4 — După alegerea ca domn a lui Mihai Racoviţă. 5 — boierimea munteană. 6 — boierimea moldoveană ; de remarcat caracterizarea boierimii prin nota cruzimii.

Scanned with OKEN Scanner

asupra Inorogului[7] vînătoare, beleag[8] şi cuvînt îşi dederă, şi toate în toate părţile să-l cerce, să-l afle, să-l prindză, să-l lege, şi după a lor tirănească să-l giudece lege să orînduiră.

Ce ei încă acestea orînduind şi fel de fel de laţuri, curse[9], mreji[10] şi alte măiestrii în toate poticile şi căile întindzind, strîmbătate ca aceasta în multă vreme ceriul a privi, pămîntul a suferi neputînd, de năprasnă din toate părţile şi marginile pămîntului holburi, vivore[11], tremuri, cutremuri, tunete, sunete, trăsnete, plesnete scornră, atîta cît tot muntele înalt[12] cu temeliele în sus şi cu vîrvul în gios răsturnară şi tot copaciul gros[13], înalt şi frundzos din rădăcină îl dezrădăcinară. Şi aşe, toată calea şi cărarea pre pămînt şi prin aer cu grele neguri şi cu întunecoşi nuări, ca cu un veşmînt negru, căptuşind[14] astupară şi tot drumul de prefaţa

---

7 — Dimitrie Cantemir (căruia îi place să se autosimbolizeze în acest animal fabulos.) Libertatea sa ar fi pus în dificultate proaspăta domnie şi planurile politice ale lui Brâncoveanu. 8 — loc de adunare. 9 — „cursă, laţuri: ceauşi, miubaşiri, armaşi“ (D.C.), agenţi ai forţei publice turceşti, agenţi ai justiţiei penale etc. 10 — „mreajă: ferman, poruncă stăpînească“ (D.C.). Prin urmare, boierii moldoveni şi munteni obţinuseră de la fostul sultan şi de la marii dregători turci un firman de surghiunire a lui Dimitrie Cantemir hotărîre imperială ce urma să fie dusă la îndeplinire de agenţii forţei publice. 11 — răscoala ţarigrădenilor împotriva sultanului Mustafa II a însemnat în mod practic încetarea acţiunii de urmărire şi prindere a lui Dimitrie Cantemir, deoarece atît sultanul cît şi marii demnitari care emiseseră ordinul, fuseseră înlăturaţi. 12 — marii demnitari otomani din Istanbul. 13 — demnitarii otomani aflaţi la Adrianopol. 14 — (aici) acoperind.

Scanned with OKEN Scanner

pămîntului cu stînci pohîrnite, cu dealuri[15] şi holmuri[16] răzsipite şi cu păduri săciuite[17] pretiutinderelea închisără şi încuiară. Din ceriu fulgere, din nuări smidă[18] şi piatră, din pămînt aburi, fumuri şi holburi, unele suindu-să, iară altele coborîndu-să, în aer focul cu apa să amesteca şi stihiile[19] între sine cu nespus chip să lupta. Carile atîta de straşnică şi groznică metamorfosin[20] în toată fapta făcură, cît ceriul cu pămînt şi apa cu focul războiu cumplit să fie rîdicat să părea, cu a cărora clătire toată zidirea să scutura şi să cutremura şi spre cea desăvîrşit a tot duhul peire să pleca.

Deci dintîi pricina[21] groznicei aceştiia clătiri nepricepută, iară mai pre urmă tuturor cunoscută fu (că precum picătura cea mai de pre urmă vasul îneacă, aşe strîmbătăţile mari şi multe mai denainte grămădite cu una mai de apoi şi necunoscută şi cea cădzută[22] răsplătire[23] îşi iau, şi precum multe grămădite mai denainte au fost să cunosc[24]). A amestecăturii, dară, aceş-

---

15 — stînci şi dealuri: demnitari mai mici, primii — din Adrianopol, cei de-ai doilea — din Istanbul; în această parte este mai curînd o descriere la propriu pentru a sublinia cataclismul natural în toată măreţia şi grozăvia lui. **16** — movilă, deluşor. **17** — tăiate. **18** — grindină, piatră. **19** — stihie: element primar în structura lucrurilor, după concepţia materialiştilor primitivi; aceştia considerau că la baza existenţei materiale s-ar afla patru stihii: aerul, apa, focul şi pămîntul. **20** — metamorfosin (gr.): transformare; (aici): schimbare radicală, de nerecunoscut. **21** — cauză; pricina dintîi: cauza primă, cauza fundamentală, care explică şirul întreg de procese (Cantemir operează cu un termen din ontologia aristotelică). **22** — cuvenită, naturală, firească. **23** — pedeapsă, sancţionare. **24** — răscoala apare aşadar ca o consecinţă firească a împilării.

tiia, pre scurt, istoriia aceasta au fost[25] : Toate dealurile mari şi toţi munţii înalţi[26] asupra stîncelor şi copacilor[27] sfat sfătuiră. Carii şepte hatmani[28] de războiu purtători şi a gloatelor păvăţuitori avînd, asupra holmurilor[29] celor de la cetatea Deltii[30] vrăjmaş războiu rîdicară şi fără veste, cu mari huiete şi de năprasnă cu mari buhnete, asupră-le pohîrnindu-să[31], să răsturnară. Iară pricina aceştii straşnice rîdicări şi fără milă fărîmări era aceasta : munţii cu holmurile între sine, pentru greutatea[32] carea de la stînci şi de la copaci trag, să jeluiră şi de pohoara[33] carea în cîrcă poartă unul cătră altul să olecăiră[34], şi fietecarile cătră de-

---

25 — După ce a descris la propriu cataclismul firii, prezentat ca o reacţie a naturii la o nedreptate din lumea umană, Cantemir trece acum la descrierea marii răscoale a ienicerilor din 1703 ; ca atare vom urmări încărcătura simbolică a termenilor ieroglifici. **26** — „dealuri şi munţi: norodul Ţarigradului“ (D.C.). Cantemir insinuează că răscoala a avut un caracter de masă, ceea ce era un adevăr. **27** — „stînci şi copaci : norodul Udriiului“ (D.C.). Udriiul fiind Adrianopolul. **28** — „şepte hatmani : şepte munţi a Ţarigradului“ (D.C.), expresia nu are decît o semnificaţie geografică ; aceasta nu înseamnă că răsculaţii nu au fost conduşi de către nişte comandanţi ; hatman : comandant de oaste, general. **29** — pare a semnifica pe demnitarii otomani din Adrianopol. **30** — Adrianopolul. **31** — prăvălindu-se; (aici) pornindu-se. **32** — poverile, sarcinile grele; a trage greutatea: a suporta povara, apăsările, a duce tot greul. **33** — povara. **34** — se plînseră, se văitară. Cantemir afirmă, prin urmare, că răscoala ienicerilor din Istanbul, din 1703, a avut cauze sociale, şi anume povara, pe care o purtau masele din capitala imperiului, precizare ce n-o găsim în nici o altă expunere contemporană a evenimentelor de atunci. Un alt element de care trebuie să ţinem

aproapele său într-acesta chip dzisără: „Pînă cînd, fraţilor, stinca piatră sacă şi plopul, chiparisul şi platanul, copaci fără roadă[35], în capul nostru suindu-să, pe spate-ne urcîndu-să, vîrvurile şi creştetele ne vor acoperi[36] ? Şi pînă cînd ei înălţindu-să şi mărindu-să, ca cum în vreo samă ne-am fi[37], ne vor ocărî şi batgiocuri ? (Că certarea cu toiege într-ascuns decît ocara şi batgiocura în arătare[38] mai de suferit ieste). De care lucru, cu toţii într-un gînd şi într-o inimă a ne împreuna, cu mic şi cu mare, într-un cuvînt şi într-un giurămînt a ne lega trebuie şi lucru carile altădată în politiia noastră nu s-au mai vădzut să facem, adecă cu a noastră răsturnare a mîndrilor şi trufaşilor cea desăvîrşit prăpădire şi răzsipire să aducem (că toată

---

seama este că scriitorul nu înfăţişează răscoala ca un produs al iniţiativei marilor feudali otomani în lupta pentru putere, ci ca exprimînd iniţiativa maselor care, ce este drept, au participat la răscoală, dar n-au avut în realitate această iniţiativă. **35** — demnitarii otomani aflaţi la Udriiu sînt etichetaţi ca neproductivi. **36** — Răsculaţii se plîng şi de faptul că pătura de paraziţi sociali stau în fruntea societăţii, lăsînd în umbră masele active şi productive, nedîndu-le voie să se afirme ca atare în viaţa politică şi socială. **37** — (aici) a fi la dispoziţia cuiva. Este de reţinut această lozincă a răsculaţilor din 1703, care, prin conţinutul de idei, nu putea forma baza ideologică a mişcării ienicereşti. Trebuie s-o considerăm, prin urmare, ca exprimînd propriile idei ale lui Cantemir. Pornind, desigur, de la situaţia grea a iobăgimii din ţările române, prin chemarea la luptă a asupriţilor împotriva clasei parazitare a feudalilor, prin sublinierea rolului de producătoare a maselor şi prin sugerarea dreptului la emanciparea politică pe baza rolului economic al acestora, Cantemir devansează ideologia politică a revoluţiei burgheze de la 1789, baza ideologică a revoluţiei lui Tudor Vladimirescu şi chiar ideologia paşoptistă. **38** — în văzul lumii, în public.

Scanned with OKEN Scanner

moartea din fire aspră şi amară ieste, carea numai cu viderea răzsipii[39] nepriietinului mai plăcută şi mai îndulcită a fi să pare). Deci unde ne sint rădăcinele, acolo vîrvurile, şi unde ne sint vîrvurile, acolo rădăcinile să ne mutăm. Că într-acesta chip toată stînca groasă şi pietroasă şi tot copaciul crîngos şi frundzăros supt noi va rămînea. Şi aşe, precum pururea decît noi mai mici şi precum noi i-am hrănit şi i-am crescut, în braţă i-am purtat şi la sin i-am aplecat[40] şi precum pînă într-atîta în samă a nu ne băga şi în toată hula şi ocara a ne lua nu li s-au cădzut vor cunoaşte[41]. (Că călcîiul peste cap a să înălţa şi piciorul, macară că cinci degete are, însă slujba[42] mîinii a apuca nu să cade[43])".

Aşe, munţii deodată cu cuvîntul şi lucrul pliniră, căci pre toată moviliţa[44] cu sine trăgînd, toate holmurile şi dealurile după cei şepte voievodzi urma. Carii cu toţii deodată clătindu-să şi din temelie cutremurîndu-să, unii peste alţii să pohîrniră, de a cărora huiet toate marginele lumii să răszunară şi să înspăimîntară.

---

39 — distrugerii. **40** — alăptat. **41** — Trîntorii societăţii trebuie făcuţi să înţeleagă că masele sînt cele care îi hrănesc şi ca atare nu trebuie dispreţuite. **42** — rolul, funcţia. **43** — Om de cultură, Cantemir este pentru un determinism individual sever în deţinerea şi îndeplinirea unor roluri sociale, astfel încît ignorantul şi prostul să nu îndeplinească rolul care cere inteligenţă şi cultură, aşa cum călcîiul nu trebuie să ia locul capului, iar piciorul pe cel al mîinii. **44** — „moviliţe : norodul de pre lîngă Ţarigrad, de afară" (D.C.). Prin urmare, răscoala, care la început avea un caracter pur militar, a atras de partea sa şi masele sărace de la periferia capitalei turceşti.

În timpul răscoalei din Istanbul împotriva sultanului, Dimitrie Cantemir stă liniştit în palatul său de pe Bosfor pînă ce răsculaţii pun mîna pe Adrianopol, detronează pe împărat, prind pe boierii moldoveni şi munteni veniţi aci pentru confirmarea alegerii lui Racoviţă şi-i transportă cu ei la Istanbul. Sosit tot aci şi Antioh, cere scuze fratelui său pentru că se lăsase amăgit şi cumpărat cu bani şi hotărăsc amîndoi ca în aceste împrejurări tulburi să se ajute unul pe altul, Antioh să ocupe domnia Moldovei, iar Dimitrie pe cea a Ţării Româneşti, la care socotea că avea dreptul, împotriva lui Brâncoveanu, ca ginere al predecesorului acestuia, Şerban Cantacuzino (1678 — 1688). Dar tentativa lor rămîne fără rezultat, deoarece, deşi noul sultan, Ahmed III, şi noul mare vizir le erau favorabili, banii bogatului Brâncoveanu se dovediseră mai influenţi. Poziţia lui Brâncoveanu se menţine astfel în continuare tare, iar Racoviţă are norocul să obţină cu un sfert de oră mai devreme decît Antioh domnia Moldovei. Numai că în timpul demersurilor pentru confirmarea domniei de către noua conducere politică, în urma uneltirilor lui Duca, boierimea plăteşte din nou sume mari de bani şi alte plocoane la noii demnitari. Înainte de a pleca în ţară cu noul domn, boierimea lasă la Poartă pe fraţii Mihalache (Rîsul) şi pe Scarlat (Hameleonul), adică pe dulăi (capuchehaiele) şi pe cotei (iscoadele, spionii), cu sarcina de a relua şi a duce la bun sfîrşit acţiunea de vînare a lui Dimitrie Cantemir, care continua să trăiască la Istanbul. Iar Mihai Racoviţă, sosit la curţile domneşti de la Iaşi, este complet la dispoziţia şi sub tutela marii boierimi, dovedindu-se incapabil de a înfrîna samavolniciile ei şi spolierea maselor.

Scanned with OKEN Scanner

În vremea ieșirii lor de la Grumadzii-Boului[1], cu hrizmosul[2] carile încă de demult Camilopardalul le tîlcuisă[3] și coada păunului cătră coarnele boului[4] aflase și pre Cămilă cu dînsa frumos împodobisă, să fie vădzut cineva lucru de ciudesă[5] și preste toată ciuda mai ciudat și mai minunat. Că la ieșirea lor de la cei șepte munți[6], ciuda nevădzută (și precum să dzice dzicătoarea) : neaudzită, cu coadă în vîrvul capu-

---

1 — „Grumadzii Boului : numele bogazului de la Țarigrad“ (D.C.), Bosforul. Cantemir se referă la plecarea boierilor moldoveni de la palatul imperial de pe Bosfor, după ce noul domn, Mihai Racoviță, căpătase investitura de la sultan (septembrie 1703). În continuare, scriitorul face un portret satiric lui Mihai Racoviță în postura de purtător al insemnelor domnești. 2 — hrizmosul, sau oracolul, știm că este „gîndul, învățătura și avaniia Porții“ ; aici are sensul de ordinul imperial de numire a lui Mihai Racoviță pe tronul Moldovei. 3 — Pentru care Alexandru Mavrocordat îi învățase că se obținea cu mulți bani; a tîlcui : (aici) a învăța cum să procedeze pentru a obține domnia pentru protejatul lui Brâncoveanu. 4 — Coada păunului cătră coarnele boului : cuca de la împărat cătră caftanul ce luase“ (D.C.) ; cuca era o căciulă înaltă, împodobită cu pene de struț pe care domnii o primeau de la sultan, cu prilejul investiturii; caftan: mantie albă, largă, brodată cu fir de aur, pe care o căpătau domnii la ceremonialul de investitură. 5 — de mirare. 6 — Contrar adevărului istoric, se insinuează că boierii moldoveni și Mihai Racoviță ar fi fost prizonierii răsculaților din Istanbul ; aici este vorba de scăparea lor din prizonierat. Că lucrurile n-au stat așa, o sugerează Cantemir însuși la cheie prin expresia : „robiia dobitoacelor (a moldovenilor — n.n.) : vinirea moldovenilor la Țarigrad“ (D.C.).

lui Cămila era[7], Iară la intrarea la locul lor[8], vestită dzicătoarea să pliniia, carea dzice: „Mare ciudă duc în car, mai mare va fi dac-om sosi". Toţi era cum era, iară toată minunea şi ciudesea în Cămilă să cuprindea (că precum soarele cu a sa lumină toate stelele acopere şi nevădzute le face, aşe pasirea dobitocită şi vita păsărită[9] pre toate de mascara[10] covîrşiia[11]). Căci la Cămilă, în loc de peri şi de floci, cu pene roşii[12] o îmbrăcasă, lîngă carile aripi negre ca de Corb alăturase[13], la grumadzii Cămilei cel cohîiat, capul boului[14] cel

---

7 — Este vorba de cucă, dar aici coada are un sens propriu, din nevoia de a satiriza mîndria de care era cuprins Mihai Racoviţă pentru demnitatea care i se acordase; pasajul conţine, în continuare, o satiră la adresa ceremonialului de costumare a domnilor. 8 — Este vorba de intrarea la Bogdan-sarai, adică în palatul care era sediul domnilor moldoveni în Istanbul, aşa cum şi muntenii şi-l aveau pe al lor, Vlah-sarai. 9 — munteanul (Mihai Racoviţă fiind rudă de sînge cu Brâncoveanu), era totodată moldovean (se născuse la Racova, din zona Vasluiului), iar ca moldovean (vită) devenise muntean (pasăre), prin înscăunarea sa cu sprijinul muntenilor. 10 — marionetă pentru spectacolele de bîlci: spectacolul păpuşarilor. 11 — (aici) a întrece, a depăşi. Cantemir vrea să spună că în realitate Mihai Racoviţă, şi prin podoabele cu care era înveşmîntat şi prin rolul său de unealtă în mîna boierilor, depăşea simpla postură a unui măscărici de bîlci, unealtă de distracţie şi de dispreţ în acelaşi timp în ochii spectatorilor. 12 — „Penele roşii: cabaniţa de domnie" (D.C.); manta scumpă purtată de domni la diverse solemnităţi. 13 — Corbul fiind Constantin Brâncoveanu, Cantemir reaminteşte că Mihai Racoviţă a obţinut domnia Moldovei cu sprijinul domnului muntean. 14 — bourul, simbolul Moldovei.

Scanned with OKEN Scanner

buărat[15] prepusese[16]. Coada păunului cea rotată, nu despre sapă[17], după obiceiul a tuturor dobitoacelor, ce în loc de cercel, alăturea cu capul, în sus o rîdicase şi, de cornul cel drept lipind-o, o legase (că unde văpsala galbănă degetele văpseşte[18], acolo la Cămile coarne, aripi şi pene odrăsleşte[19]).

Aşedară, jigăniile şi dobitoacele[20] toate urmînd Struţocamilii, la sălaşul monarhiii[21] sale sosiră, unde, pe Struţocămilă în obiciuitul şopron[22] băgînd, pilituri de fier cu prund amestecate, în loc de ospăţ, înainte-i vărsară, cu carile mai mult să mînca decît mînca şi mai mult corţiia decît mistuia[23].

Iară alalte de singe nevinovat vărsătoare jiganii[24], fietecarea, trunchiu de meserniţă[25] şi prăvălie de carne deşchisese, în toate părţile giunghind, zugrumînd, tăind, despoind, aruncînd, împărţind şi nici de grasă în samă băgînd, nici de vitioană[26] cevaşi milă avînd (că unde jiganiia oile păzeşte, acolo ciobanul iarbă

---

15 — cu coarne ascuţite. în poziţie de atac. 16 — puse în faţă, fixate. 17 — (aici) crupă. 18 — „de văpsala galbănă degetele a să văpsi: mîna a să umplea de mită“ (D.C.). 19 — a odrăsli: (aici) a naşte, a ivi. Cantemir vrea să spună că Mihai Racoviţă a obţinut domnia şi însemnele domniei după ce a plătit mită la demnitarii otomani. 20 — boierii moldoveni. 21 — Iaşii, capitala Moldovei. 22 — „Şopron: curţile, scaunul domnilor Moldovei“ (D. C.), palatul domnesc din Iaşi. 23 — După ce l-au adus la scaunul domnesc din Iaşi, marii boieri fac din Mihai Racoviţă, domnul ales de ei cu mare cheltuială, o unealtă docilă a intereselor lor; ei îi dau să mănînce „pilituri de fier cu prund amestecate“, adică îl silesc să înghită tot ce vor ei. 24 — Boierimea moldoveană a cărei cruzime în relaţiile cu masele de ţărani aserviţi şi chiar în relaţiile dintre ei înşişi, Cantemir o denunţă încă o dată. 25 — trunchi de cioplrţit carnea în măcelărie. 26 — slabă.

păscînd, în loc de lînă, cu gerul să înveşte[27]). Atîta cît tot dobitocul supus[28] la cea desăvîrşit a peririi primejdie sosisă. Tot ochiul ce le priviia cu lacrămi de singe le tînguia. Între dînsele undeva glas de bucurie sau viers de veselie nu să simţiia, fără numai răget, muget, obide, suspine, văietături şi olecăituri în toate părţile şi în toate colţurile să audziia[29].

Cămila săraca, de chipu-şi să mira, de aripi şi de pene oarecum mărindu-să[30], să cani înfla. Apoi de sete şi de foame şi de alte nevoi şi bezcisnicii[31] cu jele şi nemîngîiată să văiera. Cătră aceasta stăpîn să stăpîniia[32], deasupra să supunea[33], cu glas să amuţiia, cu mîni să ciunţiia,[34] cu picioare să ologiia, cu ochi să orbiia şi încă cu duh să înăduşiia[35] şi cu sufletul, în coş[36], în toate ceasurile să omorîia (că pre cît în viaţă moartea, atîta în putere slăbiciunea lucreadză, însă cu atîta moartea decît slăbiciunea mai fericită, căci ce ia o dată, nici a mai da, nici a mai lua altă dată poate. Iară în slăbiciune năcazurile, ca otava în primăvară odrăslesc şi fel de fel de chipuri spre mai mare dosadă[37] izvodesc). Aşe Struţocamila, în vreo parte a să clăti, de fricoasă nu putea, ceva a grăi,

---

27 — se înveşmîntează. 28 — ţăranul moldovean. 29 — Prin urmare, la adăpostul unui domn slab, fără autoritate, boierimea moldoveană apasă şi jefuieşte cumplit ţărănimea astfel încît aceasta ajunsese în pragul pieirii; „giungherile, meserniţile în dobitoace: prada, jacul boierilor în cei supuşi“ (D.C.). 30 — (aici) mîndrindu-se. 31 — (aici) neputinţe. 32 — deşi era domn, stăpîn, era nevoit să se stăpînească, să tolereze, să treacă cu vederea. 33 — deasupra să supunea: se ascundea în iatacul de sus (ca să nu vadă, să nu ştie). 34 — se comporta ca şi cînd i-ar fi fost mîinile tăiate, ciuntite, adică nu era în stare să ia măsuri. 35 — se sufoca. 36 — în piept. 37 — mîhnire, întristare.

de proastă nu ştiia, pentru care lucru, din gura ei altă ceva nu să audziia fără numai bolbăietura carea de la moşii şi strămoşii săi învăţasă şi prin glasul fără articule[38] din piept şi din gîrtan acestea îi clocotiia : r.r.r.a.a.a.c.c.c.o.o.o.v.v.v.a.a.a.[39], pre carile mai pre urmă, iarăşi Lupul filosofind, într-acesta chip le-au tîlcuit: rău, rău, rău, ah, ah, ah, capul, capul, capul, oh, oh, oh, vai, vai, vai.[40]

În vremea primului an de domnie a Struţocămilei moare Vulpea, pe care scriitorul o face, în limbajul său literar, să-şi dea duhul sufocată de înghiţirea unui pui întreg. *Istoria ieroglifică* pomeneşte de un tratat de amiciţie şi ajutor reciproc încheiat între Brâncoveanu şi Racoviţă, în care se prevedea, între altele, şi contribuţia celor două ţări la cheltuielile legate de cumpărarea bunăvoinţei demnitarilor otomani, dejucarea intrigilor, plata spionilor etc. Pentru sărbătorirea succesului în înscăunarea lui Racoviţă şi a încheierii acestui tratat, are loc un ospăţ festiv, la care locul doi după domni era ţinut de cei doi mari boieri care conduceau din umbră politica celor două ţări : stolnicul Constantin Cantacuzino din partea munteană şi Iordache Ruset din partea moldoveană. Printr-o licenţă literară scriitorul face ca veselia tuturor să fie tulburată de năvala unor „lighioi“ răsculate (este vorba de „răscoala muştelor“, de care am pomenit) după care are loc o încăierare : „războiul lighioilor mici cu cele mari“ terminat cu victoria răsculaţilor.

---

38 — nearticulat, zbierăt. 39 — Racova, localitatea de unde se trăgea Mihai Racoviţă. 40 — Se insistă asupra neputinţei lui Mihai Racoviţă de a pune capăt samavolniciilor boierilor.

RĂZBOIUL LIGHIOILOR MICI CU CELE MARI[1]

Aşedară, zapisul supuşilor[2], uricul împăraţilor[3] şi ponturile[4] legăturilor[5] într-acesta chip alcătuindu-să şi aşedzindu-să şi cu toţii acmu de lucrul isprăvit veselindu-să, fietecare monarh sfetnicilor, senatorilor[6] şi supuşilor săi cinste şi masă mare să gătească poruncire (că după izbînda voii[7], izbînda limarghiii[8] pururea urmadză şi gîlceava împăcată în bucate şi vin să sloboade).

După împărătească poruncă toate să gătară, fel de feliuri de mîncări, în divuri[9], în chipuri de băuturi, pre mese să aşedzară. Fietecarile după cinstea şi stepăna[10] sa la deosăbite mese, cineşi după neamul şi

---

1 — Cantemir descifrează această expresie prin : „pohîrnirea prostimei asupra celor mari ce făcură unirea". Unire numeşte scriitorul pactul de asistenţă mutuală, încheiat, după *Istoria ieroglifică*, între Constantin Brâncoveanu şi Mihai Racoviţă, cu scopul de a se sprijini reciproc în lupta împotriva fraţilor Cantemir, competiţionari atît la tronul Moldovei cît şi la cel al Ţării Româneşti. Această „unire" făcută de vîrfurile conducătoare dintre cele două principate, provocase, după părerea lui Cantemir, mînia maselor (prostimea, lighioile cele mici), care se răsculaseră împotriva boierimii (lighioile cele mari), tocmai cînd se aflau la ospeţele prin care se sărbătorea alianţa amintită. 2 — înscrisul prin care fusese ales Mihai Racoviţă ca domn. 3 — convenţia între Ţara Românească şi Moldova din 1704 după urcarea lui Mihai Racoviţă în scaunul Moldovei, privind întărirea privilegiilor boiereşti ; uric : act de privilegiu. 4 — ponturi : articole de tratat. 5 — tratat, convenţie (cea pomenită mai sus). 6 — boierilor din divanul domnesc. 7 — dorinţelor. 8 — limarghiie (gr.) : lăcomie la mîncare ; izbînda limarghii : satisfacerea lăcomiei la mîncare. 9 — chipuri, feluri. 10 — treaptă socială.

feliul său să orînduiră (că chipul întîi[11] a trufiii în procathedriia[12] mesii să zugrăveşte[13] şi toată mîndriia în scaunul cel mai de sus să săvîrşeşte[14]). Iară la masa la carea singuri împăraţii să ospăta, altora loc de şedzut nu arăta, fără numai Corbului şi Struţocamilii, carii pentru slujba epitropiii[15] ce purta decît toate dihaniile lumii mai în cinste să avea. Cătră aceştea pre Brehnace[16] şi pre Pardos[17] adăogea, ca cum dintr-alţii mai aleşi şi după epitropi al doilea ar fi. Ei într-acesta chip la veseliia ospăţului aşedzindu-să şi în tot feliul de dezmierdări desfătîndu-să şi acmu păharăle pre masă ades primblîndu-să, cineşi pre monarhul său cu nespuse laude şi colachii[18] în ceriuri înălţa (că vinul, în stomah întrînd, aburul la cap trimite şi aburul vinului, în cap învăluindu-să, gîndurile acoperite şi cuvintele negîndite la ivală scoate). Şi acmu la cele mai dinluntru a voroavelor pozvolenii[19] intrînd, cine de viteaz, cine de credincios[20], cine de vîrtos să lăuda. Aşijderea, cine credinţa[21] şi priinţa[22] sa, cine vicleşugul şi vrăjmăşiia altuia, cu desfrînate[23] şi cu vinul împiedicate[24] voroave arăta.

---

11 — trăsătură definitorie, prima trăsătură. **12** — procathedriia (gr.): locul de frunte; în procathedriia mesii: în capul mesei. **13** — (aici) a se remarca. **14** — se realizează. **15** — funcţia de domn. **16** — stolnicul Constantin Cantacuzino. **17** — Iordachi Ruset vornicul. Acesta şi cu stolnicul erau „după epitropi al doilea", adică erau cei doi mari boieri pe care se sprijinea domnia, primul în Moldova, al doilea în Ţara Românească. Este ştiut că cei doi demnitari au guvernat din umbră cele două ţări în această vreme. **18** — linguşeală. **19** — (aici) libertate, permisiune. **20** — (aici) devotat. **21** — (aici) devotamentul. **22** — bunăvoinţa. **23** — (aici) necontrolat, nemăsurat. **24** — (aici) neclare. Cantemir ironizează

Scanned with OKEN Scanner

Acestea încă ei bolbăind şi stropii vinului din gura unuia în obrazul altuia sărind, iată, de năprasnă şi fără veste, toate turmele[25] şi neamurile a tuturor muştelor[26] la masă nechemate şi la ospăţ neîmbiiate a vini şi fără nici o sială a să ospăta vădzură. Că, precum mai denainte s-au pomenit, în noaptea carea Ciacalul de după gardul prisăcii sfatul albinelor şi a viespilor audzisă, şi a doa dzi, viind, Lupului şi Vulpii povestisă, a doa dzi viespile toate pre gărgăuni, pre tăuni, pre ţinţari şi pre alte cete de muşte şi de muşiţe[27] îndemnînd, la albine s-au adunat, şi fietecarea de vestea carea audzisă povestind, adecă precum Vulturul tuturor zburătoarelor monarh să să fie ales şi hirograf de la toţi să fie cerşut şi să fie şi luat au înţeles. Care lucru, tot neamul muştelor, pre sine nu mai puţin decît pasirile zburătoare ştiind[28] : „Sculaţi,

---

dezlănţuirea firii şi gîndurilor omeneşti cu prilejul beţiei („in vino veritas"), subliniind cu umor atmosfera ospeţelor domneşti, precum şi valorile, pozitive şi negative, ale vieţii politice de curte. **25** — (aici) roiurile (de insecte). **26** — (aici cu sens generic) insecte înaripate zburătoare. **27** — larve de muşte ; (aici) musculiţe. **28** — Cantemir repetă aici două idei : răscoala muştelor s-ar datora faptului că Vulturul a fost ales rege al zburătoarelor (munteni) fără consultarea maselor, hirograful cerut neexprimînd voinţa lor ; şi cea de a doua : convingerea maselor oprimate că sînt de acelaşi neam (zburătoare) cu „pasirile zburătoare" (categoriile privilegiate ale societăţii româneşti de atunci). Tocmai de aceea credem că răscoala este o invenţie literară a scriitorului prin intermediul căreia marele gînditor îşi expune propriile sale idei sociale privind două importante laturi ale vieţii politice de atunci : alegerea domnului, cu toate practicile legate de aceasta, şi inechitatea politică între masele exploatate şi categoriile privi-

Scanned with OKEN Scanner

fraţi, între sine dzisără, şi oriunde acele adunări[29] vom putea afla, acolea a noastră elefterie[30] a cunoaşte să le facem, ca altă dată să priceapă (că nu toată pasirea zburătoare să mănînce, nici tot marile pre cel mai mic stăpîneşte, nici toată pofta din părere născută[31] să plinească)".

Neamul dară muştelor, precum s-au dzis, tot într-un suflet şi într-o inimă sculîndu-să şi mai mult cu focul inimii decît cu aripile zburînd şi ducîndu-să, pre toate zburătoarele şi mărgătoarele la pomenitul ospăţ aflară. Carile, mai mult de mînie decît de foame, în bucatele streine şi în agonisita altora ca focul în paie şi ca scînteia în iarba pucioasă[32] intrară. Aceasta toţi sfetnicii şi senatorii din îmbe părţile vădzind, în mierare şi ciudesă[33] ca aceasta sta şi ce poate fi aceasta, din cap, din umere şi din ochi semne făcîndu-şi, muţeşte întreba. Toţi de toţi întreba şi cel ce să răspundză nu era.

Albinele, viespile, muştile[34] şi alalte gloate nicicum ceva uitîndu-să, ca la bucatele şi mesele sale, fără nici

---

legiate ale societăţii. Cantemir va relua aceste probleme în *Descrierea Moldovei*. **29** — adunări pentru ospeţe, prin care boierii sărbătoreau reuşita planurilor lor politice. **30** — elefterie (gr.): libertate; prin urmare masele s-au răsculat, după părerea scriitorului, pentru eliberarea de sub dominaţia de clasă (Cantemir este primul gînditor social român care înţelege conflictele sociale prin prisma luptei de clasă). **31** — dorinţă neîntemeiată pe realitate. Trebuie, prin urmare, reţinute două idei ale răsculaţilor: nu orice mare (cu sensul de boierime) stăpîneşte pe cel mic (mic social, masele) şi nici nu se realizează orice dorinţă întemeiată pe păreri. Părere subiectivă numeşte Cantemir convingerea boierimii că ar avea dreptul să nesocotească pe cei mai mici pe scara socială. **32** — praful de puşcă. **33** — (aici) uimire, nedumerire. **34** — (aici cu sens special): ciocoimea slugile boiereşti.

Scanned with OKEN Scanner

o grijă, mînca, împrăştiia şi de pre masă gios, la furnici arunca. Căci şi furnicile[35], de acestea oblicind[36], după alalte muşte urmară, dzicînd precum partea zburătoarelor sint[37], de vreme ce ca pasirile să oaă şi cu vreme aripi ca muştele şi ca alalte lighioi zburătoare fac.

Iară Vulturul şi Leul, de mînie, ca beşica de vînt să împlură, unul piui, altul răcni, şi fietecarile cetelor şi bulucurilor sale de război şi de bătaie să să gătească cu urgie porunciră. Şi nici unul din tîlharii în samă nebăgători[38] să nu scape striga: „Cine sînt aceştea carii de strașnice chipurile împărăteşti a să sii n-au învăţat? Carii sint aceştea ce de frica groznicii noastre nu s-au cutremurat? Au ieste cineva supt soare a căruia neştiutorii a să rușina ochii de străluminarea slăvii noastre să nu să tîmpască[39]? Au ieste din faţa pămîntului pînă în ţîrcălamul[40] lunii duh[41] ca acela carile gînd împotrivnic spre nebiruita noastră putere să puie? Cum mai curînd dară în unghi să-i fărmaţi, în colţi să-i zdrumicaţi, în labe să-i spinticaţi şi cu lutul şi ţărna să-i amestecaţi şi ca pravul şi pulberea în vînt să-i aruncaţi!“

După a împăraţilor poruncă, cu toţii îndată de masă şi veselie să lăsară şi de arme şi de război să apucară (că precum după răscoale lineştea cu veseliile, aşe după veselii armele şi gîlcevile adese urmadză), toată

---

35 — furnicile nu sînt descifrate la cheie; probabil că joacă doar un rol pur literar. 36 — prinzînd de veste. 37 — fac parte dintre zburătoare. 38 — trufaşi. În continuare Cantemir ironizează mentalitatea boierimii care consideră lipsă de respect ridicarea maselor pentru drepturi sociale. 39 — (aici) a orbi. 40 — cercul, circumferinţa; ţircălamul lunii: orbita lunii (Cantemir vorbeşte în termenii astronomiei tradiţionale, orbita lunii desemnînd cerul imediat superior, cel al lunii). 41 — (aici) vieţuitoare (în înţeles de om).

Scanned with OKEN Scanner

jiganiia cumplită colţii îşi tociia[42] şi toată pasirea rumpătoare[43] pintenii îşi ascuţiia. Cucoarăle cu buciunele buciuma, lebedele cîntecul cel de pre urmă a morţii cînta, păunii, de răutatea ce videa, în gura mare şi cu jele să văieta. Şoimii ca hatmanii[44], uleii ca sărdarii[45], coruii ca căpitanii pe dinaintea gloatelor[46] şi a bulucurilor să primbla, pupădza ca ceauşii[47] la alaiu[48] îi aşedza, căile [49] din fluiere şuiera, brehnăcile[50] înalt pentru paza străjilor să înălţa. Vulturul deasupra tuturor împărăteşte celea trebuitoare slujitorilor porunciia, carii în aripa dreaptă şi în aripa stîngă de război să şicuia[51]. Într-acestaşi chip şi jigăniile pre pămînt, cineşi la polcul şi la ceata sa orînduindu-să, la meideanul[52] bătăii cu mare dîrjie ieşiră.

Iară după ce puhacele din puşcile cele mari[53] şi cucuvaiele din cele mici[54] sămnul[55] războiului dederă, îndată sunete, buhnete, trăsnete, plesnete, vîjiituri şi duduituri preste tot locul să răzsunară. Că iuţi aripile vulturilor, brehnăcilor, rarăilor[56], şoimilor,

---

42—(aici) ascuţea. **43**—care sfîşie; pasire rumpătoare: boier muntean. **44**—comandantul oştirii în timp de război, general. Urmează înşirarea unităţilor militare, fiecare cu comandantul ei; lista este un document al organizării oştirii şi al dispoziţiei de luptă în acea vreme. **45**—serdar, comandant de cavalerie. **46** — (aici) armate de strînsură. **47** — mic comandant de oaste la curtea domnească, de obicei comandant de vînători. **48** — (aici) ordine de bătaie. **49** — găile. **50** — o specie de vultur, vultur mai mic. **51**—se aranja în ordine de bătaie. **52**—loc deschis folosit ca teren de luptă. **53** — tunurile. **54** — sîneţele, puştile cu cremene. **55** — (aici) semnal. Începe acţiunea de reprimare a răscoalei; descrierea ei este făcută însă la propriu, fără nici o corespondenţă cu realitatea istorică, pentru frumuseţea literară a spectacolului. **56** — o specie de şoim de munte.

Scanned with OKEN Scanner

uleilor şi a coruilor cu mare vîjîituri aerul despica, leii, urşii, pardoşii, dulăii, ogarîi şi coteii, cu unghile ţărna aruncînd, pulberea în ceriu spulbăra şi cu neguri de prav luminoasă radzele soarelui astupa. Mînie ca aceasta vărsară, vrăjmăşie ca aceasta arătară, gătire ca aceasta făcură, tunară, detunară, trăsniră, plesniră, răcniră, piuiră şi din toate părţile cu mare urgie marile acestea jigănii asupra micşoarelor musculiţe să răpedziră.

Ce, precum să dzice cuvîntul (fată munţii şi născură un şoarece[57]), că pre cîtă groază arătară, atîta de batgiocură rămasără, de vreme ce micşorimea albinelor, viespilor, muştelor şi a ţinţarilor asupra mărimei pasirilor şi jiganiilor toată ocara şi batgiocura adusără. Căci muştele, cu putinţa aripilor în slava ceriului rîdicîndu-să, colţii şi brîncele[58] cele vrăjmaşe a jigăniilor celor cumplite ceva de laudă a isprăvi sau în ceva a le beteji[59] nu putură. În aer aşijderea toate pasirile rumpătoare (căci alalte numai privitoare era) cu grele trupurile ce purta şi cu mari aripile ce le otcîrmuia, în gios slobodzindu-să şi în sus ridicîndu-să, repede răpegiunea[60] ce făcea, muştele cu puţină clătire şi într-o parte din cale ferire, în deşert a lovi şi în zădar a ieşi o făcea. Încă de multe ori, pentru mai mare batgiocura, pre spate le încăleca şi pintre unghi şi pe supt aripi slobode şi fără primejdie zbura. Iară cînd vreuna dintr-însele în brînca a vreunii pasiri sau jigănii a cădea să tîmpla, cum să o strîngă şi cum să o fărîme nu avea (că precum mărimea la unile arătoasă[61], iară la altele ca un boţ greu mişeloasă[62], aşe micşorimea la unele de nemică, iară la

57 — cunoscuta expresie a lui Horaţiu : *Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus.* 58 — labele. 59 — (aici) a strica. 60 — iureşul. 61 — (aici) impresionantă. 62 — fricoasă, demnă de plîns.

Scanned with OKEN Scanner

unele decît mărimea cu multul mai vrednică[63] iesto). Iară supţirele şi otrăvit acul albinelor, viespilor şi a gărgăunilor cu carile iele în locul suliţii şi a sigeţii să într-arma, cît de pre lesne în palma pasirii sau în talpa jigănii îl înfigea, al căruia cumplită durere nu numai cît trupul le beşica, ce încă pînă la inimă pătrundzînd, la ficaţi le străbătea.

Şi aşe muştile, după ce în aer pre cît vrea pre pasiri obosiia, trîntorii buciumul de înturnat cînta şi cu toatele de iznoavă[64] la ospăţ şi la masă să aşedza, nicicum a leilor sau a altor jigănii călcături şi stropşituri în samă băgînd (că precum orbul de noapte nu să grijeşte, aşe cel prea slab de cel prea tare nu să siieşte ; că cel ce n-are de ce să prăda de prădătoriu, ca udul de ploaie, nu să teme[65]). Deci cînd jigăniile pre pămînt mai mare năvală le da[66], atuncea muştele, prin nări, prin urechi, printre vine şi pre supt susiori întrîndu-le, să aciua. De care lucru, nepriietinii, nu pre atîta luptători, pre cît scut, cetate şi apărători le era (că norocul cînd pre cel norocit a batgiocuri va[67], întîi cu a sa putere îl măreşte, apoi cu a altuia slăbiciune îl domoleşte). Iară cînd muştele de bunăvoie le părăsiia şi mai înalt în aer să suia, jiganiilor altă, fără numai urletul în vînt şi trîntitul cu curul la pămînt nu le rămînea. Căci muştele, de urlete a să

---

63 — (aici) valoroasă. 64 — din nou. 65 — Cantemir vrea să spună că răsculaţii nu se temeau de reprimarea răscoalei lor, pentru că nu aveau ce pierde. 66 — Începe descrierea bătăliei între „muşte“ şi patrupede, care trebuie înţeleasă tot la proprlu. În ambele descrieri ale bătăliei, Cantemir urmăreşte să obţină efectul de contrast, sublinierea ridicolului, a comicului de situaţie, la care s-au expus marile vieţuitoare în confruntarea cu un inamic imposibil de abordat din cauza micimii. 67 — vrea.

Scanned with OKEN Scanner

spăriia neînvăţate şi din labele lor în văzduh depărtate fiind, în toată nefrica şi negrijea să afla, şi pre spinarea zburătoarelor ca în carîte împărăteşti legănîndu-să să primbla (între muritori de să dă vreo fericire, pare-mi-să că alta mai mare a fi nu poate decît din rea pizma nepriietinului bun sfîrşitul lucrului a să tîmpla. Aşijderea, mai mare nenorocire cineva a păţi nu poate decît din pricina pizmei sale, fericire nepriietinului a vini cînd vede).

Într-acesta chip dară jiganiile şi pasirile cîtăva vreme în zădar trudite şi în deşert ostenite, pînă mai pre urmă, mai mult de năcaz decît de trudă obosindusă şi mai mult de mînie decît de osteninţă înăduşindusă[68], pentru ca puţinteluş duhurile înfocate să-şi răcorească şi puterile slăbite să-şi odihnească, buciumul de întors cîntară. Şi pentru ca stomahurile leşinate să-şi întărească, la ospăţ să aşedzară. Dară nici aceasta cu vreo ticneală a le fi putu (că precum înăduşitul fum, cu nările trăgînd, mai rău să înăduşeşte, aşe odihna fără năroc decît războiul vrăjmaş mai cumplită ieste), de vreme ce mulţimea ţinţarilor şi a muştelor, carile nu numai a mesăi, ce şi a tot pămîntului faţă în giur împregiur acoperiia, şi atîta aerul cu micile lor trupuri ca cu un fum şi prav împlusă, cît jigăniile, de mare osteninţă mai adese duhurile a-şi trage[69] vrînd, cu văzduhul[70] împreună şi micile acelea lighioi cu nările sorbiia, carile, pînă la plomîi[71] mărgîndu-le, mai mare înăduşală le făcea. Jiganiile săriia, să trîntiia, suspina, strănuta, capul li să învîrtejiia, greaţa li să scorniia, iară altăceva nici procopsiia, nici îşi folosiia (că precum mîniia naşte iz-

---

68 — (aici) sufocîndu-se. 69 — (aici) a răsufla, a respira în voie. 70 — aerul. 71 — plămîni.

Scanned with OKEN Scanner

bînda[72], aşe izbînda nedobîndită naşte dosada[73], cu carea mîniia singură ca cu laţul său să zugrumă).

Pedeapsă şi ocară ca aceasta le zămisli nebuna mîndrie şi dosadă ca aceasta le născu mîndra nebunie[74] (că de multe ori părerea[75] înaltă şi tocma peste nuări rîdicată, în fundul beznii necunoştinţii pohîrnindu-să, cade, şi cu cît mai cu mărime[76] să slăveşte, cu atîta mai în prăpaste prăvălindu-să, să ocăreşte. Aşijderea, adese s-au vădzut că lucrurile prea putincioasă[77] şi prea vîrtoasă pre lesne a să sdrumica[78] şi a să fărîma încă de la cel prea slab şi moale, precum diamantul cu plumb să lucreadză şi, cu pravul său şi cu curma[79] fierului tăindu-să, să despică, să rujdeşte[80] şi să juleşte. Moartea şi peirea filului şoarecele ieste, picătura ploii piatra găureşte şi funea de teiu cu vreme marmurile despică. Că lucru aşe de putincios şi de vîrtos supt soare nu ieste căruia biruinţă şi înfrîngere să nu să dea, încă de unde nici gîndeşte, nici nedejduieşte).

Aşedară, falnicile şi trufaşele dihanii, duhurile cele înalte şi înflate ce purta şi sprîncenele cele peste frunte ridicate ce înălţa, cu ocara a toată lumea, de tot gios le lăsară şi gîndul într-altă socoteală[81] îşi mutară.

---

72 — (aici) dorinţa de răzbunare. **73** — mîhnirea. **74** — Cantemir, care trece acum să extragă învăţăminte pentru viaţa politică reală, consideră că răscoala ţăranilor şi insuccesul reprimării ei sînt o pedeapsă meritată pentru „nebuna mîndrie“ a boierimii. **75** — (subînţeles) părere despre sine; părerea înaltă: autopreţuire exagerată. **76** — (aici) îngîmfare. **77** — rezistente. **78** — a se sfărîma. **79** — lama, tăişul. **80** — (aici) a toci un obiect tare prin frecare cu praf metalic. **81** — (aici) preocupare.

Scanned with OKEN Scanner

Despre stolnic (Brehnacea), prezentat ca un om de mare înțelepciune politică, scriitorul afirmă că prevăzuse urmările nefericite ale amestecului lui Brâncoveanu în treburile Moldovei. După cele întîmplate, el ține o cuvîntare în fața boierilor pe tema „nici o faptă fără răsplată", în care introduce o povestire cu tîlc cu scopul de a ilustra acest principiu.

POVESTEA BREHNACII CĂTRĂ TOT THEATRUL[1]
SAU PILDĂ CĂTRĂ DZISA[2]:
CINE FACE, FACI-I-SĂ[3]

„Odînoară pentru hrana tîmplîndu-mi-să peste creșteturile munților a zbura și peste toți cîmpii cu ochii a mă primbla[4], într-un mușinoiu un guziu[5], de cu vară, ca preste iarnă hrană să-i fie, de prin țarini grăunceane culesese și cu multe nevoi și ostenele în mișina[6] ce făcusă le strînsese. Și așe, cu linește și cu odihnă viața trăgîndu-și, o furnică de mișina guziului dede, carea, un grăunți rîdicînd, la mușinoiul său il dusă, pre carea alalte furnici, cu dobîndă[7] și pradă gata ca aceasta vădzind-o, cu toatele după dînsa să luară și dacă la casa bietului guziu agiunsără și de strînsă grămada grăunțelor dederă, îndată a o prăda, a o încărca și a o căra începură. Guziul, săracul, în vreme ca aceia de tot agiutoriul scăpat și de rădăcinele curechiului ce mai denainte stricase blăstămat simțindu-să, din toată nedejdea să scăpă și cu mare foamete din fălcile

---

1 — (aici) adunarea, lume (în genere). 2 — (aici) zicala. 3 — după faptă și răsplată. 4 — Brehnacea, care povestește, pentru a da mai multă autenticitate întîmplărilor, se constituie în martor ocular. 5 — (aici) hîrciog. 6 — provizia de cereale. 7 — prada.

Scanned with OKEN Scanner

morţii nu scăpă. Iară furnica, carea întîiu pricina prădzii, foamei şi mai pre urmă şi a morţii guziului era, de bişugul[8] şi bivul[9] carile peste toată iarna avusese ingrăşindu-să şi îngroşîndu-să, cu aripi ca pasirile să într-aripă şi ca muştele în aer cu mare slobodzenie zbură.

Iară lîngă muşinoiul furnicelor, de cu primăvară, în spinii carii acolea aproape era, o păsăruică mititelușă cuibul a-şi face şi puii a-şi scoate să tîmplă, carea tot cu furnici mititele puişorii a-şi hrăni şi a-i creşte era obiciuită. Căci amintrilea nici ea alte lighioi mai mari a prinde, nici puii ei a le înghiţi sau a le amistui putea. Iară într-o dzi cea îndestulită nafaca[10] uitîndu-şi şi a firii sale hotare[11] trecîndu-şi, furnica cea mare şi cu aripi prinsă (căci şi furnica atuncea îşi găseşte peirea, cînd îndobîndeşte aripile), pre carea, după cîtăva luptă şi trudă biruind-o, mîncare puilor săi o dusă. Furnica, de primejdiia vieţii cuprinsă şi de amărăciunea ceii mai de pre urmă suflare, cu duios şi mişelos[12] glas cătră păsăruică dzisă: „Nici tu, o, lacomo, fără platâ vii rămînea“. Ce păsăruica, milos şi jelnic cuvîntul ei în samă nebăgînd, fărîmi, fărîmiiele făcînd-o, puilor o împărţi.

Eu, patima furnicăi vădzind şi cuvîntul cel cu moarte amestecat din gură audzind, cu tot de-adinsul sfîrşitul la ce ar ieşi şi asupra păsăruicăi izbînda, cînd, şi răsplătirea în ce chip ar fi ca să cunosc, a oglindi[13] mă pusăiu. Deci pasirea dacă furnica omorî şi puilor o împărţi, îndată, după obiceiu, la cîmp, pentru ca alt vînat hrană puilor să prindză, să dusă. Aşe, ea

---

8 — belşugul. 9 — îndestularea. 10 — nafaca (tc.): dare zilnică în natură; (aici) tain, porţie; îndestulită nafaca: tainul obişnuit. 11 — limite. 12 — (aici) tînguios, umilit. 13 — a spiona.

Scanned with OKEN Scanner

în cîmp lipsind, un şoarece pe spini urcîndu-să, cuibul cu puii păsăruicăi află. Carii, încă golaşi, fără tuleie fiind şi puterea aripilor de zburat încă neavînd, pradă şoarecelui să făcură, pre carii şoarecele înecîndu-i[14], cîte unul, cîte unul, mîncare puilor săi îi căra. Iară cînd şoarecele, pentru ca şi cel mai de pre urmă puiu să ia, să întoarsă, iată şi maica lor din cîmp cu hrana în gură sosi. Carea, de puişori sărăcită cunoscîndu-să şi pre prădătoriu încă în cuibul ei vrăjmăşeşte pre puiul carile încă cu suflet rămăsese, a încolţi şi a răni vădzind, pentru viaţa lui cu mare umilinţă pre şoarece a ruga începu: „Lasă-mi, tiranule, pre unul! Cruţă-mi, vrăjmaşule, pre acest mai mic macară. Nu mă lăsa aşe de tot arsă şi înfocată, fie-ţi milă de lacrămile şi tînguirile mele, nu-mi pierde toată osteninţa tinereţelor, nu mă despărţi de toată nedejdea bătrîneţelor mele! Adu-ţi aminte că şi tu părinte a fii şi născătoriu a născuţi eşti. Socoteşte a inimii durere, carea maica pentru rodul pîntecelui său pătimeşte. Eu păcatul mieu cunosc şi în oglinda fărălegii mele acmu mă privăsc, pentru carea astădzi cea cădzută plată îmi iau şi dreaptă izbînda furnicăi în întreit asupră-mi să face, ai căriia, o, ticăloasa, jelnicul glas n-am ascultat şi peste putinţele şi hotarăle firii mele trecînd, trag ce trag şi pat ce pat, Ia pilda mea asupra ta, o, nemilostivule, şi cu pedeapsa la mine sosită de cea la tine viitoare a scăpa te învaţă. Că precum mie întreit, aşe ţie îndzăcit pricina pricinelor[15]

---

14 — gîtuindu-i. 15 — pricina pricinelor: cauza cauzelor, termen aristotelic pentru cauza ultimă, prin care Cantemir desemnează justiţia divină. După Cantemir, divinitatea este, prin natura sa o justiţiară a faptelor omeneşti; întîmplările povestite demonstrează că principiul justiţiei divine

Scanned with OKEN Scanner

să nu-ţi răsplătească preste firea ei ieste. Şi precum eu pre puii furnicăi i-am făcut fără maică, aşe pre mine, maica, tu m-ai făcut fără pui. Aşijderea, precum tu pre mine maica oţăroasă[16] şi jelnică, moartea puilor miei astădzi a privi m-ai făcut, aşe mîne sau poimîne de neagră şi cumplită moartea ta a să olecăi şi a să sărăci pre puii tăi va face. Şi precum tu pre mine mă desficioreşti, aşe altul pre puii tăi va despărinţi."

Acestea şi altele ca acestea ticăită[17] păsăruica cu olecăioase viersuri[18] şi cu miloase glasuri[19] pamintea[20] şi moartea puilor săi cu jele cînta:

„A lumii cînt cu jele cumplită viaţă,
Cum să trece şi să rupe, ca cum am fi o aţă[21].
Tînăr şi bătrîn, împăratul şi săracul,
Părintele şi fiiul, rude ş-alalt statul[22],
În dzi ce nu gîndeşte, moartea îl înghite,
Viilor rămaşi otrăvite dă cuţite[23].
Ţărna tiranul, ţărna ţăranul astrucă[24],
Izbînda[25], dreptatea[26], în ce-l află-l giudecă[27],
Unii fericiţi să dzic într-a sa viaţă,
După moarte să cunoaşte c-au fost sloi de gheaţă[28]."

---

este identic cu noţiunea de justiţie imanentă, concepţie ce coboară divinitatea la nivelul legilor naturale; teza lui Cantemir anunţă ontologia iluministă, care va opera cu noţiunile de raţiune naturală, raţiune imanentă etc. **16** — (aici) mîhnită. **17** — ticăit: (aici) necăjită. **18** — melodie. **19** — (aici) cîntare. **20** — amintirea. **21** — Primele două versuri se întîlnesc şi în poemul *Viaţa lumii* de Miron Costin; următoarele sînt originale. **22** — starea materială. **23** — dă chinuri, suferinţe. **24** — înmormîntează. **25** — pedeapsa. **26** — justiţia divină. **27** — Versul acesta este o transpunere a unui cunoscut dicton biblic: „În ce-l voi afla, într-aceea îl voi judeca". **28** — expresie de sorginte populară, arată insensibilitatea la durerea şi nenorocirile semenilor. Întreaga poezie a lui Cantemir este alcătuită pe tema

Scanned with OKEN Scanner

Ce șoarecele nici de versul[29] și nici de viersuri în ceva înduplecîndu-să, nici de fierbinți lacrămile și duioase suspinurile păsăruicăi cevași milostivindu-să, și pre cel mai mic puiu omorînd, cu mare veselie la cuibul său îl dusă.

Vesel acmu șoarecele, și de bișugoasă prada ce dobîndisă mai îndrăzneț și mai simăț făcîndu-să, mai tare a îmbla și mai fără sială prin toți spinișorii a să urca începu, socotind că tot spinul cuibu și tot porumbreriul pui de pasire va avea (ce precum apelpisia[30] de multe ori mari vrednicii[31] lucreadză, așe afthadia[32] singură cu sabiia sa capul își răteadză). Că într-acea dată o mîță sălbatecă pentru hrana prin spini șorecăînd[33], sunetul îmbletului șoarecelui la urechi îi vini. Carea, după al său obiceiu, mai cu de-adins a să tupila și a să șipuri începînd, șoarecele cel ce sunetul făcea printre frundze zări. Și așe, mîța totdeodată și fără veste sărind, șoarecele, blăstămatul, toată sărita[34] își pierdu (că cînd mințile de spaimă să uluiesc, atuncea și picioarele a fugi să împiiedecă și în toate ierbșoarele să învălătucesc). Așe mîța pre șoarece întîi în brînci, apoi în fălci apucînd, cu mormăieturi trufașe și mîndre i să lăuda. Șoarecele între cele puține olecăituri ce făcu, întîi era aceasta : („Cine face, face-i-să, cine înghite undița, fier de corabie borește) ; osînda păsăruicăi m-au aflat.“ Șoarecele încă bine cuvintele nu-și încheie, și mîța în oala stomahului

---

biblică, pătrunsă și în unele colinde, aceea a egalității tuturor oamenilor în fața morții și a justiției divine, care pedepsește cu obiectivitate pe fiecare după faptele sale. **29** — versul (subînțeles cîntare în versuri). **30** — apelpisie (gr.) : deznădăjduire. **31** — (aici) faptă măreață. **32** — afthadie (gr.) : îndrăzneală. **33** — adulmecînd șoareci. **34** — cumpătul.

Scanned with OKEN Scanner

a-l fierbe și în tigaia maiurilor[35] a-l prăji și în vasele maţelor a-l scoate începu.

Așe mîța, spre vînătoarea șoarecelui cu totului tot dîndu-să, ce o aștepta nici știia, nici să gîndiia. Că într-acea una dată, un dulău ciobănesc, pre lîngă spini pentru paza oilor îmblînd, mirosul mîții adulmăcă. După miros urma luă, după urmă cu ochii de mîță dede. În scurt, mîța șoarecele încă bine nu înghițisă, și ea acmu în fălcile dulăului sosisă, carea nu de cuvînt, ce așeși mai nici de gînd vreme a avea putu. Că vrăjmași și ascuțiți colții dulăului îndată toate oșcioarele îi zdrumicară și toate mățișoarele îi deșirară.

Dîrz dulăul și cu coada bîrzoiată, ni la un spin, ni la altul piciorul după obiceiu rîdica și precum și el altuia vînat și colac să găta, nicisum în minte îi era. Că pre acea vreme un lup, după oi cu mare meșterșug și mulcomiș lingușindu-să[36], asupra dulăului fără veste cădzu. Lupul pre vechiu nepriietin așe singur și de tot agiutoriul strein și lipsit vădzind, asupră-i să-l fărîme năvrăpi. Dulăul, macar că cu lătratul cît putea pentru pizmașul de obște ciobanului știre da, și cu toată vîrtutea[37], cît prin putință îi era, cu lupul să lupta. Însă agiutoriul ciobanului a sosi mai mult decît dulăul vîrtutea lupului a sprijeni zăbăvind, biruința la lup rămasă și, bucăți-bucățele făcîndu-l, viermilor îl întinsă masă.

Ciobanul, pînă la locul bătăliii a sosi, încă de departe un pardos, frumos la piiele și vrăjmaș la inimă, precum asupra lupului cît ce poate aleargă, vădzu. De carile el spăriindu-să, pînă va videa între lup și-ntre pardos ce să va isprăvi, după spini să dosi. Pardosul îndată ce la lup fără veste sosi, deodată lupul cu dînsul de

---

35 — ficaților. 36 — (aici) a simula amiciția. 37 — cu toată puterea.

Scanned with OKEN Scanner

luptă să apucă. Ce lupul nici mult lupta sprijenind, nici puţin ceva folosind, în clipala ochiului, biruit, trîntit şi omorît fu.

Pardosul acmu, duhul cel mai de pre urmă[38] de la lup cu cumplită vrăjmăşie scoţind, ciobanul de după spini cu palestra[39] sigeata printr-înimă îi pătrunsă. Pardosul, de moarte rănit şi de toate puterile părăsit vădzindu-să, cu glas de moarte şi cu cuvinte de singe, într-acesta chip grăi : „Guziul pentru curechiu, furnica pentru furtuşag, pasirea pentru lăcomie, şoarecele pentru simeţie, mîţa pentru pizmă şi viclenie, dulăul pentru vrăjmăşie şi mîndrie, lupul pentru veche duşmănie, eu pentru obraznica bărbăţie viaţa ne-am pus. Iară ciobanul pentru piielea mea capu-şi îşi va da.“

Acestea ciobanul nici ascultînd, nici în samă cevaşi macară băgînd, macar că trist pentru dulăul ce pierdusă, însă vesel pentru piielea pardosului ce agonisisă era, pre carile în loc despoindu-l şi piielea pre umăr aruncînd, spre oi şi spre stînă să margă să întoarsă. Căruia un voinic oştean bine într-armat în timpinare îi vini, şi după ce bună calea după obiceiu ciobanului dede şi pre umeri-i piielea pardosului vădzind, cu plată să i-o vîndze, cu blînde cuvinte cerşu. Ciobanul, şi pentru piierderea dulăului mînios, şi pentru uciderea pardosului simăţ, cine de după spini cu palestra odată un pardos au ucis, precum de acmu înainte şi lei şi paralei şi ţigan şi oştean, tot cu o lovală va prăpădi î să păru. De care lucru, nici dzua bună omeneşte luînd, nici la cuvîntul blînd cum să cădea răspundzînd, calea să-şi păzască oşteanului dzisă, iară amintrilea bine să ştie că în cîmp ca acesta, cine pre cine a des-

---

38 — ultima suflare. 39 — arc cu vîrtej, folosit prin secolele XV — XVI.

Scanned with OKEN Scanner

poia poate, a celuia piiele poartă. Şi „vedzi aceasta (palestra de-a umăr spîndzurată arătînd), nu a vinde, ce în dar a cumpăra s-au învăţat". Oşteanul, de aspru cuvîntul ciobanului oţărîndu-să şi de batgiocură ce-i făcea cu inima înfrîngîndu-să[40], mai mult trufaşe răspunsurile a-i audzi a suferi nu putu, ce, îndată calul în dălogi[41] strîngînd şi cu picioarele din pinteni înteţindu-l, asupra lui să răpedzi şi suliţa prin ţiţa stîngă pătrundzindu-i, nu numai de piielea pardosului îl despărţi, ce şi de haine dezbrăcîndu-l, numărul dzilelor la sfîrşit îi dusă. Aşe ciobanul, în dar cumpărătoriu[42], împreună cu marfa şi viaţa îşi prăpădi.

Iară oşteanul, pe cal încălecînd şi piielea pardosului pe deasupra scutului îmbăierînd[43], pe drumu-şi purceasă. Aşe, el uneori de bună inimă şi de izbîndă cîntînd, iară alteori de lucrul şi singele ce făcusă gîndind şi mărgînd, de-alăturea drumului un iepure sări. Oşteanul bunătăţii calului bizuindu-să, precum pe iepure ca şi pe cioban, în suliţă va lua socoti (ce cine alege oasele, peştele cît de mare poate mînca, iară oasele nealegînd, piticul cît de mic spre înecarea grumadzilor destul ieste). Şi aşe, cu suliţa buărată pre bietul iepure în goană luă, şi acmu din cal pre iepure biruind şi în clipală iepurile agiungînd, cînd de cînd[44] în suliţă îl va rădica să chibzuia. Iepurile, într-atîta de mare a vieţii primejdie vădzindu-să şi precum firea mai mult a-l agiutori a nu putea cunoscîndu-să, la obiciuitul meşterşugu-şi alergă, şi aşe, cu multe şuvăituri şi cohîieturi[45], spre nişte locuri măluroase şi ţărmuroase[46] a fugi luă. Oşteanul, ochii în dosul

---

40 — călcîndu-şi pe inimă. 41 — dîrlogi, hăţuri. 42 — care obţine pe degeaba. 43 — legînd cu baiere. 44 — iute. 45 — curbe. 46 — prăpăstioase.

iepurelui întinși și înfipți având, de a locului răutate și de primejdiia viitoare nici grijă, nici pază avea. Și așe, în repegiunea calului asupra a unui mal înalt sosind, nici vreme de chivernisală[47], nici loc de fereală mai putu avea, ce în mișelos chip din țărmurile malului fără aripi zbură, și din călăreț alergătoriu, dobitoc fără aripi zburătoriu să făcu, pînă cînd greuimea firească, răpegiunea și iușurimea meșterșugească biruind, cu capul în gios, ca cum nu poftiia, în fundul pohîrniturii[48], ca cum nu vrea, asupra colțiroase și simceloase[49] pietri, ca cum nu să gîndiia și ca vai de capul lui cădzu; unde os prin os pătrunzîndu-și și mădular prin mădular zdrobindu-și, cu groznică și strașnică moarte, ceia ce i să cădea izbîndă și ceia ce-l aștepta, dreaptă osîndă își luă".

Răscoala țăranilor este, după părerea stolnicului, o urmare firească a politicii boierești și brâncovenești. Pentru a preîntîmpina alte neplăceri, el propune ca Marco pseudo-beizadea să fie lăsat să se stabilească unde dorește, lui Constantin Duca să i se dea o pensie viageră, țăranilor să li se caute „frăția" și nu „veciniia" și să se renunțe la surghiunul obținut de la turci împotriva lui Dimitrie Cantemir. Dar sfaturile sale supără pe domnul muntean, care hotărăște ca Lupu Bogdan să aibă în continuare domiciliu forțat, Antioh să fie închis într-o cetate, iar Dimitrie să fie și de aci înainte hăituit și vînat.

---

47 — (aici) gîndire, chibzuială. 48 — prăpastiei. 49 — ascuțite.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A V-A

(Fragment)

De acum încolo începe prigoana sistematică împotriva Inorogului, Corbul însărcinînd cu aceasta pe *Şoim* (postelnicul Toma Cantacuzino) care ia conducerea agenţilor munteni de la Istanbul. Prinzînd de veste despre ce i se pregătea, Inorogul se refugiază în casa unui mare demnitar otoman prieten, loc inaccesibil pentru urmăritorii săi. Singura posibilitate de a-l captura fiind aceea de a-l atrage într-o cursă, pentru îndeplinirea acestui lucru se oferă *Hameleonul* (Scarlat Ruset), odinioară prieten al Inorogului. El îşi motivează gestul prin obligaţia ce şi-o luase faţă de crocodili (bostangii, corpul de securitate al sultanului), de a le da pe mînă „un vînat gras, mare şi frumos", adică pe Inorog, aceasta fiind condiţia cu care scăpase din închisoarea lor. Înainte de a trece la expunerea încercărilor Hameleonului de a-l captura, scriitorul face acestuia un portret fizic şi moral, pe care îl redăm în întregime.

CHIPUL ŞI FIREA [1] HAMELEONULUI

---

1 — (aici) înfăţişare fizică. Cantemir, în această descriere, în care se dovedeşte un bun naturalist, nu vorbeşte în primul rînd despre firea lui Scarlat Ruset în înţelesul de înclinaţii şi apucături caracteriale, ci mai ales de aspectul fizic al animalului.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A V-A

(Fragment)

De acum încolo începe prigoana sistematică împotriva Inorogului, Corbul însărcinînd cu aceasta pe *Șoim* (postelnicul Toma Cantacuzino) care ia conducerea agenților munteni de la Istanbul. Prinzînd de veste despre ce i se pregătea, Inorogul se refugiază în casa unui mare demnitar otoman prieten, loc inaccesibil pentru urmăritorii săi. Singura posibilitate de a-l captura fiind aceea de a-l atrage într-o cursă, pentru îndeplinirea acestui lucru se oferă *Hameleonul* (Scarlat Ruset), odinioară prieten al Inorogului. El își motivează gestul prin obligația ce și-o luase față de crocodili (bostangii, corpul de securitate al sultanului), de a le da pe mînă „un vînat gras, mare și frumos", adică pe Inorog. aceasta fiind condiția cu care scăpase din închisoarea lor. Înainte de a trece la expunerea încercărilor Hameleonului de a-l captura, scriitorul face acestuia un portret fizic și moral, pe care îl redăm în întregime.

CHIPUL ȘI FIREA [1] HAMELEONULUI

1 — (aici) înfățișare fizică. Cantemir, în această descriere, în care se dovedește un bun naturalist, nu vorbește în primul rînd despre firea lui Scarlat Ruset în înțelesul de înclinații și apucături caracteriale, ci mai ales de aspectul fizic al animalului.

Scanned with OKEN Scanner

La Hameleon de lungimea limbii ce are lucru de mirat ieste, pentru a cui fire întîi a povesti puţintel zăbăvindu-ne, apoi iarăşi la cuvîntul nostru ne vom întoarce.

Această jiganie în părţile calde[2] să naşte şi mai vîrtos cei mari la Barbaria[3], dară mai mici şi la Zmir[4], în Asia[5], să află. Chipul decît altor jigănii mai mult broaştei să asamănă, numai capul spinticătura gurii peştelui ce-i dzic lacherda să răduce[6]. Grumadzi[7] n-are, gura mult spinticată şi pînă la umere agiunge, căci, ca şi peştele, grumadzi n-are, ce capul cu spinarea la un loc i să ţine. De la cap pînă la coadă spinarea ca a porcului grebănoasă şi gîrbovă-i ieste. Peste tot trupul păr sau alt feliu de piiele nu are, ce în chipul sagriului[8] soldzi mănunţei şi în vîrv ascuţiţei are. La ochi albuşuri în giurul împregiurul luminii ca alte jigănii nu are, ce pre unde ar fi să fie albuşul ochiului, iarăşi soldzişori ca şi peste tot trupul are, numai mai mănunţei; tot ochiul în chipul movieliţii din melciuri[9] afară ca a broascăi ies şi de la rădăcină în sus, de ce mărg, să ascut, iară în vîrvul ascuţiturii lumina ochiului cît un grăunţ de mac gălbinind să vede. Cînd într-o parte şi într-alta va să caute, nu capul, ce melciurile[10] ochilor îşi întoarce, cu carile în toate părţile slobod caută. Picioare are patru, însă cele denainte la braţ cu a moimîţei îşi samănă; degete cinci şi lungşoare are, şi, cînd cu palma prinde ceva, între doaă şi între trii degete palma i să închide şi să deşchide,

---

2 — ţinuturile cu clima caldă. 3 — nume sub care era cunoscută Africa de nord. 4 — Izmir (antica Smirna), localitate în Asia Mică. 5 — de fapt Asia Mică. 6 — a se asemănă. 7 — gît. 8 — specie de măgar alb cu pielea granulată. 9 — (aici) orbite. 10 — (aici) pleoape.

de o parte degetul cel mare şi cu cel de lîngă dînsul puind, iară de altă parte alalte trii rămîind. Coada cît a şoarecilor celor mari ieste de lungă, cu carea nu mai puţin decît cu mînule prinde ce ar fi de prins, căci cînd va să să suie sau să coboare pre varga suptire, precum cu brîncele apucă, aşe şi coada în giur împregiur îşi împleticeşte, ca din mîni de s-ar scăpa, de coadă spîndzurat rămîind, iarăşi a să apuca să poată. Limba nu mai scurtă decît coada îi ieste, încă poate şi mai lungă să-i fie. Iară în vîrvul limbii din fire aşe ieste dăruit, ca cum cleiu sau vîsc ar avea. Deci de departe şi tot deodată limba scoţindu-şi, o lungeşte şi pre care muscă a lovi s-ar tîmpla, îndată pre limbă-i încleită rămîne[11], de unde nicicum a să mai dizlipi sau a mai scăpa mai poate.

În toată viaţa lui ceva a mînca nu s-au vădzut, ce hrana[12] aierul şi văzduhul[13] îi ieste. Căci Hameleonul pre carile a videa ni s-au tîmplat prin vremea a unui an în cuşcă închis, fără mîncare şi fără băutură au

---

11 — „Încleictura muscăi asupra limbii: năpăştile carile scorneşte asupra pătimaşilor“ (D.C.). Scriitorul nu se menţine în limitele descrierii înfăţişării fizice a animalului, ci, din loc în loc, se referă la apucăturile personajului întruchipat, Scarlat Ruset (năpăşti: ponegriri, calomnii), cu scopul de a crea semenilor situaţii critice, nenorociri; pătimaş: cel aflat în suferinţă. 12 — „hrana: agonisită dreaptă“ (D.C.). 13 — „văzduhul, aierul stricat: camăta, dobînda banilor“ (D.C.). În text lipseşte termenul „stricat“, dar la „scara“ de la începutul scrierii „aierul stricat“ este „sam“, explicat: „un fel de vînt otrăvit, carile, lovind pe om, îndată să face cenuşă şi hainele-i putredzesc“. În altă parte apare „sam aierul“, explicat de astă dată la cheie: „datoriia şi sărăciia Hameleonului“. În orice caz aici Cantemir ne informează cu umor că veniturile „cinstite“ ale lui Scarlat Ruset proveneau din camătă.

Scanned with OKEN Scanner

trăit; a căruia moarte nu de altă ce de nesufereala[14] gerului s-au tîmplat. Iară cînd prindea muștele, precum s-au dzis, nu pentru hrana, ce pentru gioaca le prindea, și dacă le înghițiia, îndatăși pre gios le lepăda, nicicum musca betejind, căci musca, dacă cădea, cu picioarele mișca și, multe dintr-însele dezmetecindu-să, iarăși zbura. Alt glas sau cîntec nu are, fără numai ca un foale[15], de văzduh împlîndu-să, cînd să răsuflă, ca foalele cînd să răzsuflă, coșul[16] îi răzsună. Cea din fire floare[17] îi ieste albă cu negru picată, precum sint soldzii costrăușului[18]. Iară amintrilea, ori în ce feli de floare va, într-aceia să poate schimba[19]. Deci, cînd să mînie să face verde, cînd să intristă să face negru, iară cînd să veselește, roșiu cu galbăn amestecat să face. Așijderea și fără pricină în tot feliul de fețe[20] să schimbă, iară mai vîrtos în floarea ce-i stă denainte, hiriș[21] într-aceia să mută[22].

Pricina aceștii puteri ce are, adecă din nemică flori și fețe în divuri, în chipuri a-și agonisi, mulți[23] în multe chipuri a o arăta să nevoiesc, însă, pre cît noi sama a-i lua am putut, ieste aceasta: grăunțele cele mănunțele carile în chipul sagriului peste piiele îi sint, fietecarile din patru părți, în patru fețe[24] ieste din fire văpsit, adecă alb, negru, roșiu și albastru în

---

14 — nesuportarea. 15 — utilaj primitiv, pe principiul pompei de aer, folosit la aprinderea și întreținerea focului de cărbuni în atelierele fierarilor. 16 — pieptul. 17 — culoarea naturală. 18 — costrăș, biban. 19 — „fețele a-și schimba: vicleșugurile a-și muta" (D.C.). 20 — (aici) culori ale feței (vezi și mai jos echivalența între culoare și față: „flori și fețe"). 21 — firesc. 22 — „în floarea ce-i stă denainte, într-aceia să mută: cu care viclean să tumpină, cu acela părtaș să face" (D.C.). 23 — (subînțeles) mulți cercetători, oameni de știință. 24 — (aici) latură.

Scanned with OKEN Scanner

floarea ceriului, carile sint văpsele din fire stătătoare[25]. Deci, cînd va să să facă negru, toşi soldzişorii cu partea cea neagră în sus îi întoarce, aşijderea cînd va să să facă roşiu, alalte dedesupt ascundzind, partea soldzişorilor cea roşie deasupra scoate, şi aşe la alalte face. Căci toţi soldzii lui sînt rătundzi şi în chipul sferii prin piiele i să întorc şi precum îi ieste voia îi mută. Aşijderea, cînd va să să mute într-alte feţe, feţele soldzilor amestecă şi, în chipul zugravilor, din cîteva flori amestecate altă floare scorneşte.

Faptele se urmează în continuare astfel (le rezumăm descifrate) : planul lui Scarlat era să atragă pe Dimitrie afară din adăpostul său, urmînd să fie capturat de agenţii lui Brâncoveanu dacă se întorcea pe uscat sau să fie prins de bostangii dacă se întorcea pe apă. La invitaţia scrisă de a veni la întrevedere, Dimitrie promite că vine, cu condiţia ca să nu fie de faţă agenţii domnului muntean. Toma se arată impresionat de buna credinţă şi de încrederea ce i se acorda şi hotărăşte să renunţe la planul de a-l prinde, lucru ce descumpăneşte pe Scarlat. Văzîndu-şi planurile zădărnicite şi neîmplinită obligaţia faţă de hasechiu, „pristavul bostangiilor". Scarlat comunică agenţilor munteni bănuiala că Toma ar trăda interesele domnului său şi stabilesc împreună un plan pe cont propriu, fără ştirea şefului, de capturare a lui Dimitrie cu prilejul întoarcerii acestuia de la întrevederea conve-

25 — culori stabile date în mod natural (în relaţie cu restul culorilor derivate, rezultate din combinarea acestora).

Scanned with OKEN Scanner

nită. Apoi, pentru ca să pară că nu este amestecat în această acțiune, previne pe Toma că s-ar putea ca Dimitrie să fie prins de agenții săi, ceea ce acesta nu crede, știind dispozițiile date, merge după aceea la hasechiu să-i comunice data întîlnirii, și în cele din urmă la Cantemir, care, crezîndu-l prieten, îi comunică fără nici o ezitare data și ora sosirii la întîlnire.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A VI-A

(Rezumat)

La întrevederea care are loc între Dimitrie Cantemir și Toma Cantacuzino, întrevedere numită de scriitor „Începătura dialogului", „Dialogul Inorogului cu Șoimul" sau „Începătura istoriii", amîndoi convin să reconstituie faptele și relațiile dintre Cantemir și Brâncoveanu, pentru a stabili cauzele urii dintre aceștia și a găsi cine este adevăratul vinovat și inițiator. Astfel, în timp ce Toma considera că începutul conflictului ar urca de-abia pînă în vremea primei domnii a lui Constantin Duca (1693—1695). cînd acesta fusese silit să se plîngă socrului său Brâncoveanu de greutățile făcute de Cantemirești, Lupu Bogdan și Rusetești (pe atunci susținători ai fraților Cantemir), Dimitrie Cantemir, recunoscînd justețea învinuirilor aduse, afirmă că în realitate cauzele acestui conflict cu Brâncoveanu urcă pînă în vremea domniei tatălui său, Constantin Cantemir (1685—1693), prilej pentru scriitor de a dezvolta în fața interlocutorului „povestea nașterii, creșterii, suirii la stăpînire a părintelui Inorogului", numit succesiv Provatolicoelefant și Monocheroleopardal.

După rememorarea evenimentelor, fapt ce avea de scop să demonstreze vina lui Brâncoveanu în relațiile sale încordate cu Cantemireștii, Toma Cantacuzino, dînd dreptate lui Dimitrie și din inițiativă proprie, pro-

Scanned with OKEN Scanner

pune o împăcare, plecînd de la premisa că şi domnul muntean ar fi bucuros să nu mai cheltuiască imense sume de bani pentru intrigile sale la Poartă. Exprimîndu-şi scepticismul faţă de o asemenea perspectivă, Dimitrie consimte să ia iniţiativa împăcării cu Brâncoveanu şi în această direcţie îşi expune condiţiile: Antioh să fie lăsat să-şi reia domnia Moldovei, urmînd ca domnul muntean să-şi retragă protecţia asupra lui Mihai Racoviţă, şi de asemenea să renunţe la ordinul de surghiunire a lui Dimitrie. Apoi pune un termen de cincisprezece zile pentru ca aceste condiţii să fie aduse la cunoştinţe lui Brâncoveanu şi să primească răspunsul, după care urma să aibă o nouă întrevedere cu Toma.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A VII-A

(Fragmente)

După ce pusese la cale cu atîta minuţiozitate prinderea Inorogului, Hameleonul, mulţumit de cele aranjate, se dusese la culcare, ca să nu pară amestecat în cursa pe care i-o pregătise acestuia. El are, noaptea, un vis alegoric pe care îl redăm în întregime:

VISUL HAMELEONULUI

Acestea într-acesta chip prin cîteva a nopţii ceasuri Inorogul cu Şoimul voroavă făcînd, Hameleon, precum mai sus s-au pomenit, la lăcaşul său ducîndu-să, în vasul[1] uluirii[2] vetrilele gîndurilor deşchidea, prin marea relelor[3] socotele înotînd, spre toate vînturile[4], horburilor[5] funele chitelelor[6] întindea. Aşe el în valurile vicleşugurilor tăvălindu-să (poate fi răutatea îndoit şi întriit să lucredze fortuna slobodzind), somn fără somn şi odihnă fără odihnă îl chinuia, atîta cît cu ochii deşchişi somna[7] şi cu toată fantazia deşteptată visa. În

---

1 — (aici): corabia. De remarcat, în cele de mai jos, complexa şi frumoasa metaforă a mării pentru a sugera frămîntările nocturne ale lui Scarlat Ruset. 2 — confuziei. 3 — marea fărădelegilor. 4 — (subînţeles) puncte cardinale. 5 — furtună (în înţelesul de conflict, duşmănie). 6 — gîndurilor, planurilor. 7 — visa.

Scanned with OKEN Scanner

care vis părerea chipuri[8] ca acestea închipuindu-i îi zugrăviia :

Hameleonului cu aer a să paşte şi cu vînt a să hrăni firea fiindu-i, precum pre marginea unii ape îmblă i să părea ; unde nişte hingiuri[9] dese şi înghimpoase şi nişte copaci frundzoşi şi umbroşi era, atîta cît de desimea şi grosimea umbrelor ce avea, precum de tot soarele le lipseşte şi preste tot întunerecul îi căptuşeşte[10] i să părea. Aşedară, el îmblînd şi prin întunecoasă ceaţa aceia orbăcăind, departe înainte precum o zare de foc vede i să păru, spre carea cu toată nevoinţa năzuind şi la dînsa apropiindu-să, vădzu că atîta de mare era focul carile cu mare văpaie ardea, cît cu vîrvul parăi nuorii ceriului pătrundea, unde stihiia focului cu apa nuărului mari şi groznice trăsnete şi plesnete făcea (precum aceste doaă trupuri de stihii[11] goale[12] unul pre altul a nu priimi[13] şi vrăjmăşeşte una pre alta a strica şi a împrăştiia obiciuite sint). Iară în mijlocul focului o jiganie groznică vădzu, carea la chip ca şopîrla, însă cu multul mai mare şi mai groasă a fi i să părea. Aceasta în toate părţile prin pară primblîndu-să, fără saţiu jăratecul[14] păştea

---

8 — reprezentări. Urmează expunerea unui vis premonitor, foarte logic imaginat şi construit de Cantemir pe care însă Scarlat Ruset îl va tălmăci în felul său ; construcţia şi alegoria, de o logică foarte strînsă, demonstrează cum Cantemir nu rămîne la modalitatea primitivă a oniromanciei vremii, ci o depăşeşte printr-o notă savantă, în care logica este conjugată cu psihologia. 9 — tufişuri. 10 — acoperă. 11 — elemente. elemente ultime. 12 — (aici) curate, primare. 13 — a se respinge reciproc. Cantemir priveşte focul şi apa prin prisma luptei contrariilor, ca în filosofia lui Empedocle. 14 — „focul, jăratecul : binele şi desfătările lumii" (D.C.). După Cantemir, tendinţa umană

Scanned with OKEN Scanner

şi de mare lăcomie şi spudza înghiţiia, nemică cevaşi de atîta înfocată văpaie betejindu-să.

Hameleonul aşe cu dulce[15] mîncarea sulimendriţii[16] vădzind (căci aşe să numiia jiganiia aceia), lucru carile nici odînăoară stomahul ei îl simţisă, foamea în maţă i să scorni (că din multe pofta sufletului neclătită ar fi, de n-ar fi simţirile pre dinafară iscoditoare şi apoi îndemnătoare). Foamea dară începînd, mănuntăile i să întorcea şi stomahul tare îl chinuia. Carile de toată ştiinţa a simţire ca aceia gol[17], cu de moarte ţipete : „vai, maţele, vai, mănuntăile, vai, pîntecele, vai, vintrile[18] mele !“ a să văieta şi a să văiera începu. Şi leacul aceii necunoscute boale, ce ar fi şi unde s-ar afla, nu ştiia.

Aşe el într-acel chip mişelos chinuindu-să, salamandra din mijlocul focului : „O, sărace, strigînd, dzisă, ce poate fi acest chin, carile aşe de fără milă te-au apucat şi ce această lacomă căutare şi nesăţioasă mîncare spre bucatele mele ?“ Hameleonul, fără „vai şi vai“, altă nu dzicea, şi fără „moriu şi moriu“, altă nu răspundea. Ce mai pre urmă cu lînged glas dzisă : „Simţire nesimţită simt şi pătimire nepătimită pat, o, domnul mieu şi împăratul focului (că Hameleonului precum salamandra bodzul focului [19] să fie i să păru)“.

Hameleonul la toate amăgitoriu, iară la aceasta să amăgi, căci în hrană şi în mîncare deosăbire a face neştiind, i să păru că jăratecul fără primejdie şi focul

---

pentru plăcere şi satisfacţii de orice fel acţioncază ca un foc interior mistuitor. **15** — plăcută. **16** — salamandră ; Cantemir foloseşte aici credinţa populară după care focul nu ar avea nici o putere asupra acestui animal. **17** — nemaicunoscînd această senzaţie. **18** — abdomenul. **19** — „bodzul focul : slava lumii“ (D.C.).

fără nevoie a înghiți și a mistui va putea. Ce răul[20] rău pate, că în locul foamei saţiul cu arsură și nesuferite durerile i să înmulțiră. Salamandra dzisă: „O, ticăloase, au nu știi că foametei hrana și setei băutura îi ieste leacul? Însă nu tot stomahul toată bucata mistuiește, nici tot gîtlejul toată băutura priimește, nici altă jiganie, fără de mine, foc a paște poate (că cine pentru desfrînata poftă orînduiala firească covîrșește[21], acela în focul lăcomiii sale, ca tine acmu, să pedepsește, a căruia stîngere și potolire foarte cu greu și mai nici cu greu să găsește). Ce tu acmu, mai multă zăbavă nefăcînd, cum mai curînd aleargă, cearcă și unde oaăle șerpelui[22] vii afla, nezăticnit[23] le bea, căci după mîncare ca aceasta, băutură ca aceia trebuie; că numai acelea doară văpaia carea în droburile[24] tale s-au ațițat a stînge vor putea.“

Hameleonul, de leac ca aceste de la sulimendriță înțelegînd, macar că nu fără mari slăbiciuni și leșinături, însă îndată prin toate malurile a cerca, toți cîmpii și dealurile a cutreiera și toate bortele copacilor, gaurile țărmurilor și crăpăturile pămîntului a scociorî începu (că la cel bolnav sănătatea de mare preț ieste, pentru carea toate în cumpănă puind, mai iușoare a fi le socotește). Deci după multă și cu multe dureri, trudă și ostenință, oaăle șerpelui carile ohendra[25] să cheamă, într-un loc a afla i să tîmplă, pre carile,

---

20 — (subînțeles) omul rău. **21** — depășește. **22** — „oaă de șerpe: minciunile scornite“ (D.C.). **23** — netulburat. **24** — (aici) mărunțaie. Prin urmare, pentru a se bucura de „binele și desfătările lumii“, Scarlat Ruset este sfătuit de către demonica făptură să scornească minciuni, adică să se îndeletnicească cu intrigi. **25** — vipera.

Scanned with OKEN Scanner

de mare arsura maţelor[26], îndată şi fără de nici o îngăimală[27] le sorbi. Aşedară, de cu grabă dacă oaăle bău, precum arsura maţelor ce avea i s-au potolit i să păru. Însă după fire doftorul, după doftor leacul şi după leac ca acela tămăduirea carea i să cuviniia îi vini, de vreme ce nu chipul boalei în chipul sănătăţii, ce forma răului într-altă formă mai rea şi mai cumplită s-au mutat. Căci oaăle ohendrii în călduros pîntecele Hameleonului coborîndu-să, nu spre mistuire, ce spre zămislire clătire a face începură şi acmu embrionaţi puii ohendrei după a lor fire pîntecele îi fărîma şi, pentru ca în lumină să iasă, vintrele îi spinteca (că cine cu lăcomie acul cosătoriului înghite, acela cu mare mişălie[28] fierul arătoriului[29] boreşte). Şi aşe, săracul Hameleonul, iarăşi spre moarte să bătea, iarăşi munci şi dureri de naştere îl cuprindea, în locul leacului otrava şi în locul sănătăţii moartea cunoştea, dară ce să facă şi de ce să să apuce nici ştiia nici să pricepea. Puii ohendrii din pîntece-i ieşind[30], peste trup i să împleteciia, de grumadzi i să colăciia, îl pişca, îl muşca, şi nu laptele, carile nu avea, ce singele, carile de prin toate vinele i să scurea, îi sugea. Întracesta chip puii ohendrii şi născuţii lui şi atîta de cumplit din toate părţile de viaţă deşertîndu-l, şi cu toap-

---

26 — „arsura maţelor: pedeapsa ştiinţii rele într-ascunsul inimii“ (D.C.). Prin urmare, Scarlat Ruset are conştiinţa încărcată şi este chinuit de remuşcări, de mustrări de conştiinţă. 27 — întîrziere. 28 — suferinţă. 29 — plugarului. 30 — „ieşirea puilor prin pîntece: viptul minciunilor. ocara carea peste voie vine“ (D.C.). Cantemir vrea să spună că rezultatul minciunilor şi intrigilor lui Scarlat Ruset va însemna pînă la urmă pierderea prestigiului pentru autorul lor.

Scanned with OKEN Scanner

săc[31] şi venin împlîndu-l, în dureri aşe mari şi chinuri aşe nesuferite, îndată oteşirea[32] în minte nu-i veniia.

Ce mai tîrdziu, de mare şi minunată puterea cornului Inorogului asupra a toată otrava aminte îşi adusă[33] (căci şi de altă dată de otrăvită a văzduhului putregiune mîntuindu-l, cu sănătatea vieţii îl dăruisă[34]). Şi aşe, din pădure la munte[35] într-un suflet alergă, ca doară pre Inorog, de binele său făcătoriu, undeva a afla va putea. Pre carile într-un munte prea înalt[36] şi loc prea aspru[37] şi fără suiş aflîndu-l, i să părea că pre o stincă înaltă[38] în simceaoa[39] muntelui şede; iară din toate părţile prăpăşti, hîrtoape şi păhîrnituri groznice era, atîta cît căutării[40] ameţală aducea.

Iară din văzduh şi peste vîrvul munţilor îi păru că o pasire neagră[41], cu mare vîjîituri viind, pre luminos şi lunecos cornul Inorogului vrea să să puie. Inorogul cu capul clătind şi cornul cutremurînd, pasirea cu picioarele de neted şi luciu cornul lui a să lipi nu putea.

---

31 — otravă. 32 — alinarea. 33 — Este vorba de o credinţă populară, potrivit căreia praful ras de pe cornul Inorogului, acest animal fabulos, ar fi un puternic antidot; Scarlat Ruset este pus să-şi aducă aminte de o întîmplare adevărată, legată de astă dată de persoana lui Dimitrie Cantemir, simbolizat de Inorog; mai jos se face precizarea cuvenită. 34 — În limbaj simbolic, se face referire la ajutorul bănesc acordat de Cantemir lui Scarlat, aflat odinioară într-o grea situaţie financiară. 35 — termen cu înţeles simbolic: demnitar otoman din Istanbul, mai precis, categoria socială a demnitarilor otomani, lumea lor. 36 — munte prea înalt este, potrivit cheii, „chipul cel mai putincios", adică un înalt demnitar otoman, probabil marele vizir. 37 — inaccesibil. 38 — potrivit cheii, casa unui mare demnitar otoman. 39 — vîrful. 40 — căutare: privire. 41 — „Pasirea neagră: Corbul" (D.C.), ceea ce înseamnă Constantin Brâncoveanu.

Scanned with OKEN Scanner

Cîtăva vreme pasirea să să puie, Inorogul să o surpe şi războiu ca acesta făcînd, odată să tîmplă ca Inorogul în curmedziş cu cornul lovind, cîteva pene din aripa cea dreaptă a pasirii să rumpă[42]. De care lucru, pasirea, slăbindu-să şi de multă luptă ameţind şi obosindu-să, în mieşălos chip, giumătate zburînd, iară giumătate prăvălindu-să, în prăpastea dedesupt să coborî[43] (că înălţarea înflaţilor cu mintea[44], ca penele în aripi, iară sfîrşitul lor ca pasirea zmultă rămîne).

Hameleonul, într-atîtea durori ce să afla, frumoasă privala aceii monomahii[45] durerile a-şi uita îl făcusă (că cînd puterea sufletului chiară[46] în privala înţelegerii să înfige[47], atuncea toate simţirile trupului di-

---

42 — „penele căzdute: scăderea puterii“ (D.C.). 43 — „de sus în prăpaste căderea: din mîndrie trecerea în ocară“ (D.C.). Cantemir se referă aici la un fapt real: lupta dintre Brâncoveanu şi Dimitrie Cantemir s-a soldat cu diminuarea puterii lui Brâncoveanu, ceea ce este un adevăr. 44 — trufaşilor. 45 — duel; Cantemir afirmă un adevăr: Scarlat Ruset (împreună cu tot neamul Ruseteştilor) fusese martorul conflictului între Cantemireşti şi Brâncoveanu; numai că aici nu se precizează că Ruseteştii aduseseră mari servicii Cantemireştilor în timpul acestui conflict şi că numai după 1703 aceştia le deveniseră duşmani, aducînd de astă dată servicii curţii domneşti din Bucureşti. 46 — clară. Cantemir, influenţat de aristotelism, crede în cele două laturi ale psihicului uman: sufletul activ („puterea sufletului“) şi sufletul pasiv sau înţelegerea, „sufletul înţelegătoriu“, care primeşte, prin sufletul activ, puterea cunoaşterii; datele cunoaşterii, în înţelesul de oglindire a lumii exterioare, sînt oferite de simţuri. 47 — Distincţia făcută de Cantemir mai sus se referă la explicarea procesului de concentrare mintală, care, ca în cazul de faţă, poate avea ca obiect şi date senzoriale.

Scanned with OKEN Scanner

nafară[48] amurţesc[49]). Ce a luptii privală săvîrşindu-să, boldurile[50] şi strămurările[51] patimii la simţirea durerilor îl întoarsără. Ce, precum s-au dzis, unde Inorogul şedea, nici loc, nici nedejde de suit Hameleonul avînd, de departe, cu mare umilinţă, patima îşi povestiia şi: „Milostiveşte-te, milostiveşte-te asupra ticăloşiii[52] mele!“ striga. Inorogul dzisă: „Ce fel de patimă ieste carea te chinuieşte?“ Hameleonul răspunsă: „Întîi foamea lîngedzind, apoi focul m-au pîrjolit, iară mai pre urmă puii carii am născut m-au prăpădit; şi iată că, de nu mai curînd milostivirea ta asupra slăbiciunei mele va agiunge, pierit şi prăpădit sint, căci altă nădejde şi năzuire vieţii mele n-au rămas.“ Şi iarăşi, din toată inima: „Agiutoriu, agiutoriu! striga, şi cornul plecîndu-ţi, din otrava ce mă putredeşte, mîntuieşte-mă!“ să ruga. Inorogul răspunsă: „Leacul şi puterea leacului cornului mieu spre otrava carea dinafară vine slujeşte, iară nu spre veninul carile dinluntru să naşte (că răutatea boalii doftorii o tămăduiesc, iară boala sufletului[53] leacurile apotecarilor[54] nu ştie). Ce pre cît a socoti pociu, receta[55] leacului tău

---

48 — simţirile trupului din afară (în opoziţie cu sufletul şi activitatea intelectuală): organele senzoriale. 49 — Cantemir face o observaţie justă: în condiţiile în care intelectul este absorbit total de o problemă, contactul prin simţuri cu realitatea externă poate înceta. 50 — ţepuşele. 51 — frigările. 52 — nenorocirii. 53 — prin acest termen, Cantemir nu înţelege o psihopatie, ci un viciu moral, care, desigur, nu poate fi vindecat cu doctorii. 54 — spiţer. 55 — Reţeta oferită de Inorog cuprinde indicaţii imposibile, absurde. Sensul acesteia se referă la imposibilitatea vindecării lui Scarlat Ruset de grava sa boală morală, reprezentată de minciună, vicleşuguri, intrigi, mai ales că acestea constituiau „firea“ lui. Cantemir se exprimă plastic

Scanned with OKEN Scanner

aceasta ieste : cornul cămilii, coama şerpelui, ochiul guziului orb şi unghile peştelui luînd, în laptele aspidei[56] le fierbe, pînă din dzece ocă, dzece dramuri vor rămînea, carile în chipul alefiiului făcîndu-să, cînd soarele ca luna va scădea cu o parte pre la rane te unge, iară cu altă parte la sfîrşitul soarelui, apă din fărmuşuri de marmure şi din pilituri de aur storcînd, o amestecă, şi în chipul şerbetului făcînd-o, o bea, şi aşe leacul îţi vii afla." Hameleonul chipul leacurilor audzind şi precum în batgiocură a-i dzice socotind : „Vai de mine, vai de mine, dară unde şi cine poate lucruri nevădzute, neaudzite ca acestea să afle ?". Şi cu strigarea deodată să deşteptă.

Ocolind unele simboluri de rău augur, Hameleonul interpretează visul în favoarea sa şi pleacă vesel la întîlnirea cu Şoimul, crezînd că maşinaţiile sale au dat pe Inorog pe mîna bostangiilor. Ştim că Şoimul făgăduise Hameleonului că-l va înştiinţa îndată de venirea Inorogului, dar bănuind ceva, nu-l mai anunţase. Intrigantul n-avea de unde să ştie de schimbarea tacticii Şoimului şi crezînd că Inorogul era cel care nu se ţinuse de cuvînt, cum soseşte, se şi apucă să-l calomnieze, acuzîndu-l, între altele, că din cauza lui ar fi stat în închisoarea bostangiilor din care scăpase cu promisiuni băneşti. Şoimul îşi dă abia acum seama de perfidia şi ticăloşia de caracter a Hameleonului şi în consecinţă îl înfruntă cu cuvinte grele. Văzîndu-se descoperit, perfidul schimbă tactica, declarînd că în realitate are pentru Inorog toată stima,

---

la cheie : „Receta leacului boalei Hameleonului: neputinţa întoarcerii firii spre bine". 56 — reptilă cu coada veninoasă trăitoare în ţările calde ; figurează şi ca un animal fabulos în *bestiarii*.

Scanned with OKEN Scanner

mai ales că odinioară îi salvase şi viaţa, şi că numai frica de a nu fi înşelat în sentimentele sale de adîncă prietenie, l-a determinat să-l calomnieze.

CALOMNIA ŞI TIRADELE DRAGOSTEI

Iară cînd mîna cea de aur[1] cu degetele de trandafir[2] din vîrvurile munţilor flori culege[3] şi mănunchele negre din cele albe alege[4], Hameleonul, după obiceiu, la ispitele răutăţilor[5], şcoala vrăjbilor[6] şi cercetare străjilor[7] degrabă purceasă, pre carile într-un suflet cutreierînd şi ceva nou din celea ce rău nedejduia[8] neaflînd, precum cu bună samă Inorogul din munte la locul împreunării[9] să nu să fie coborît, singur şie îşi dovedi (că vicleanul cînd pe altul în lucru să amăgească nu are, atuncea singur pe sine în socoteală să vicleneşte şi cuvintele din sin furîndu-şi pungă le pune). Şi aşe, precum vremea clevetii[10] şi ceasul zavistiii să fie nemerit socotind, cum mai degrabă la Şoim să dusă.

Cătră carile darea bunii dimineţi de giumătate curmînd şi cădzuta închinăciune încă bine nesfîrşind,

---

1 — „mîna de aur: soarele“ (D.C.). 2 — „degete de trandafir: radzele soarelui roşii, de dimineaţă“ (D.C.). Expresia este o influenţă a *Iliadei* lui Homer („Aurora cu degete de trandafir“). 3 — „culegerea florilor din munţi: cînd radzele soarelui în vîrvurile munţilor loveşte“ (D.C.). 4 — „mănunchele albe din cele negre a alege: cînd se îngînă dzua cu noaptea“ (D.C.). 5 — sondarea pregătirilor făcute pentru prinderea lui Cantemir de către bostangii. 6 — Scarlat era un maestru al învrăjbirilor. 7 — străjile de bostangii care urmau să-l prindă pe Cantemir. 8 — Scarlat spera să se întîmple răul pus la cale. 9 — locul de întîlnire. 10 — clevetirii.

Scanned with OKEN Scanner

cu capul viperii să închina, cu ochii vulpei căuta, cu trupul dulăului să clătina şi, ca cum de duh rău tulburat ar fi fost, cu fălcile căscate, cu budzele lăsate şi cu balele aspumate[11] cuvinte cu stropi şi stropi cu cuvinte amestecate într-acesta chip a împrăştia începu :

„Vădzut-aţi, dzice, lucru la cuvînt aşe de năstătătoriu[12] şi ca frundza de tot vîntul în toate părţile clătitoriu ? Vădzut-aţi cucoşul, învăţătoriul vîntului, vîrvul turnului[13] ? Eu încă de multă vreme la trup cîte dramuri şi la minte cîte grăunţă cumpăneşte, să ţi-l cîntăresc şi de toate pre amănuntul să ţi-l perigrapsesc vream, la chip, cum şi la obiceie ce fel ieste să ţi-l arăt poftiiam şi precum din gura lui vreodată adăvărul nu iese a ţi-l dovedi mă ispitiiam. Însă spre împreunarea lui cu atîta sete încins şi cu atîta poftă spre viderea lui aprins vădzindu-te, a ţi-l povesti mă siiam. Iară acmu, iată, singur iuşurimea minţii, nestarea cuvîntului şi toată prostimea firii bine i-ai vădzut şi precum socotesc, precum şi cît ieste, de pre unghe leul[14] şi de pre parte tot ţircălamul vii fii cunoscut[15], căci eu, ticălosul, pentru a mea prostime,

---

11 — înspumate. 12 — nestatornic ; Scarlat îşi începe, cu aceasta, şirul de calomnii la adresa lui Dimitrie Cantemir, crezînd că acesta nu venise la întîlnire. 13 — „cucoşul în vîrful turnului, carile după vînt să întoarce : cela ce după vreme îşi mută voia şi prieteşugul“ (D.C.). Scarlat acuză pe Cantemir că este un oportunist, schimbîndu-şi prietenii după împrejurări. 14 — decalc, după expresia latină „ex ungue leonem“ : cunoşti leul după unghie. 15 — expresie din domeniul geometriei : cunoscînd un segment de cerc, poţi reconstitui întregul cerc.

Scanned with OKEN Scanner

ca nu cîndai[16] în prepusul de zavistnic şi îndoinţa[17] de clevetnic să cadzu, adevărul a-ţi grăi mă temeam şi toată fiinţa lucrului a-ţi descoperi mă feriiam (că pre cît de urîcioasă ieste minciuna la urechile drept audzitoare[18], pre atîta de primejdioasă ieste adeverinţa[19] la audzirea strîmb ascultătoare[20]). Ce acmu, iată, el, la locul însămnat şi după cuvîntul dàt, n-au vinit. Iată, giurămînturile în loc de basnă[21] şi cuvintele şi rugămintele în chip de batgiocură le-au luat. De care lucru, îndrăzneala adevărului luînd[22], din curată inimă aşi dzice, ca de această prietinească împreunare părăsindu-te, cu chipul carile[23] priietinul şi prieteşugul ce să fie n-au învăţat, deplinul neprieteşug şi vrednicul nepriietin[24], cum şi cît să fie, a cunoaşte să-l faci, cu alte feliuri de curse şi de laţe întindzindu-i şi într-însele vînîndu-l, să priceapă (că precum toate obrazele[25] unul cu altul nu să asamănă şi stelele una cu alta în lumină nu să potrivăsc, aşe decît vicleanul mai viclean şi decît meşterul altul mai meşter şi mai isteţ să află[26])."

Şoimul deodată şi într-acesta chip oare de cine grăieşte mult să miră. Apoi această puturoasă hulă, de unde şi asupra cui o scorneşte, cu lin glas îl întrebă.

Hameleonul dzisă: „Dară, domnul mieu, bine ştie cine în lume şi singur între toţi muritorii de toată hula şi ocara vrednic ieste, a căruia şi a numelui pomenire greţoasă, şi audzului scărăndăvoasă[27] ieste".

---

16 — cîndva. **17** — bănuială. **18** — urechi cărora le place să audă adevărul. **19** — (aici) adevăr. **20** — urechi cărora le place să asculte numai minciuna şi strîmbătatea. **21** — scornitură. **22** — îndrăzneala de a spune adevărul. **23** — aşa cum. **24** — (aici) duşmanul intransigent. **25** — chipurile. **26** — expresie echivalentă cu zicala populară „tot naşul are naş". **27** — scîrboasă, greţoasă.

Scanned with OKEN Scanner

Şoimul dzisă: „Hele[28], pentru aceasta şi mai ales a înţelege aş vrea".

El dzisă: „Au nu amăgeul[29] şi şifariul[30] acela atîtea crunte sudori mi-au vărsat[31]? Au nu vicleanul şi înşelătoriul acela de atîtea ori şi într-atîtea de moarte cumpene[32] şi de viaţă primejdii m-au băgat[33], mai vîrtos că cu a lui pricină[34] şi rob la mîna crocodilului[35] am căzdut, unde şi pînă astădzi cu greu preţ a mă răscumpăra şi cu mulţi chizăşi[36] preţul să-mi plătesc legat sint[37]. Dară de vreme ce el toate ostenințele în zădar şi toate slujbele în darn[38] a fi mi-au arătat, lasă, că încă puţintel, şi visul carile am visat după tîlcuire îl voi plini[39]. Căci visele pre mine vrodată macară nu mă amăgesc, că precum a viselor tîlcuire,

---

28 — hele(gr.) exclamaţie de uimire. 29 — amăgitorul. 30 — înşelătorul, la origine: geambaş, negustor şi mijlocitor în speculaţii cu vînzările de cai. 31 — Scarlat Ruset vrea să spună că prin neprezentare la întîlnire, Dimitrie Cantemir i-a anulat toate eforturile şi cheltuiala de energie pentru prinderea plănuită. 32 — primejdie de moarte. 33 — Scarlat vrea să spună, probabil, că în vremea cînd i-a fost slugă credincioasă, Cantemir i-a încredinţat misiuni care i-au primejduit viaţa, lucru pe care nu-l cunoaştem din altă parte. 34 — din pricina lui. 35 — crocodilul este, aici, şeful bostangiilor. 36 — giranţi. 37 — Prin urmare, Scarlat acuză pe Cantemir că din cauza lui a stat la închisoarea bostangiilor, de unde a scăpat plătind o sumă mare pentru răscumpărare, pentru care, neavînd-o pe loc, s-au găsit binevoitori care să garanteze pentru el. Nu ştim cît este de adevărată această învinuire, dar se pare că trebuie să fi existat un motiv bine întemeiat care să explice înverşunarea cu care îşi urmărea pe fostul stăpîn. 38 — în zadar. Scarlat repetă că Dimitrie nu i-a arătat recunoştinţa cuvenită pentru serviciile mari pe care i le adusese cîndva. 39 — Scarlat interpretase visul în favoarea lui.

Scanned with OKEN Scanner

aşe a vrăjilor alcătuire de la tată-mieu foarte bine am învăţat. Că tată-mieu, Apariul[40], prin multă vreme la Hersonisul crivăţului[41] cu corăbieriia[42] îmblînd, de la babele sciithilor[43] toate meşterşugurile gheomandiii[44], hiromandiii[45] şi a necromandiii[46] deplin învăţasă, pre carile prin adese paradosin[47] supt pecetea pomenirii tare le-am însămnat, din carile şuvăitoriul[48] şi a multe cărări ştiutoriul acela nu-mi va scăpa".

Şoimul înţelegînd că toate acestea vărsături asupra curăţăniii[49] Inorogului le boreşte: „Şterge-ţi gura, dzisă, o, priietine, şi de ieste cu putinţă ştiupitura[50] iarăşi îţi înghiţi şi borîtura iarăşi îţi sorbi, căci Inorogul şi la cuvîntul dat au stătut[51], şi la locul împreunării, asară, după cum au dzis, au vinit. De la carile de în-

---

40 — „Apariul: Cuparul cel bătrîn" (D.C.). Este vorba de Constantin Ruset, tatăl celor cinci fraţi Ruset: Manolache, Lascarache (mort la acea vreme), Iordache, Mihalache şi Scarlatache (duşmanul cel mai înverşunat al lui Dimitrie). În tinereţe, Constantin Ruset fusese cuparul lui Vasile Lupu (1634 — 1653), după care primise porecla de Cuparul, iar fiii, săi — Cupăreşti. 41 — „Hersonisul Crivăţului: Crîmul tătărăsc" (D.C.), Crimeea; hersonis (gr.): peninsulă. 42 — negoţ maritim. 43 — sciţilor (aici) tătarilor. 44 — geomancie, practică divinatorie constînd în ghicirea după crăpăturile pămîntului. 45 — chiromancie, practică divinatorie constînd în ghicirea în palmă. 46 — necromancie, spiritism, practică constînd în convorbiri şi ghicire cu ajutorul spiritelor celor morţi. 47 — paradosin (gr.): repetare. Scarlat dă amănunte interesante despre tatăl său, care se ocupase în tinereţe cu comerţul pe mare şi care învăţase diverse practici oculte de la nişte tătăroaice bătrîne. S-ar putea ca în realitate Cantemir să înţeleagă prin aceste practici vrăjitoreşti preocupările Cupăreştilor de a conduce din umbră viaţa şi culisele vieţii politice din acea vreme. 48 — vicleanul. 49 — cinstei. 50 — scuipătura. 51 — nu şi-a călcat cuvîntul.

Scanned with OKEN Scanner

treagă voroavă[52] săturîndu-mă şi de înaltă înţelepciune mult mirîndu-mă, adeverit sint că acestea toate spre ispită sau prin zavistie veche le grăieşti. Şi acmu din pricina sau a neştiinţii, sau a răutăţii (căci amîndoaă jigănii rele şi cu multe capete sint), în vreme fără vreme cu ce erai încărcat a te descărca şi în locul ce nu ţi s-au cădzut a le arunca ai silit. Ce de ai făcut ispită, o, priietine (întîi pre tine de bun, apoi pre altul de rău ispiteşte); iară de te-ai din zavistiia veche cleveta noaă a face pornit, să ştii (că sabiia zavistiii mănunc[53] nu are, şi oricine a mînă ar apuca-o, nerănit şi nebetejit să rămîie nu poate)."

Hameleonul, de o parte cu obrazul (carile nu de ruşine, ce de vicleşuguri a să muta ştie), în multe feţe să schimba şi pentru că acmu Şoimul din minciunele şi clevetele, carile din spurcata lui gură audzisă, să nu cumva vechea-i pizmă să cunoască şi mai cu deadins vicleşugurile să nu-i cumva cerce şi, aflîndu-le, să nu-i cumva amintrilea visul tîlcuiască să temea. Iară de altă parte, cum minciuna în haina adevărului şi vicleşugul în cămeşa dreptăţii ş-ar îmbrăca şi acmu de curînd căcatele-şi de vulpe vicleană urme cum ş-ar astupa cu gîndul obrăzniciii, în cîmpul nerușinării, ca un cal sirep[54] şi desfrînat, alerga[55]. Aşijderea, acestea cu a cuvîntului meşterşug a le şicui[56], a le căptuşi şi a le zugrăvi de nu va cumva putea, de toată nedejdea ce mai denainte luasă scăpat să simţiia[57]. Însă (aflătoare de meşterşuguri firea în nevoi), şi ales

---

52 — vorbă înţeleaptă. 53 — mîner. 54 — nărăvaş. 55 — Văzîndu-şi vicleşugurile descoperite, Scarlat intră în panică şi caută o cale de a ieşi din încurcătură; aceasta va fi arta cuvîntului, în care de asemenea era mare meşter. 56 — a le înşira. 57 — pierduse orice speranţă.

Scanned with OKEN Scanner

a lui, carea organul[58] răutăţii a-şi afla şi răutatea minţii a-şi acoperi îndată în pomenire îi adusă, singur în inima sa ca acestea scornind : „Oare cei ce a meşterşugului cuvîntului învăţători[59] sînt ce altă giuruinţă cătră ucinicii săi dau, fără cît, precum adevărul minciună şi minciuna adevărul să facă îi va face[60], şi de vreme ce cu cea de obşte socoteală lucrul[61] şi meşterşugul[62] acesta aşe să crede, iată că urmadză ca şi eu aceasta a isprăvi[63] să pociu, de vreme ce nu puţin untdelemn într-aceasta învăţătură am cheltuit[64] şi mai vîrtos că prin multă vreme între alalte lighioi scaunul aceştii şcoale am ţinut[65] şi cu scrisorile[66] a

---

58 — organ (gr.) : instrument, unealtă. **59** — profesorii de retorică. **60** — Afirmaţie gravă : Cantemir vede în retorică ştiinţa de a preface adevărul în minciună şi minciuna în adevăr ; aşadar, retorica este în realitate o artă sofistică ; dealtfel marele gînditor face, în *Istoria ieroglifică*, o severă critică logicii tradiţionale aristotelice în ansamblu, demonstrînd atît incapacitatea acesteia de a obţine adevărul cît şi uşurinţa cu care se poate transforma în sofistică, în retorică şi chiar în poetică. **61** — (aici) îndeletnicirea. **62** — (aici) arta (este vorba de arta retoricii). **63** — (aici) să pun în practică. **64** — pe acea vreme, un om dedicat învăţăturii cheltuia ceară pentru lumînări, sau untdelemn pentru iluminatul candelelor. Scarlat Ruset dă amănunte interesante despre sine, anume că s-a instruit cu deosebire în ştiinţa retoricii. **65** — Scarlat Ruset a fost o vreme mare retor al Patriarhiei din Constantinopol şi prin urmare şi profesor al Academiei greceşti, care era o instituţie de învăţămînt sub girul şi controlul Patriarhiei. Însă Cantemir nu vrea să-i recunoască acest merit, ci, la cheie, afirmă : „Şcoala, scaunul ritorică a ţinea : grammatic, scriitoriu de cărţi a fi". El pierde voit din vedere că numai textul imediat următor se referă la titlul de gramatic. **66** — scrierea.

Scanned with OKEN Scanner

cărţilor[67] amăgitoare deprinderea din toate dzile am avut."[68]

Şi aşe, feţe după feţe şi chipuri după chipuri în faţă schimbîndu-şi, cătră Şoim voroava într-acesta chip începu[69]:

„(Dragostea prea mare şi liubovul[70] carile peste hotar[71] trece, de prea mică pricină[72], mari prepusuri îşi face), precum maicele cătră fiii săi aievea dovadă sint[73]. Carele ori de fietece mică a orînduielii[74] sănătăţii mutare[75] grele şi primejdioase boale cuconilor[76] săi prepun şi de celea ce să nu le cumva vie să tem, acele precum să le fie vinit, de frică socotesc, de unde cuvîntul a să dzice s-au apucat (să nu vie în capul copilului ce-i meneşte maică-sa).

---

67 — (aici) corespondenţei, actelor. **68** — Scarlat este pus să destăinuie că toată viaţa alcătuise scrisori amăgitoare; el fusese într-adevăr grămătic, adică scriitor de acte şi scrisori la cancelaria lui Gheorghe Duca, domn, după cum ştim, şi în Moldova şi în Ţara Românească. **69** — Urmează demonstraţia retorică a lui Scarlat prin care în realitate Cantemir subliniază, cu mijloace literare, forţa şi inventivitatea sentimentului de dragoste. În acest pasaj facem cunoştinţă cu o imaginară jelanie a geloziei, în care bărbatul se plînge de infidelitatea iubitei. Folosind antiteza, scriitorul pune faţă în faţă defectele celui părăsit cu frumuseţea celui care i-a luat locul în inima iubitei. Totul formează o excelentă pagină închinată dragostei. **70** — dragostea. **71** — (aici) măsură. **72** — (aici) motiv. **73** — Cantemir dă întîi ca exemplu dragostea de mamă către copiii săi, pentru a convinge de universalitatea sentimentului de dragoste. **74** — (aici) echilibru, dispoziţie. **75** — schimbare. **76** — copiilor.

Scanned with OKEN Scanner

Asemenea, dragostele Afroditei[77], cînd la stepăna hirișiii[78] sale sosesc, pre tot ochiul viclean și tot piciorul strîmb[79] socotesc, și în toate și pentru toate, pentru cel șie iubit negîndite prepusuri și zelotipii[80] își scornește. Și pentru ca dragostele să-și poftorească și iubostele[81] să-și înnoiască, tot prepusul fantastic[82] în locul adevărului apucînd, o hulă drăgăstoasă și o mînie mîngîioasă scornește, dzicînd:

„Bine cunosc și din multe împotrivă semne[83] adeverit[84] sint că răul mieu noroc[85] cu curată inima mea rău să slujește și de nesuferit rane în toate dzilele prin

---

77 — „dragostele Afroditii: iubostele spurcate, curvești“ (D.C.), iubirea carnală. Începînd de aci, Cantemir face pe Scarlat să țină o adevărată tiradă a geloziei, cu scopul de a demonstra că ura înverșunată a acestuia era în realitate izvorîtă dintr o adîncă și devotată dragoste. În afară de condiția de ordin literar a temei, cu exigențele sale specifice, Cantemir mai voia, prin aceasta, să demonstreze dimensiunea absurdului pe care o poate atinge adevărul retoric prin logica sa prin excelență aberantă. Dealtfel, absurdul cantemirian nu rămîne un motiv literar, el fiind mai curînd de ordin logic, constînd în incapacitatea retoricii de a transfera adecvat, în cazul iubirii, situația din relația bărbat-femeia iubită, în relația prieten-prieten. De aceea tema iubirii nu poate ,la Cantemir, să permită implicații și influențe ale mentalității orientale, cum s-a susținut, ci, ca și alte teme prezentate în *Istoria ieroglifică*, se consumă în primul rînd din perspectiva rigorii logice și în al doilea rînd din perspectiva literară sau din cea a documentului de viață. Să nu uităm amănuntul: Cantemir este un filosof pătruns în literatură și nu un scriitor care face și filosofie. **78** — treapta specifică naturii sale. **79** — care încalcă devotamentul în iubire. **80** — bănuieli (din gelozie).. **81** — unire trupească. **82** — închipuit. **83** — indicii nefavorabile. **84** — încredințat. **85** — nenorocul.

Scanned with OKEN Scanner

mîna ta într-înemă îmi trimete. De vreme ce tu acmu pre altul sau pre cutarile (anume dzicînd) a iubi ai început, iară pre mine, ticălosul, din drăgăstoşii tăi ochi depărtîndu-mă, cu toată inima din adevărata dragoste m-ai lepădat şi m-ai urgisit. Bine încă dinceput inima îmi spunea ce dragostea cu care în zădar ardeam adevărul a cunoaşte mă opriia, că dragostelor zugrăvitoare[86] şi inimii mele amăgitoare eşti, de vreme ce acmu, iată, aievea şi la arătare au ieşit că aşeşi dintîi[87] cătră mine numai cu gura şi cu cuvîntul erai, iară cătră ciuda lumii[88] acela cu toată inima şi cu tot sufletul te dai. Ce bună nădejde am că în curînd vreme de lancea carea eu m-am rănit şi de veninul cu carile eu m-am otrăvit şi el nerănit şi neotrăvit să nu scape, şi peste puţine dzile, precum eu acmu, aşe el atuncea deplin va cunoaşte că nici odînăoară cu cineva dreptatea a ţinea şi curăţiia inimii nebetejită şi neimată[89] a feri nu te-ai învăţat; ce pururea cătră toţi la cuvînt nestătătoare şi cu inima ca valurile mării în toate marginile lovitoare ai fost şi eşti. De care lucru, precum lineştei mării, aşe dragostelor tale de credzut şi în cuvintele tale de sprijenit[90] n-au fost, nici poate fi; căci din nemică în înalte de urîciune[91] valuri te înalţi şi fără nici o pricină lineştea în tulburare şi furtuni de mînie ca acestea îţi întorci, cît ticălosul inimii vas[92] în ochean fără fund şi mare fără margine ca aceasta undeva liman de năzuinţă şi lineşte de mîntuinţă a afla nu poate.

---

86 — nesinceră. 87 — chiar şi la început. 88 — (subînţeles urîtul lumii, monstrul); aşa numeşte gelosul pe rivalul său şi noul preferat al iubitei. 89 — curată, neîntinată. 90 — de a se încrede. 91 — (aici cu sens moral) faptă urîtă. 92 — nefericita corabie a inimii.

Scanned with OKEN Scanner

Ce de vreme ce nemilostiva-ţi inimă şi sufletul întoarcere spre căială nu-ţi ştie, iată că de astădzi şi înainte mîhnită faţa mea nu vii mai videa şi slăbănog piciorul mieu înalt şi neagiuns pragul tău nu va mai călca. Fă-ţi voia, plineşte-ţi pofta, negura din vîrvul munţilor s-au rîdicat, nuării de pe faţa soarelui s-au mutat, tot spinul şi piiedeca din cale-ţi s-au luat, şi fără de nici o sială, strînge, îmbrăţăşadză, dulci sărutături şi a trupurilor încăldzituri cu acest acmu de curînd şi proaspăt iubovnic vă împărţiţi[93].

Eu m-am vechit[94], m-am veştedzit, şi ca florile de brumă m-am ovilit. Soarele m-au lovit, căldura m-au pălit, vînturile m-au negrit, drumurile m-au ostenit, dzilele m-au vechit, aii[95] m-au îmbătrînit, nopţile m-au schimosit[96] şi, decît toate mai cumplit, norocul m-au urgisit şi din dragostele tale m-au izgonit. Iară acesta nou, vios,[97], vlăgos, ghizdav[98] şi frumos, ca soarele de luminos, ca luna de arătos şi ca omătul de albicios ieste. Ochii şoimului, pieptul leului, faţa trandafirului, fruntea iasiminului[99], gura bujorului, dinţii lăcrămioarelor,

---

93 — vă împărtăşiţi. 94 — De aici începe un bocet al desperării iubitului părăsit — prima elegie în literatura română, alcătuită în stilul bocetelor populare în versuri, în care se întîlneşte o puternică influenţă a *Mioriţei*, dar şi elemente literare exotice, desigur o reminiscenţă a lecturilor şi mediului oriental în care Cantemir şi-a dus tinereţea. Pasajul formează primul termen al antitezei, cu sublinierea defectelor iubitului părăsit. 95 — anii. 96 — zbîrcit. 97 — (de la viaţă) : plin de viaţă. De aici începe al doilea termen al antitezei, cu evidenţierea calităţilor noului iubit, toate acestea constituind trăsăturile frumuseţii bărbăteşti, unele conţinînd o notă oriental-exotică. 98 — frumos. 99 — iasimin (pers.) : iasmin, o specie de liană cu flori albe, foarte frumos mirositoare.

Scanned with OKEN Scanner

grumadzii păunului, sprîncenele corbului, părul sobolului, mînule ca aripile, degetele ca radzele, mijlocul pardosului, statul chiparosului, peliţa cacumului[100], unghele inorogului, glasul bubocului şi vîrtutea colunului[101] are.

Lucru ca acesta ţ-ai agonisit ? Paşte-l, poartă-l şi în multe dzile cu fericire hrăneşte-l şi îngraşă-l. Iară mie aceasta îmi rămîne, pe blăstămatu lumii năroc[102] plîngînd, dreptatea mea cătră tine şi strîmbătatea ta cătră mine în veci cătră toţi şi nepărăsit[103] petiutinderile să povestesc".

Acestea şi altele ca acestea jelea inimii a grăi găseşte[104] şi zelotipiia[105] asupra iubitului său, sau de faţă, sau cătră alt chip, să jăluieşte, pînă cînd răspunsul cel şie dorit, din dulce rostul[106] iubitei[107] sale slobodzit[108], răspuns spre a sa nemîngîiată mîngîierea a audzi să învredniceşte. Carea în curată inimă stăruită[109] trăind şi de la iubitul ei în prepusuri ca acestea ţiindu-să, într-acesta chip îi răspunde :

„Norocul mieu cel nenorocit[110], o, dulcele mieu, pînă într-atîta necredincios[111] şi prepuitoriu te face, că din sinul maicei şi de la ţîţele mamcii de cînd am ieşit decît tine mai frumos şi mai drăgăstos nici a trupului ochi mi-au vădzut, nici a sufletului a videa mi-au poftit.

---

100 — hermină. **101** — măgar sălbatic. **102** — în înţelesul de soarta omului. **103** — neîncetat. **104** — găseşte de cuviinţă. **105** — (aici) gelozia. **106** — gura. **107** — cuplul iubit-iubită apare pentru prima dată în literatura noastră în contextul unor pagini închinate iubirii. **108** — (aici) rostit. **109** — neschimbată. **110** — soarta mea cea nefericită. Cantemir foloseşte aici expresia curentă populară, după care partenerului şi partenerei i se spune soartă, noroc sau invers, nenoroc, neşansă, după caz. Cu aceste cuvinte începe iubita răspunsul de liniştire a gelosului şi suspiciosului ei adorat. **111** — (aici) neîncrezător.

Scanned with OKEN Scanner

Că între toţi dumnădzăii[112], deşi ieste soarele mai frumos, însă eclipsis îl întunecadză şi noaptea îl depărteadză, de ieste luna între boadză[113] şi Vinerea[114] între stele mai ghizdavă, însă lipsa luminii[115], acoperirea nuărilor şi minunată naşterea comitelor le astupă şi le acopere. Singure numai, decît toate frîmseţele mai frumoase, frîmseţele tale dzua lumineadză, noaptea strălumineadză, de departe mîngîiesc şi de aproape sufletul veselesc, a cărora lumină apus nu ştie şi privala saţiu nu are.

O, blăstămat ceasul acelea în carile lăcrămos[116] ochiul mieu nu te vede şi nenorocită dzua în carea de privala ta depărtată stau. Soarele nu răsaie, stelele nu luminedze şi dzua să nu să arete nopţii aceiia în carea braţele mele nu te îmbrăţăşadză şi ţiţele mele la talpele tale nu să alătureadză ! Vulturul ceresc[117] ascunsele inimilor[118] şi tainele sufletelor ştie, pre carile neminciunos şi credincios martur puiu, că în ceasul în

---

112 — „dumnădzăii : după obiciuită voroavă poeticească trupurile cereşti însămneadză“ (D.C.), adică astrele, numele lor ; voroavă poeticească : expresie literară ; trupuri cereşti : corpuri cereşti, astre ; planete, stele. 113 — într-adevăr. luna a figurat printre divinităţile feminine la diverse popoare antice. 114 — „Vinerea : Steaoa ciobanului carea întîi răsare“ (D.C.); este vorba de planeta Venus. Cantemir nu ştia că Venus apare la apusul soarelui numai în faza de elongaţie estică ; ca atare ea nu poate fi confundată cu steaua ciobanului, Arcturus, care în mod permanent, în timpul verii, apare la apus după apusul soarelui ; apariţia lui Venus la apus nu se produce cu periodicitatea estivală a lui Arcturus. 115 — (aici) ochi, privire. 116 — înlăcrimat. Răspunsul de liniştire se transformă acum într-o înfocată declaraţie de dragoste din partea femeii iubite. 117 — „Vulturul ceresc : Dumnedzău părintele“ (D.C.). 118 — tainele inimilor.

Scanned with OKEN Scanner

carile cu lipsa nespuselor tale lumini mă osindesc[119], îndată fîntînele Nilului din ochi[120] neîncetat îmi izvorăsc şi suspinele înfocate din inimă decît para tartarului[121] mai înalte şi decît scînteile Ethnii mai înfocate îmi izbucnesc. Din tine ales[122], o, iubitul mieu, toate trupurile ciunguri[123] de copaci pîrjoliţi şi toate chipurile tăciuni în tină potoliţi ochilor miei să văd şi sufletului mieu să par. Ah, pustie şi decît cu moartea mai omorîtă cu, cînd neînfrîntă voia ta asupra mea mîhnită voiu cunoaşte. Nu, sufletul sufletului mieu, nu, lumina ochilor, nu, viaţa şi fiinţa[124] mea, nu prepune pe ţărna talpelor tale gînd ca carile nici după moarte, necum pîn' la moarte, în inima mea va întra[125]. O mie de suflete Dumnădzău de mi-ar fi dat, în primejdiia părului capului tău pre fietecarile de o mie de ori jirtfă şi giunghere spre plecarea[126] mîniii Dumnădzăului le-aşi aduce. Că de ieste în lume vreo fericire, aceia privala[127] ta ieste, şi de ieste după lume vreo fericire în carea mie privala ta să-mi lipsască, şi ea să lipsască, că toată munca tartarului[128] mie alta nu poate fi, fără numai minuta ceasului despărţirii tale. Că numai cu tine fericirea adevărată, iară fără tine, oricum şi oriunde ar fi, minciunoasă[129] ieste".

Ca acestea răspunsuri plăcute iubitul de la iubita sa (o, domnul mieu, Şoaime), luînd, inima din dogoreala prepusurilor îşi răcoreşte şi oarecum dragostea

---

119 — „lipsa nespuselor lumini: lipsa privelii frumoşilor ochi" (D.C.). **120** — „fîntînele Nilului din ochi: izvoarele lacrimilor nepărăsite" (D.C.). **121** — flăcările iadului. **122** — în afară de tine. **123** — trunchiuri. **124** — (aici) existenţă. **125** — ideea este ca iubitul să nu-şi fixeze o conduită întemeiată pe o idee fără temei: aşa cum este praful de pe tălpile picioarelor. **126** — înduplecarea. **127** — contemplarea. **128** — chinurile iadului. **129** — iluzorie.

Scanned with OKEN Scanner

înoindu-şi, liubovul şi iubostele îşi adevereşte. Într-acesta chip şi ca cu aceasta dragoste cătră în veci de iubitul Inorog aflîndu-mă, pentru obraznica, însă din adevărata dragoste pornita ispită[130], iertare să aibu, mă rog[131]. Căci ce ieste adevărul a mărturisi să cade, că în toate prepusurile dimpotrivă[132] cu o oarbă purcedere[133] am căzdut, ca nu cumva el, după datul cuvînt neviind, ceva măiestrii neprietenești să fie simţit am prepus şi, pentru ca adevărul a pricepe să poţi, celea ce nu are îi grăiiam şi celea ce nu-i poftesc îi dziceam. Iară acmu dintr-îmbe părţile cunoscînd şi înştiinţîndu-mă că nu ce dineoarea prepuneam, ce ce dinceput ştiiam şi nedejduiam au ieşit, inspăimîntata-mi inimă acea deplină veselie au luat şi toată îndoinţa dimpotrivă de pe suflet mi s-au ridicat.

Adevărat, dară, domnul mieu, că, precum dzici, Inorogul, precum la cuvînt stătătoriu, aşe la lucruri stăruitoriu şi la minte neclătitoriu ieste, că el minciuna nu numai căci nu o grăieşte, ce macar a o audzi nu o priimeşte[134], şi precum cu limba despre voroavele deşerte[135] posteşte[136], aşe urechile despre cuvintele fără fiinţă[137] îşi opreşte. Adeverit, dară, să fii că pre cît din voroava lui te-ai înştiinţat, cu mii de mii de ori mai cu multul din faptele lui vii cunoaşte că în toată vredniciia străluminat şi în toată bunătatea

---

130 — încercare. **131** — Văzîndu-se descoperit, Scarlat Ruset se scuză că a clevetit pe Dimitrie Cantemir din prea marea dragoste ce o are pentru el, aşa cum se poate întîmpla între doi îndrăgostiţi. **132** — incriminările. **133** — pornire oarbă. **134** — Prin aceste calităţi fundamentale, precum şi prin cele care urmează mai departe, Cantemir îşi face în realitate un autoportret sub raport moral şi om de cuvînt cu voinţă şi cu virtuţi mintale. **135** — voroave goale. **136** — se abţine. **137** — (aici) conţinut.

Scanned with OKEN Scanner

curat să va afla. Înalţe dară cereştii cornul slăvii[138] lui şi, dintr-a mele dzile scurtînd, dzilele lui înmulţască şi nenumăraţi aii îi adaugă. Că ce sint după pricina dintîi[139], a lui şi de la dînsul sint, că adînăoară puterea cornului lui[140] cu antidotul cel nepreţuit şi în de binefaceri neperigrăpsit asupra slăbiciunii cum mai curînd de n-ar fi agiuns, încă de mult viaţa mi s-ar fi curmat şi ţărna cu pravul mi s-ar fi amestecat[141].

Ce acmu, pentru căci la vremea împreunării neaflîndu-mă şi de a lui nesăţioasă privală lipsindu-mă, inima-mi cu pară înălţată şi cu văpaie nestîmpărată îmi arde. Ce poate fi fortuna[142] şegi[143] necredzute şi glume nesuferite ca acestea arătîndu-mi, cu întristările şi mîhnirile mele giucîndu-să, să zăbăveşte[144]. De care lucru, pentru a lui de a doa venire fără ştiinţă[145]

---

138 — cornul gloriei (prin asemănare cu cornul abundenţei). **139** – cauza primă, termen aparţinînd filosofiei aristotelice. Cantemir dezvoltă, în *Istoria ieroglifică*, o întreagă teorie a cauzalităţii în care cauza iniţială joacă un rol metodologic deosebit în decelarea adevărului din lanţul complex al relaţiei cauză-efect în lumea fenomenelor sociale şi mai ales în lumea relaţiilor interindividuale. Aici Scarlat este silit să recunoască faptul că în lanţul de conflicte dintre cei doi, Dimitrie Cantemir joacă rolul de cauză primă în sensul că acest lanţ al relaţiilor dintre ei a început printr-o binefacere faţă de Scarlat, care, însă, a uitat-o ; mai jos Cantemir precizează despre ce binefacere este vorba. **140** — puterea cornului Inorogului. **141** — Prin urmare, Cantemir l-ar fi scăpat pe Scarlat de o datorie mare pentru care acesta fusese probabil închis şi pus în situaţia de a fi ucis la cererea creditorilor, practică obişnuită în acea vreme. **142** — (aici) soarta. **143** — glume. **144** — (aici) îşi petrece timpul. **145** — (aici) neavertizat. Simţind că Toma Cantacuzino a rămas convins de sinceritatea declaraţiilor sale de amiciţie pentru Dimitrie Cantemir, Scarlat

Scanned with OKEN Scanner

să nu fiu, ca paguba şi pedeapsa carea acmu sufletul mi-au simţit, a-mi răscumpăra şi a-mi mîngîia să pociu, şi de nu cu sărutarea talpelor, macar cu privala ochilor să mă învrednicesc, carea, una şi singură[146], toată intristăciune şi mîhniciunea a-mi rîdica şi toată durerea inimii a-mi vindica, destulă şi de prisosit ieste".

Consemnînd mai departe evenimentele, fără haina cifrului, întîmplările se rezumă după cum urmează: impresionat, naivul Toma se lasă încă o dată înşelat de cuvintele amăgitoare ale lui Scarlat şi comite imprudenţa de a-i comunica data celei de a doua întîlniri cu Dimitrie. Dar, Scarlat, nemulţumit de întorsătura pe care boierul muntean o dăduse lucrurilor, are o întrevedere cu agenţii munteni, pe care îi convinge că Toma este un trădător şi un complotist şi-i roagă să facă un denunţ scris în acest sens către Brâncoveanu, în care să folosească drept argumente şi mărturisirile lui Athanasie Papazoul (Molia din blane) — care se dovedeşte a fi un agent dublu — despre activitatea politică pe cont propriu dusă de acesta în Istanbul (activitate confirmată şi de cronicile vremii). Interesant este că acest denunţ (de care vorbesc şi cronicile vremii) este iscălit nu numai de agenţii munteni, ci şi de Scarlat, care, împreună cu Mihalache Ruset, era capuchehaia la Poartă a lui Mihai Racoviţă, domnul proaspăt numit. În denunţ era acuzat de trădare şi Dimachi (Bîtlanul), capuchehaia la Poartă a lui Brâncoveanu, şi ca atare se propunea să fie rechemat împreună cu Toma la Bucureşti şi judecaţi ca trădători.

---

roagă pe mandatarul curţii de la Bucureşti să-l anunţe şi pe el de data celei de a doua întîlniri dintre Toma şi Dimitrie, ascunzîndu-i însă motivele reale. **146** — ea şi numai ea.

Scanned with OKEN Scanner

La rîndul său, şi Toma trimite lui Brâncoveanu o scrisoare în care îl înştiinţează că a reuşit să aducă pe Dimitrie la întîlnire, condiţionat de jurămîntul că nu-i va face nici un rău, că acesta este sincer înclinat spre împăcare dar că, pe baza experienţei de pînă acum, este sceptic faţă de orice promisiune de împăcare din partea domnului muntean. Ca urmare, Toma cere instrucţiuni domnului său cum să procedeze în continuare cu Dimitrie.

Primind ambele scrisori, Brâncoveanu dă crezare agenţilor săi, cărora le ordonă să continue acţiunea de prindere a lui Cantemir; în schimb, pe Toma îl mustră pentru neascultare şi îi porunceşte să se întoarcă în ţară împreună cu Dimachi, în locul său urmînd să sosească Ştefan Cantacuzino (*Uliul*). Rechemarea s-a făcut într-adevăr în ianuarie 1704.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A VIII-A

(Fragment)

Deşi Scarlat n-avea căderea să se amestece în treburile Ţării Româneşti, el fiind capuchehaia (reprezentantul diplomatic) al lui Racoviţă la Poartă, agenţii munteni îi comunică şi lui scrisoarea trimisă de Brâncoveanu, în care se prevedea continuarea prinderii lui Dimitrie — pentru care îi cereau să afle data noii întîlniri — şi dispoziţia de rechemare în ţară a lui Toma şi Dimachi. Brâncoveanu trimite şi lui Toma o scrisoare, în care îi ordonă ca, pînă la întoarcerea în ţară, să folosească prietenia ca un mijloc de atragere în cursă a prinţului moldovean. Dar boierul muntean, hotărînd ca mai curînd să fie pedepsit ca trădător decît să calce legea prieteniei, informează pe Dimitrie de adevăratele intenţii ale lui Brâncoveanu. Neştiind însă că el însuşi fusese pîrît la Bucureşti de proprii săi subalterni şi chiar de către Scarlat, încredinţează tocmai acestuia din urmă sarcina de a chema pe Inorog la cea de a doua întîlnire.

Bucuros, Ruset vesteşte despre aceasta mai întîi pe agenţii munteni şi pe hasechiul turc, stabilind în comun planul de capturare, agenţii munteni urmînd să-l pîndească la întoarcere pe Dimitrie la porţile oraşului, iar bostangiii turci cu bărcile pe Bosfor şi pe Cornul de Aur. Apoi Scarlat anunţă pe Dimitrie de data fixată de Toma cu privire la cea de a doua întîlnire, dar, înştiinţat de

Scanned with OKEN Scanner

un binevoitor de cursa ce i se pregătea, acesta refuză să mai meargă la întîlnire, motivînd că termenul de 15 zile de armistițiu trecuse și că pentru noua întîlnire este nevoie de reînnoirea jurămîntului pentru garantarea securității personale.

Pînă la urmă, cu măsuri de maximă precauție, întîlnirea dintre Toma și Dimitrie are loc, fără să bănuiască faptul că agenții și Scarlat pregătiseră, în cel mai mare secret și dezinformîndu-l sistematic pe Toma, prinderea Inorogului. La întîlnire, cei doi își jură prietenie pînă la moarte, iar în cursul convorbirilor, Dimitrie povestește o istorioară cu tîlc, „povestea porcariului", ofensatoare la adresa lui Brâncoveanu.

După întrevederea cu Toma, pentru că porțile erau închise în timpul nopții, Cantemir încearcă să se întoarcă la casa demnitarului otoman pe calea apei, dar este prins de bostangii și aruncat în închisoare. Bostangi-baș, șeful tuturor bostangiilor, care știa că arestarea lui Dimitrie se făcuse la cererea lui Brâncoveanu, dar nefiind legat de voința domnului muntean, oferă captivului libertatea în schimbul unei sume de bani. Dimitrie este bucuros de această soluție, dînd deocamdată un aconto, dar sosirea unui alt ofițer, care îi cere să plătească tot el și suma datorată de Scarlat, îl face să înțeleagă de-abia acum că Ruset era cel care l-a atras în realitate în cursă. Prizonierul înțelege că trebuie să plătească ambele sume, înainte de a se pune în mișcare aurul lui Brâncoveanu, dar neavînd bani (fratele său Antioh refuzase să-l împrumute), și pe baza promisiunii solemne că își va achita datoriile contractate, iese cu bine din închisoarea bostangiilor.

Scanned with OKEN Scanner

un binevoitor de cursa ce i se pregătea, acesta refuză să mai meargă la întîlnire, motivînd că termenul de 15 zile de armistițiu trecuse și că pentru noua întîlnire este nevoie de reînnoirea jurămîntului pentru garantarea securității personale.

Pînă la urmă, cu măsuri de maximă precauție, întîlnirea dintre Toma și Dimitrie are loc, fără să bănuiască faptul că agenții și Scarlat pregătiseră, în cel mai mare secret și dezinformîndu-l sistematic pe Toma, prinderea Inorogului. La întîlnire, cei doi își jură prietenie pînă la moarte, iar în cursul convorbirilor, Dimitrie povestește o istorioară cu tîlc, „povestea porcariului", ofensatoare la adresa lui Brâncoveanu.

După întrevederea cu Toma, pentru că porțile erau închise în timpul nopții, Cantemir încearcă să se întoarcă la casa demnitarului otoman pe calea apei, dar este prins de bostangii și aruncat în închisoare. Bostangi-baș, șeful tuturor bostangiilor, care știa că arestarea lui Dimitrie se făcuse la cererea lui Brâncoveanu, dar nefiind legat de voința domnului muntean, oferă captivului libertatea în schimbul unei sume de bani. Dimitrie este bucuros de această soluție, dînd deocamdată un aconto, dar sosirea unui alt ofițer, care îi cere să plătească tot el și suma datorată de Scarlat, îl face să înțeleagă de-abia acum că Ruset era cel care l-a atras în realitate în cursă. Prizonierul înțelege că trebuie să plătească ambele sume, înainte de a se pune în mișcare aurul lui Brâncoveanu, dar neavînd bani (fratele său Antioh refuzase să-l împrumute), și pe baza promisiunii solemne că își va achita datoriile contractate, iese cu bine din închisoarea bostangiilor.

Scanned with OKEN Scanner

JELANIA ŞI BLESTEMUL FIRII PENTRU NENOROCIREA INOROGULUI. FĂŢĂRNICIA HAMELEONULUI ESTE DESCOPERITĂ

Iară Inorogul încă în opreala[1] crocodilului fiind şi precum în blăstămate vicleşugurile Hameleonului să fie căzdut, vestea prin urechiile tuturor să împrăştie, toţi munţii şi codrii de fapta ce să făcusă să răzsuna şi toate văile şi holmurile de huietul glasului să cutremura[2], atîta cît glasurile răzsunării precum ca o muzică să fie tocmite[3] să părea, carile o harmonie tînguioasă[4] la toată urechea aducea, nici cineva altă ceva audziia, fără numai:

„Plecatu-s-au cornul Inorogului[5]; împiedecatu-s-au paşii celui iute[6]; închisu-s-au cărările cele neîmblate; aflatu-s-au locurile cele necălcate[7]; în silţele[8] întinse

---

1 — închisoarea bostangiilor. **2** — Rezonanţa pe care o capătă în natură faptele omeneşti, îndeosebi cele prin care viaţa sau dreptatea sînt în primejdie, este un procedeu curent în lirica populară română, în special în bocete, şi chiar în unele balade, ca Miorița, Toma Alimoş etc. Cantemir, cunoscător profund al literaturii orale, preia în mod creator acest procedeu artistic, reuşind, după cum vom vedea, să creeze o pagină de mare originalitate şi frumuseţe literară. **3** — Cantemir aseamănă rezonanţa naturii cu o muzică alcătuită după anumite reguli. De cîteva ori în *Istoria ieroglifică*, scriitorul îşi trădează preocupările sale de muzician. **4** — elegiacă. Dealtfel întregul pasaj poate fi încadrat în specia elegie. **5** — cu aceasta se începe plîngerea naturii asupra nenorocirii Ionorogului, Cornul Ionorogului era considerat de neînvins. **6** — iuţimea Inorogului era considerată de neîntrecut. **7** — Inorogul putea umbla pe cărări şi în locuri inaccesibile omului sau altor animale. Pînă aci este o expunere metaforică a virtuţilor animalului fabulos. **8** — laţurile. Cu aceasta se intră în deplîngerea nenorocirii în care a intrat Dimitrie Cantemir ca persoană reală, cu prezentarea situaţiilor.

Scanned with OKEN Scanner

au căzut, puterii vrăjmaşului s-au vîndut; surcelele i-au uscat, focul i-au aţitat[9], temeliile[10] de la pămînt în nuări i-au aruncat, nepriietin de cap[11], Corbul, gonaşi neosteniţi dulăii[12], iscoadă neadormită Hameleonul, şi toţi în toată viaţa îl pîndesc.

De traiul, de viaţa şi de fiinţa lui ce nedejde au mai rămas ? Nici una. Toate puterile i s-au curmat; toţi prietenii l-au lăsat, în lanţuje nedezlegate l-au legat; toată greutatea nepriietinului în opreala Inorogului au stătut. Iară de acmu, în ceriu să zboare, n-a scăpa; o mie de capete de ar avea, iarbă n-a mai mînca. Unul, Lupul[13], ce şi acela depărtat, n-are cum îi folosi, nu-l poate agiutori. De nu altă, încaile să-l tînguiască, încailea să-l jeluiască, încai să-l olecăiască ! Filul[14], macar că într-această parte s-ar afla, însă greuimea a sări nu-l lasă, grosime[15] în sine îl apasă, în strîmtori primejdioase, în valuri aşe holmuroase să să arunce nu-ndrăzneşte şi micşorimea sufletului[16] dinluntru-l opreşte. De cu

---

9 — exprimare metaforică, situaţia lui Cantemir fiind asemănată cu cea a pregătirii arderii pe rug. 10 — este vorba de relaţiile pe care Cantemir le avea în special în lumea demnitarilor otomani, relaţii care cu timpul i s-au dovedit de mare ajutor. 11 — duşman de moarte. 12 — „dulăii, cîinii: capichehaile“ (D.C.), adică însărcinaţii cu afaceri ai domnilor la Poarta otomană. 13 — Singurul prieten care i-a mai rămas este Lupu Bogdan hatmanul, care fiind „depărtat“, deoarece se afla în ţară, n-avea cum să-l ajute. 14 — Filul ştim că este Antioh, fratele lui Dimitrie. Urmează o caracterizare în culori destul de urite la adresa acestuia. 15 — (subînţeles) grosimea sufletească, insensibilitatea. 16 — frica, laşitatea. Aşadar, Antioh Cantemir este o structură greoaie — cum dealtfel şi era, fiind un om de statură mare — insensibil la durerile altora şi în

Scanned with OKEN Scanner

sară, Filul stire au luat, de preţul tăiat[17] s-au înştiinţat, ce ar fi putut să şi va i s-ar fi căzdzut[18], ce în locul mîngîierii, răspunsul curmării[19] să dă : „1.000 de ani la opreală de ar fi, un dram de panzehr[20] n-aş putea găsi". Ce mîngîiere i-au rămas ? Nici una ! Ce sprijeneală i-au rămas ? Nici una ! Ce priietin i să arată ? Nici unul[21] !

Munţi, crăpaţi, copaci, vă despicaţi, pietri, vă fărîmaţi ! Asupra lucrului ce s-au făcut plîngă piatra cu izvoară, munţii puhoaie pogoară. Lăcaşele Inorogului, păşunele, grădinele, cernească-să, pălească-să, veştedzască-să, nu înflorească, nu înverdzască, nici să odrăslească, şi pre domnul lor cu jele, pre stăpînul lor negrele[22], suspinînd, tînguind, nencetat să pomenească[23]. Ochiuri de cucoară, voi, limpedzi izvoară, a izvorî vă părăsiţi[24], şi-n amar vă primeniţi ! Gliganul[25] sălbatec viieriu[26], şi-n livedzile lui ursul uşeriu[27] să

---

acelaşi timp atît de fricos încît nu cuteza să sară nici măcar în ajutorul fratelui său. **17** — cerut (de şeful bostangiilor pentru ca Dimitrie să fie eliberat din închisoare). **18** — formularea greoaie ar putea fi exprimată astfel : s-ar fi cuvenit să poată acest lucru, numai să fi vrut. . . **19** — (aici) refuz, ruptură, desolidarizare ; răspunsul curmării : răspunsul de refuz, refuzul. **20** — piatră preţioasă fabuloasă din poveştile arabe, nestemată. **21** — după această căinare în stilul bocetelor populare, cu mijloace de expresie specifice şi descîntecului, urmează partea a doua a jelaniei, concepută în versuri, a cărei caracteristică este chemarea naturii însăşi de a intra în dezechilibru pînă la infinita arhitectură cosmică. **22** — bocitoarele. **23** — pînă aici partea influenţată de *trenoi*. **24** — (aici) a înceta. **25** — mistreţul. **26** — vier, paznic de vie. Scriitorul face apel la situaţii care constituie nonsensuri. **27** — uşier, demnitate de încredere la curtea domnească.

să facă, în grădini tîrveleşte[28], în pomăt bătelește[29] să să prefacă.

Clătească-să ceriul, tremure pămîntul, aerul trăsnet, nuării plesnet, potop de holbură, întunerec de negură vîntul să aducă[30]. Soarele zimţii[31] să-şi rătedze, luna, siindu-se, să să ruşineze, stelele nu scîntăiedze, nici Galactea[32] să luminedze. Tot dobitocul ceresc[33] glasul să-şi sloboadză, faptă nevădzută[34], plecîndu-să, vadză. Cloşca[35] puii răzsipască, Lebăda[36] Lira[37] să-şi zdrobască, Leul[38] răcnească, Taurul[39] mugească, Aretele[40] fruntea să-şi slăbască, Racul în coajă neagră să să primenească, Capricornul coarnele să-şi plece,

---

28 — loc cu vegetaţia călcată în picioare. 29 — arie primitivă. Pînă aici se cer prefaceri în mediul ambiant al Inorogului, văzut ca un gospodar, ca un agricultor harnic. Urmează partea ultimă în care se cere dezechilibrul cosmic, influenţa vădită a cărţilor sibiline pentru spectacolul sfîrşitului lumii, cînd universul intră într-o confuzie generală. 30 — pînă aici, calamităţi terestre. 31 — razele. De aici începe spectacolul cosmic. 32 — Calea laptelui, norul galactic (denumirea dată de Cantemir este împrumutată din panteonul mitologic al vechii Elade). Pînă aici sînt numite : soarele, luna, stelele, în genere şi fîşia galactică. 33 — toate constelaţiile (care în general poartă nume de animale). 34 — (aici) crima, fărădelegea nemaivăzută. 35 — Cloşca cu pui sau Pleiadele, aflată în semnul zodiacal al Taurului. De aici înainte sînt pomenite constelaţiile, în acelaşi timp şi semne zodiacale, luate fără a respecta ordinea reală. 36 — Lebăda, numită popular şi Crucea, aflată în semnul zodiacal al Capricornului. 37 — Lira, constelaţie vecină cu Lebăda şi renumită prin frumoasa stea Vega, aflată tot în Capricorn. 38 — Leul, constelaţie şi semn zodiacal în acelaşi timp, cu steaua Regulus. 39 — Taurul, constelaţie şi semn zodiacal, cu steaua Aldebaran (Ochiul Taurului). 40 — Berbecul, constelaţie şi semn zodiacal.

Scanned with OKEN Scanner

Peştii fără apă să să înece. Gemenii[41] să să desfrăţască, Ficioara[42] frîmseţe să-şi grozăvască[43], cosiţa galbănă în negru văpsască, Scorpiia[44] ascuţit acul să-şi tîmpască, Streleţul[45] arcul frîngînd, ţinta nu lovască, Cumpăna dreptatea nu mai arete, Apariul[46] topascăsă-n[47] sete. Mars [48] vîrtutea în slăbiciune să-şi primenească, Mercurie[49] între planete nu mai crăinicească[50], Zefs[51] monarhiia[52] în veci să-şi robască, Vinerea[53] floarea frumseţii să-şi veştedzască, Cronos[54] scaunul[55] de sus în gios să-şi coboară. Finicul[56] în foc de aromate moară, Oltariul jirtfe nu priimască, Păharul băutură să nu

---

41 — Gemenii, constelaţie cu frumoasele stele Castor şi Pollux. **42** — Fecioara: constelaţie cu steaua Spica. **43** — (aici) să-şi urîţească. **44** — Scorpionul, constelaţie şi semn zodiacal, cu steaua Anatares. **45** — Săgetătorul, constelaţie şi semn zodiacal. **46**— Vărsătorul, constelaţie şi semn zodiacal. **47** — (aici) să se usuce. **48** — Marte: zeul războiului şi planeta Marte; cu aceasta începe enumerarea planetelor în ordinea zilelor săptămînii, care, este ştiut, au nume planetare. **49** — Mercur, zeul comerţului şi vestitorul zeilor; planeta Mercur. **50**— vestească. **51** — Jupiter, planeta şi stăpînul zeilor în panteonul grec. **52** — puterea politică. **53** — Venus, planeta şi zeiţa frumuseţii. **54** — Saturn, planeta şi zeul timpului, tatăl lui Jupiter. **55** — este vorba de tronul lui Cronos, constelaţie identică cu Casiopeea (vezi mai departe). **56** — Pasărea Phoenix, constelaţie; cu aceasta se începe enumerarea, într-o ordine nesistematică, a constelaţiilor extrazodiacale. Urmează Altarul (*Oltariul*), Cupa (*Păharul*), Balena (*Chitul*), care se află în apropiere de Eridan (*Aridanul*), Iepurele, vecin cu Cîinele Mare (pe care Cantemir îl numeşte în mod greşit *Siriánul*, de fapt Sirius, care este în realitate frumoasa şi măreaţa stea australă), Musca (*Musculiţa*), Carul Mare şi Carul Mic (*amîndoi Urşii*), Cosiţele Berenicei (*Pletele Verenicăi*), Coroana boreală sau Hora (*Corona*), ce se află lîngă Cosiţele Berenicei, Pegasul

mai mestească[57]; Chitul crepe în apa Aridanului, Iepurile cadză-n gura Sirianului, Musculița cu jele să vîzîiască, amîndoi Urșii greu să mormăiască; Pletele Verenicăi să să pleșuvască, Corona frumoasă nu lempodobască, Pigasos de Andromeda să să depărtedze, Perseos de Casiopa să să-nstrăinedze; Zmăul capul cu coada să-și împleticească; Chivotul lui Noe în liman să primejduiască, Porumbul, frundza maslinului cercînd, rătăcească, îndrăpt a să întoarce nu mai nemerească. Acestea, dară, toate jelind tînguiască, vîlfa[58] Inorogului cu arsuri[59] dorească. Singur numai Corbul[60] vesel să crăngăiască, tuturor în lume spre chedzi răi[61] menească. Singur Cîinele mare cu cel mic[62], lătrînd, brehăiască și de faptul scîrnav să să veselească. Mutese Arcticul, strămute-se Andarticul[63], osiia sferească[64] în doaă să frîngă, toată iușorimea[65] în chentru

---

(*Pigasos*), aflat lîngă Andromeda, Perseu (*Perseos*), vecin cu Casiopeea (*Casiopa*), Dragonul (*Zmăul*), o uriașă constelație boreală, Corabia Argo (*Chivotul lui Noe*), Porumbelul (*Porumbul*), Licornul (numit de Cantemir *Inorogul*, constelație ce reprezintă pe autor) și Corbul, constelație aflată într-adevăr în apropierea Licornului, reprezentînd, în *Istoria ieroglifică*, pe Constantin Brâncoveanu. **57** — să pregătească. **58** — faima. **59** — ardoare. **60** — Constelația Corbul (adică Brâncoveanu), este singura care urmează să se bucure de tot acest cataclism la scară cosmică. **61** — piază rea. **62** — Cîinele Mare (cu steaua Sirius) și Cîinele Mic (cu steaua Procyon), două constelații australe situate una lîngă alta. **63** — cei doi poli (aici la scară cosmică), Nordul și Sudul. **64** — axul sferei cosmice. **65** — substanțele ușoare, în opoziție cu substanțele grele care alcătuiesc materia, după concepția ontologică a filosofilor antici; potrivit acestora, cosmosul, lumea este o sferă, la care centrul este ocupat de substanțe grele, iar stratul exterior de substanțe ușoare. Cantemir cere inversarea acestui raport, ca expresie a dezechilibrului.

să-mpingă. Stihiile[66] toate tocmirea să-şi piardză, orînduiala bună în veci nu mai vadză ; toate îndrăpt şi-n stînga să să-nvîrtejască[67], de jele să să uluiască[68], de ciudă să să amurţască şi dreptatea Inorogului în veci povestească."

Sunete jelnice, eleghii[69] căielnice şi traghiceşti ca acestea prin poticile a tuturor munţilor[70] şi prin vîrtopile a tuturor holmurilor[71] sunînd, răzsunînd şi rătăcindu-să, Hameleonul, ca cum ceva ştire n-ar fi avut, ca cum de strein[72] lucrul s-ar fi uluit, ca cum de primejdiia fără veste mintea ş-ar fi pierdut, încoace şi încolea cutreierînd, de unul şi de altul întrebînd, îmbla şi cătră toţi chip de zălud şi faţă de lovit[73]

---

66 — cele patru elemente: apa, aerul, focul şi pămîntul. Aristotel adăuga şi pe al cincilea, eterul, la care filosofii antici reduceau formele pe care le îmbrăca materia în transformările ei. Cantemir imaginează o dezordine şi în echilibrul stihial. 67 — Universul fiind conceput cu o mişcare spre dreapta, adică, în sensul mişcării limbilor ceasornicului, Cantemir imaginează dezechilibrul cosmic şi printr-o rotire spre stînga şi „îndrăpt", înapoi, în înţeles de mişcare retrogradă. 68 — să-şi piardă raţiunea care, după Cantemir, ar sta la baza şi ar exprima ordinea şi echilibrul universal. 69 — eleghie (gr.): elegie; aşa îşi intitulează scriitorul însuşi această jelanie a firii, conştient de specia literară pe care o aborda. Dealtfel, Cantemir trebuie considerat ca primul care introduce elegia în literatura noastră cultă. 70 — „munţii: porţile, casele turcilor celor mari" (D.C.). 71 — „casele, porţile turcilor mai mici" (D.C.). Trecînd de la imaginea participării naturii la nenorocirea Inorogului, scriitorul readuce povestirea pe terenul realităţii istorice, subliniind aici că demnitarii turci mari şi mici luaseră cunoştinţă de întemniţarea sa. 72 — (aici) straniu. 73 — Cantemir insinuează de cîteva ori, în *Istoria ieroglifică*, faptul că Scarlat Ruset suferea de epilepsie.

arăta. „Ce poate fi aceasta ? dzice, ce poate fi jelnic sunetul acesta ? Ce poate fi lăcrămoase huietele acestea ? Ce pot fi cernite cîntecele[74] ce audzu ? Ce pot fi ponegrite[75] stihurile şi într-însă necredzute cuvintele carile la urechi îmi vin ? Oare ce audzu adevărat audz, au demonul, ispitindu-mă, simţirile îmi batgiocureşte[76] ?“

Apoi, după cîtăva vreme, ca cum de neştiut lucrul ar fi înţeles, ca cum de patima Inorogului alţii i-ar fi spus, ca cum, audzind, cu amărăciune s-ar fi împlut şi de voia rea[77] s-ar fi otrăvit, cum să dzice cuvîntul, cu o falcă în ceriu şi cu alta în pămînt, la Şoim alergă, către carile ochii întorcînd, faţa, în divuri, în chipuri mutînd, voroava amestecînd, limba bolborăsindu-i, balele mărgîndu-i şi gura aspumîndu-i, scîrşnetul glasului, articulul şi înţelegerea cuvîntului îi astupa. Între cele multe brehăite, ceste puţine săptuşite cuvinte de-abiia să înţelegea :

„O, faptă nefăcută şi poveste neaudzită, o, lucru nelucrat şi vicleşug spurcat ! O, cinste ocărîtă şi ocară necinstită ! O, Şoaime, de cumplit rău făcătoriu şi de singe vărsătoriu, ce poate fi carea ai ispitit ? Ce poate fi spurcat lucrul carile ai isprăvit şi în toată lumea de astădzi înainte pre tine de viclenitoriu, iară pre mine de priietin vîndzătoriu ai vădit ? Unde-ţi sint giurămînturile? Ce ţ-ai făcut legămînturile ? O, Zefs, o, Zefs, imăciunea[78] carea astădzi pre obrazele noastre

---

74 — bocete. (Prin urmare, trebuie să înţelegem că jelania firii este o alegorie construită în stilul bocetului popular). 75 — (aici) ponegru, foarte negru ; ponegrile stihuri : versuri triste, elegiace. (Cantemir subliniază aici că jelania firii a fost concepută sub formă de versuri). 76 — îi dă iluzii. 77 — tristeţe. 78 — pata (în sens moral).

au căzut cine în veci a o spăla va mai putea ? Ce ploaia nuărului, ce roa săninului, ce marea ocheanului spre curăţirea acestora va agiunge ? Dară nu gîndiiam eu, dară nu dziceam eu, dară nu-m prepuneam eu, dară nu mă temeam eu de una ca aceasta ? Dară de vreme ce, o, vrăjmaşule, supt numele cereştilor, vicleşuguri ca acestea a pune ai îndrăznit, alt organ[79], afară din mine, o, ticălosul, n-ai putut afla[80] ? (Ce răii răutăţilor lor lumea părtaş şi cu toţii tovarăşi a fi să nevoiesc). O, Hameleon ticăloase[81], ce floare în chip îţi vii schimba, ca cineva să nu te cunoască, cînd te-ar întreba, ca de cleveta limbilor[82] să scapi, ca din gurile sicofandilor[83] să te mîntuieşti ? De acmu înainte umbrile iadului să te învălească, întunerecul veacului să te căptuşască, ca radzele soarelui să nu te mai lovască, ca lumina dzilei să nu te mai ivască, ca cunoştinţa cunoscuţilor să nu te mai vădească. Unde ti-i ascunde, sărace, unde ti-i supune, blăstămate, unde ti-i mistui, pedepsite, unde ti-i ivi, urgisite ? Iată, munţii strigă, văile răzsună, iată, dealurile grăiesc, cîmpii mărturisesc, iată, pietrile vorovăsc, lemnele povestesc, iată, iarba cu gălbenirea şi florile cu veştedzirea arătînd, vădesc,

---

79 — organ (gr.): instrument, unealtă. **80** — Pentru a ascunde fapta sa urîtă, Scarlat acuză pe Toma Cantacuzino că a organizat prinderea şi închiderea lui Dimitrie, reproşîndu-i în acelaşi timp că a făcut din el un părtaş nevinovat la această nelegiuire. (A se observa, la această acuzaţie, tonul în stil popular şi prezenţa, majoritară, a versurilor.). **81** — În mod perfid, Scarlat continuă cu o căinare, concepută de Cantemir tot în versuri şi în manieră populară. **82** — gura lumii, oprobriul public. **83** — sicofand (gr.): sicofant, denunţător.

cu mut glas ritorisesc[84], cu surde sunete tuturor vestesc, asupra lucrului ce s-au lucrat toată fiinţa să uluieşte şi toată zidirea a să ciudi nu sfîrşeşte. Acestea dară toate supt numele tău să pun şi supt titulul tău să scriu, macar că de bunăvoie părtaş vicleşugului nu te-ar fi aflat, macar că prin neştiinţă organ răutăţii te-ar fi arătat, macar că de lucrul ce s-au lucrat inima ca nuca ţi s-au despicat, macar că în viaţă ceaţa jelii aceştiia de pre suflet nu ţi să va mai rîdica ! O, dară lucru spurcat la începătură şi încă mai spurcat la săvîrşitură[85] ! Ce cereştii (a cărora nume cu al mieu împreună s-au batgiocurit) vicleşugul nu vor tăcea, izbînda nu vor trece, şi dreptatea a răsplăti nici s-a lenevi, nici va pesti[86]."

Şoimul, după ce prin multă vreme nu cu puţină dosadă, bolbăieturi şi buiguituri ca acestea de la Hameleon ascultînd, mai mult a-l mai răbda nu putu[87], ce în chip ca acesta voroava îi întoarsă, dzicînd : „O, Hameleon, Hameleon, jiganie spurcată, Hameleon, o, puterile cereşti cîte văpsele ai pe piiele, atîtea pedepse să-ţi dea supt piiele ! O, pricaz[88] de năcaz şi pacoste pricaznică, Hameleoane ! Bălaur mic şi zmău în venin, Hameleoane, domnul diavolului[89] şi dascalul cacodemonului[90], Hameleoane, fundul răutăţilor şi vîrvul vicleşugurilor, Hameleoane, mreaja dracului şi painjina[91] tartarului, Hameleoane, o, răutatea răutăţilor şi

---

84 — vorbesc despre ceva în cuvinte mute. 85 — îndeplinire. 86 — a zăbăvi. 87 — Toma Cantacuzino îşi dă în sfîrşit seama de făţărnicia diabolică a lui Scarlat şi-l înfruntă cu cuvinte grele. Pe un ton de imprecaţie, Scarlat ne apare caracterizat ca o întruchipare a tuturor trăsăturilor satanice. 88 — piază-rea ; întreaga expresie care urmează este un joc de cuvinte. 89 — Satana. 90 — cacodemon (gr.) : duh rău, diavol. 91 — reţea, cursă.

Scanned with OKEN Scanner

vicleşugul vicleşugurilor, Hameleoane ! O, duh spurcat de tulburare şi vivor necurat de amestecare, Hameleoane ! cine pustiiul[92] răutate peste răutate şi păcat peste păcat a grămădi te-au învăţat ? Cine răul vicleşugurilor şi amăgelelor sfîrşit a nu face te-au îndemnat ? Au te gîndeşti, osinditule[93], că cu cuvinte şicuite[94] şi cu voroave căptuşite, greţoase şi scîrnavele-ţi fapte vii astupa ? Au cu acesta chip socoteşti că supt căpătîiul altuia puiul bălaurului vii ascunde, pre carile în viclenie l-ai zămislit şi în răutate tu l-ai născut ? Au nu m-am înştiinţat eu că umbrele diavoliilor tale din deal peste vale s-au lungit şi din zare pînă peste zare s-au întins şi încă acmu chip de jele şi faţă de nemîngîiere îmi arăţi ? Şi pentru spurcat lucrul carile ai început şi a-l sfîrşi n-ai putut te faci că te întristedzi ? A-l sfîrşi n-ai putut, dzic, de vreme ce răutăţile tale nici sfîrşit, nici început pot avea (iară veri în lucruri grele, veri[95] în lucruri iuşoare, cumpăna dreptăţii tot va birui), carea şi pre Inorog dintr-aceasta nevoie, fără nici o zăbavă îl va scoate şi-l va mîntui. Au nu tu, vicleanule, lanţul dracului şi undiţa demonului făcîndu-te, din malul răutăţilor pîndind de atîta vreme a-l vîna te nevoieşti ? Au nu tu, spurcatule, pentru muced trupul tău, pre preţul nepreţuit crocodilului în dar ai vîndut ? Au nu ştii (că răutatea stătătoare şi minciuna picioare n-are), ce amîndoaă curînd şi lesne să pohîrnesc ? Au nu ştii (că haina vicleşugului curînd să vecheşte şi în toate părţile destrămîndu-să, ruşinea i să dezgoleşte ?) Ce ocară [96] ieste

---

92 — expresie populară curentă, pustiul fiind considerat, în concepţia creştină, locul unde sălăşluiesc netulburate spiritele rele. 93 — (aici) obiect al sancţiunii divine încă din viaţă pentru faptele urîte. 94 — (aici) prefăcute. 95 — sau. 96 — (aici) ruşine.

Scanned with OKEN Scanner

aceasta ? (Ocara obrazul şi maiul capul să-ţi bată), ce diavol, iarăşi dzic, spre aceasta te-au aţiţat ? Şi ce drac spre aceasta te-au îndemnat ?“ (Ce adevărat că vicleanului inima sa destul drac şi sufletul său de prisosit diavol ieste).

Hameleonul, în tot chipul oblicit[97] şi din toate părţile vădit simţindu-să, încotro să şuvăiască nu mai putu şi ce altă să meşterşuguiască nu mai avu[98]. Ce obrăzniciia călcan[99] şi nestidirea[100] meteriz[101] obrazului făcînd, cu mare nerușinare în cuvinte ca acestea rumpsă : „(Diavolul sărăciii şi cacodemonul robiii[102] aceasta a gîndi, a grăi şi a începe m-au învăţat şi spre tot răul a ispiti m-au îndemnat[103]), numai pre cît socotesc, împotriva monarhiilor cevaşi macară n-am făcut, ce mai vîrtos spre plăcerea şi folosul lor cît am putut am silit[104] (că cea chiară[105] a vicleanului

---

97 — descoperit. 98 — din cele de mai sus rezultă că şi Toma Cantacuzino aflase de prinderea şi închiderea lui Cantemir ; Scarlat Ruset leapădă masca de nevinovat şi trece de astă dată la acuzarea trimisului lui Brâncoveanu, nu de contribuirea la închiderea Inorogului, ci de încălcarea îndatoririlor către stăpînul său de la Bucureşti. 99 — călcan (tc.) : întăritură, zid de apărare. 100 — nerușinarea. 101 — meteriz (tc.) : meterez, întăritură de apărare. 102 — duhul rău al sărăciei şi duhul rău al robiei. 103 — Scarlat Ruset recunoaşte că din cauza lipsei de bani şi de teama robiei (ştim că scăpase din închisoare cu promisiunea că va aduce crocodililor — bostangiilor — un vînat gras, pe Cantemir) fusese silit să acţioneze cu atîta ardoare pentru prinderea şi închiderea lui Dimitrie. 104 — Scarlat Ruset precizează în continuare că de fapt el a lucrat în folosul celor două ţări (monarhii), Moldova şi Ţara Românească, aşa încît el nu şi-a făcut decît datoria faţă de domnii pe care îi slujeşte cu credinţă (vezi şi mai jos). 105 — clară, definitorie.

Scanned with OKEN Scanner

hirişie[106] ieste ca vicleşugul vrednicie[107] şi răutatea bunătate[108] să ţie). De care lucru, n-ar fi fost pînă într-atîta cuiva rău să pară, ales celuia carile dreaptă slugă[109] Corbului şi bun priietin amînduror monarhiilor ieste. În ce, dară, pînă într-atîta am greşit cît supt atîtea ocări şi defăimări mă supui ? Pentru binele de obşte am silit, pentru prăpădeniia nepriietinului amînduror monarhiilor, cît am putut, m-am nevoit. Că, precum să dzice cuvîntul adevărului, mai bine ieste să piară unul pentru tot nărodul[110]. Au socoteşti, Şoaime, că fiara aceia în veci vreodînăoară inima spre adevăratul prieteşug îşi va întoarce ? Ba ! De la mine adeverit să fii ! Că cine în lume îi va sluji pre cît eu i-am slujit ? Şi cine supt soare îi va prii[111] pre cît eu i-am priit ? Nime, mă crede. Carile, pentru atîtea slujbe de la mine arătate, nu numai căci zămislirea Biruinţei[112] mi-au tăgăduit[113] (carea, de ar fi vrut, şi putea şi vreme avea) şi în loc ce ar fi fost cu mulţămită de plătit[114], nu numai căci slujba nu mi-au cunoscut[115]. ce încă şi crocodilului în veci rob nerăscumpărat[116] să fiu m-au vîndut[117].

---

106 — trăsătură definitorie. **107** — virtute. **108** — calitate. **109** — (în înţeles medieval) servitor devotat. **110** — Sublinniindu-şi devotamentul pentru Brâncoveanu şi pentru interesele celor două ţări, Scarlat insinuează că Toma Cantacuzino n-a procedat la fel, trădînd în realitate interesele stăpînului de la Bucureşti, pe care era dator să-l servească. **111** — a fi favorabil. **112** — „Biruinţa : Vitoria“ (D.C.) ; este vorba de Victoria din Galaţi, soţia lui Scarlat Ruset. **113** — (aici) refuzat. **114** — răsplătit. **115** — (aici) recunoscut. **116** — pentru totdeauna. **117** — Scarlat Ruset afirmă că Dimitrie Cantemir nu merită să-i fie prieten credincios, deoarece pentru toate serviciile pe care Lascăr i le-a adus, Cantemir s-a arătat nu numai un nerecunoscător, ci

Scanned with OKEN Scanner

Eu dară, o, Şoaime, acmu aievea şi fără nici o siială mintea inimii mele[118] mărturisesc şi ce ieste adevărul, aceia grăiesc (că vicleşugul pentru nepriietin, iară slujba pentru priietin şi ştiu, şi cît nu ştiu a mă învăţa[119] nevoiesc). Nici alt stăpîn fără pre epitropii monarhiilor cunosc, ce tot carile acestora un tuleiu a le frînge pîndeşte, eu aceluia cu zdrobirea capului nu mă îndestulesc (că pentru părul priietinului, capu nepriietinului a zmulge vredniciia priietinului ieste). De care lucru, pre unul ca acela, oriunde, oricînd şi oricum, din gazda vieţii[120] în vecinică casa morţii a-l muta a mă nevoi nu voi părăsi. Iară amintrilea, visul mieu, după tîlcuire de nu să va plini, ce precum tu dzici de va ieşi[121], adecă în curîndă vreme, precum şi din fălcile crocodilului va scăpa, cuvintele mele pomeneşte : că viaţa lui a multora moarte sîrguieşte[122] şi lineştea lui cu vreme (şi în scurtă vreme) monarhiilor de neaşedzat[123] tulburare va aduce[124]."

Într-acesta chip Hameleon, după feţe, şi gîndul, şi cuvîntul, şi lucrul nepărăsit mutîndu-şi, ca acestea cu nedogorit obraz[125] cătră Şoim borîia, a cărora greaţă el a suferi nemaiputînd : „Piei de aicea, dzisă, o, ji-

---

chiar s-a comportat dușmănos. Între actele de nerecunoștință, Lascăr amintește încă o dată faptul că l-a dat pe mîna poliției secrete otomane. **118** — convingerea intimă. **119** — deprinde. **120** — casa vieții. **121** — Se face iarăși aluzie la visul Hameleonului, interpretat într-un fel de către Scarlat și într-altul de către Toma Cantacuzino. **122** — grăbește. **123** — de nepotolit. **124** — După ce precizează că prin acțiunea lui n-a făcut decît să servească în mod cinstit pe Brâncoveanu, previne pe Toma Cantacuzino că eliberarea lui Dimitrie Cantemir va pune în primejdie viața multora și va tulbura liniștea celor două țări românești. **125** — cu obraz care nu roșește de rușine.

Scanned with OKEN Scanner

ganie spurcată şi făţarnică, că eu mai mult a-ţi răspunde nici îmi trebuie, nici mi să cade, de vreme ce singură răutatea ta destul îţi răspunde[126] şi fapta carea ai lucrat de saţiu în toată lumea o povesteşte ! Că intr-adevăr cel ce dinceput ai fost, tot acela eşti şi tot acela vei fi, pînă cînd, ca căpuşile de singe împlîndu-te, ca cîrceii[127] beşicîndu-te, plesnind, vei crăpa."

126 — (aici) a-i fi pe potrivă. 127 — (aici) căpuşă.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A IX-A

(Rezumat)

O dată scăpat din închisoare, Cantemir se refugiază din nou în casa demnitarului otoman, dar simţind că banii lui Brâncoveanu lucrau cu putere, se refugiază la ambasada franceză din Istanbul, unde titularul era amicul său, contele de Fériol (Cucoşiul Evropei). Aflînd despre aceasta, Scarlat convinge pe agenţii munteni să trimită o nouă scrisoare de denunţ lui Brâncoveanu, în care să acuze din nou de complot pe Toma şi pe Dimachi, motivînd că aceştia ar fi vinovaţi de scăparea lui Dimitrie din închisoarea bostangiilor şi sugerînd rechemarea lor cît mai grabnică în ţară. Ca urmare, Brâncoveanu urgentează trimiterea lui Ştefan Cantacuzino (Uliul) la Istanbul, ordonînd lui Toma şi Dimachi să se înapoieze cît mai curînd la curtea munteană. Temîndu-se să se întoarcă de frica lui Brâncoveanu, Toma trimite unchilor săi la Bucureşti, stolnicul (Brehnacea) şi Mihai spătarul Cantacuzino (Cucunozul), o scrisoare în care le cere sfatul, dar aceştia îl liniştesc, asigurîndu-l că nu vor admite ca Brâncoveanu să pedepsească un Cantacuzin. Într-adevăr, după ce se va întoarce la Bucureşti, Toma va fi ridicat la rangul de postelnic.

Sosit la Istanbul, Ştefan Cantacuzino stabileşte, împreună cu agenţii munteni şi cu cele două capuchehaie ale Moldovei, Mihalache şi Scarlat Ruset, planul de

Scanned with OKEN Scanner

continuare a acțiunii de prindere a lui Dimitrie. După sfatul lui Alexandru Mavrocordat (Camilopardalul), agenții munteni și frații Ruset oferă sume mari de bani lui Mehmed Celepi („jigania dintr-altă monarhie"), un înalt demnitar otoman din acel timp, care le promite prinderea și suprimarea lui Dimitrie și le mărturisește cum Toma și Dimachi veniseră la el pentru a mijloci răsturnarea lui Brâncoveanu. Demnitarul otoman le mai dezvăluie că tot cu ajutorul său fusese mazilit Antioh Cantemir, în 1700, în profitul lui Constantin Duca, cum și Duca fusese, tot prin el, mazilit în 1703, și cum făgăduise lui Antioh domnia Moldovei, dar că acesta neavînd bani, tot el mijlocise domnia pentru Racoviță. Doritor de cîștiguri mari, demnitarul promite prinderea și uciderea lui Dimitrie Cantemir dacă boierii munteni și moldoveni se angajează să plătească datoriile făcute de Antioh și Duca, ceea ce aceștia se obligă cu jurămînt să le achite.

După plecarea fraților Ruset, sosesc la Mehmed Celepi și Toma împreună cu Dimachi, care îl informează că renunță la uneltirile contra lui Brâncoveanu, întrucît li se promisese că nu li se va întîmpla nimic rău la întoarcere. Limbutul Mehmed, necunoscînd amiciția acestora cu Dimitrie, le dezvăluie tocmai lor cum, la cererea agenților munteni și a celor două capuchehaie moldovene, se angajase să-l prindă. Bucuros de cele aflate, Toma previne pe Cantemir de primejdie, iar acesta se refugiază apoi, după cum știm, la ambasada Franței. Aci este vizitat de un demnitar turc, rămas necunoscut, care îl informează că fratele său Antioh, promițînd sume mari de bani unui demnitar cu vază, se străduiește să obțină domnia Moldovei prin mazilirea lui Racoviță, numai că acestuia nu-i stătea în putere schimbarea domnilor, ci prin condiția pe care o punea lui

Scanned with OKEN Scanner

Antioh de a se lepăda de fratele său, urmărea în realitate vînarea și capturarea lui Dimitrie.

Tocmai în aceste grele momente pentru Dimitrie, se ridică la demnitatea de mare vizir Ahmed pașa Calailî, („jiganie mare din ostroavele mediterane"), care, favorabil Cantemireștilor, face inofensive toate țesăturile de intrigi și de măsuri împotriva lui Dimitrie, care poate ieși acum de la ambasada franceză, pentru a locui liniștit în palatul său de pe Bosfor. Dușmanii lui Cantemir, inclusiv Brâncoveanu, intră în panică, domnul muntean hotărînd să-și schimbe atitudinea față de Cantemirești. În consecință, recheamă în țară pe Ștefan Cantacuzino și trimite în locul său pe Dumitrașcu Caramanlăul (*Dulăul cel bătrîn*), în calitate de capuchehaie și de șef al agenților munteni. Inițiind în mod oficial politica de împăcare cu Cantemireștii, începută anterior de Toma Cantacuzino, Caramanlăul intră în conflict cu Ruseteștii, care, legați prin interese de domnia lui Mihai Racoviță, nu admiteau o asemenea perspectivă.

Siliți totuși să înțeleagă că Țara Românească renunță la serviciile lor, cele două capuchehaie moldovene încunoștințează despre cele întîmplate pe fratele lor Iordache Ruset, mare demnitar la curtea lui Racoviță din Iași. Jucînd ultima carte, Scarlat sosește la București pentru a pîrî lui Brâncoveanu pe vechile și noile capuchehaie muntene la Poartă, urmînd ca, dacă nu va avea succes, să treacă în Moldova în vederea strîngerii banilor necesari cumpărării demnitarilor otomani în lupta împotriva Cantemireștilor și a menținerii lui Racoviță, ruda lor, pe scaunul Moldovei. Scarlat nu are nici un succes la București din cauza piedicilor sistematice puse de stolnic și de Mihai spătarul care nu acceptau ponegrirea lui Toma Cantacuzino, dar în întrevederea pe care o are totuși cu Brâncoveanu, convinge pe domnul Țării

Scanned with OKEN Scanner

Românești de necesitatea continuării acțiunii de urmărire și surghiunire a lui Dimitrie; în această privință, Brâncoveanu conta pe unele neînțelegeri între frații Cantemir și mai ales pe lașitatea lui Antioh, cu care, la sugestia unui demnitar otoman, spera să ajungă la o împăcare.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A X-A

(Rezumat)

După plecarea lui Scarlat Ruset la Iaşi, Toma Cantacuzino neutralizează intrigile făcute de acesta la Brâncoveanu, atît asupra sa cît şi asupra lui Dimachi, rămas, de frică, la Istanbul, şi se străduieşte în acelaşi timp să-şi convingă domnul că greşise în politica sa faţă de Dimitrie, cu care ar fi mai util să se împace. În această ultimă chestiune, Toma expune în faţa lui Brâncoveanu o serie de date şi de fapte ale conflictului cu Dimitrie, povestite de acesta cu prilejul întîlnirilor, din care rezultă buna credinţă a lui Cantemir şi adversitatea domnului muntean. În parte aceste date sînt o reluare a faptelor povestite pînă acum, la care sînt adăugate şi o serie de amănunte noi:

Astfel, recunoscînd pîrile făcute împotriva lui Brâncoveanu, de care acesta aflase în parte, Cantemir acuză pe domnul muntean de a fi avut iniţiativa în conflict, înlocuind pe Dimitrie din scaun prin Duca, după care prinţul moldovean fusese silit să se apere. Aceeaşi atitudine incorectă o avusese domnul muntean şi mai tîrziu, în timpul tratativelor cu boierii moldoveni refugiaţi la curtea sa, cînd, punîndu-se problema mazilirii lui Duca din cea de a doua domnie (1703), ceruse ca acesta să fie înlocuit cu oricare altcineva în afară de vreunul din fraţii Cantemir. Mai mult, în culisele vieţii politice, Brân-

Scanned with OKEN Scanner

coveanu juca pe trei planuri. Pe de o parte, el însărcinează pe Ianache Porfirita („Istoriograful Afroditii"), capuchehaia sa la Poartă, ca, prin intermediul lui Menec Seli („Vecinul de la Lacul Dracului"), un demnitar turc cu influenţă la puternicii zilei, să angajeze tratative de împăcare cu Dimitrie, ceea ce se şi face, încheindu-se chiar o convenţie scrisă, prin care se hotăra şi mazilirea lui Duca (ne aflăm în anul 1702). Dar Brâncoveanu încalcă curînd această convenţie, fapt ce provoacă reacţia lui Porfirita, care trimite o scrisoare de scuze lui Menec Seli şi una lui Brâncoveanu, de dezaprobare a încălcării convenţiei. Căci, pe de altă parte, domnul Ţării Româneşti, prin intermediul seraschierului turc de prin părţile noastre („vrăjitoriul despre Crivăţ"), făcea demersuri la Adrianopol pentru înscăunarea pe tronul Moldovei a unei „jigănii streine" din „Ţara îngemănată", un oarecare Vergo, un grec din Ceatalgea, de care am mai pomenit, demersuri ce explicau întîrzierea mazilirii lui Duca. În acelaşi timp, Brâncoveanu trimitea la Duca o solie de liniştire în persoana lui Hrisant Notara (Aspida de Palestina), mitropolitul de atunci al Palestinei, nepotul lui Dositei Notara (*Biholul de Cina*), patriarhul Ierusalimului. Dar nu numai Brâncoveanu purta ură faţă de Cantemireşti, ci şi familia Cantacuzinilor, din moment ce stolnicul însuşi afirma într-o scrisoare, care căzuse în mîna lui Cantemir, că Ţara Românească aştepta pe curînd pieirea celor doi fraţi.

Spre deosebire de curtea munteană, fraţii Cantemir adoptaseră o atitudine de înţelegere şi de bună credinţă faţă de Brâncoveanu. Astfel, cînd, în toamna anului 1702, Mustafa Daltaban paşa, ajuns la demnitatea de mare vizir („vrăjitoriul din părţile Mesopotamiii"), le propune mazilirea domnului muntean, cei doi fraţi se mulţumesc cu eventualitatea mazilirii lui Duca, refuzînd destituirea lui Brâncoveanu, cu care înţelegeau să trăiască

Scanned with OKEN Scanner

în bune relaţii, conform convenţiei încheiate. În schimb, domnul Ţării Româneşti redactează o plîngere, în turceşte, către Daltaban şi, afirmînd că ar fi împotriva lui Duca, pune pe boierii moldoveni refugiaţi la curtea sa s-o iscălească, aceştia neştiind turceşte; dar plîngerea, care era îndreptată împotriva lui Antioh şi susţinută cu pungi de bani, cade în mîinile lui Dimitrie, care, ştiind limba turcă, înţelege de ce marele vizir amînă pe cei doi fraţi cu sprijinul făgăduit.

Aşa stînd lucrurile, Antioh aleargă la un amic de al său, masap-başi, şeful aprovizionării cu carne a curţii sultanului, care îl informează că scrisoarea amintită era îndreptată mai mult împotriva lui Dimitrie, care urmează să fie exilat şi suprimat. Considerîndu-se dezlegat de învoiala făcută, Cantemir începe ofensiva împotriva lui Brâncoveanu; socotind prea riscantă această acţiune împotriva unui domn atît de influent, Antioh se desolidarizează de fratele său, informînd despre toate intenţiile lui Dimitrie pe Dimitraşco Caragea (Căprioara de Aravia), care le dezvăluie, la rîndul său, tocmai agenţilor munteni la Poartă.

Cu perspectiva morţii în faţă, Dimitrie, bizuindu-se pe vechea prietenie faţă de Cantemireşti, se prezintă, în Adrianopol, la Daltaban, informîndu-l despre toate acţiunile domnului muntean, subliniind cu deosebire că acesta nu doreşte pe Cantemireşti pe tronul legitim al Moldovei de frică să nu i se descopere toate vicleniile şi trădările sale faţă de Poartă. Daltaban, care mărturiseşte că intenţiona să amîne mazilirea lui Duca, nu patrona şi nu era de acord cu urmărirea lui Dimitrie, amănunt ce dovedea că Brâncoveanu obţinuse de la alt demnitar aprobarea de exilare şi ucidere a acestuia. Neliniştit, marele vizir întreabă pe Dimitrie dacă fără ştirea şi aprobarea lui s-ar putea lua asemenea hotărîri, ceea ce acesta confirmă,

Scanned with OKEN Scanner

atrăgîndu-i atenţia că însuşi marele vizir s-ar putea să cadă victimă intrigilor demnitarilor, ceea ce s-a şi întîmplat mai tîrziu, cînd, la 21 decembrie 1702, Daltaban este decapitat din ordinul sultanului. În timpul întrevederii, Cantemir înaintează lui Daltaban, la sugestia acestuia, o pîră împotriva lui Brâncoveanu, care cade în mîna domnului muntean, pretext de a acuza pe Dimitrie de iniţiator al duşmăniei.

Acestea sînt faptele pe care Cantemir le relatase lui Toma Cantacuzino la prima întrevedere dintre cei doi. Pentru cea de a doua întîlnire, la cererea lui Toma, el va aduce, ca probe ale vinovăţiei curţii de la Bucureşti, scrisoarea lui Ianache Profirita şi cea a lui Constantin stolnicul.

Toate aceste amănunte sînt relatate apoi de către Toma lui Brâncoveanu, care se vede silit să tacă şi să asculte de sugestiile nepotului său de a chema la Bucureşti pe Chiriţă Dimachi, pentru a se dezvinovăţi. După sosire — ne aflăm în primăvara anului 1704 — acesta confirmă cele spuse de Toma, dezvăluind în acelaşi timp toate intrigile şi încurcăturile produse de Scarlat Ruset. Tot după sfaturile lui Toma, care oglindesc situaţia critică la Poartă a domnului muntean, Brâncoveanu porunceşte agenţilor săi de la Istanbul să mijlocească o reală împăcare cu Dimitrie.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A XI-A

(Rezumat)

Pentru a sonda posibilitatea unei împăcări adevărate cu Dimitrie, în toamna anului 1704, Brâncoveanu trimite ca şef al agenţilor la Istambul pe marele ban Cornea Brăiloiu (Lebăda) cu misiunea de a tatona aceasta prin masap-başi, dar care acum nu mai avea trecere la Poartă. Acesta îl informează că Dimitrie se bucură de mare trecere pe lîngă noul mare vizir, Ahmed paşa Calaili, situaţie care ar trebui să oblige pe Brâncoveanu să-şi reconsidere atitudinea faţă de Cantemireşti.

Gîndindu-se că i-ar prinde bine vreodată amiciţia cu un demnitar decăzut din situaţie, Dimitrie, prin intermediul lui Hurmuz gelepul, întîlneşte pe acest masap-başi, care se oferă bucuros să mijlocească şi să patroneze tratativele de împăcare între Cantemir şi partea munteană. Aceste tratative au loc între Dimitrie şi Cornea Brăiloiu, dar ivindu-se unele neînţelegeri, sînt sistate temporar, în aşteptarea unor instrucţiuni noi de la Brâncoveanu.

Brâncoveanu socoteşte însă util să treneze reînceperea tratativelor, dar moartea lui Calaili (14 dec. 1704) şi ridicarea lui Mehmed paşa Baltagi la funcţia de mare vizir („vrăjitoriul ca ciuperca din gunoi"), de asemenea protector al Cantemireştilor, toate acestea îl fac pe domnul Ţării Româneşti să înţeleagă necesitatea unei împăcări adevărate. În consecinţă, el recheamă în ţară pe Cornea

Scanned with OKEN Scanner

Brăiloiu și trimite în locul lui din nou pe Ștefan Cantacuzino, cu misiunea de a relua tratativele și a se informa despre adevăratele intenții ale lui Dimitrie și ale marelui vizir.

Între timp însă, frații Cantemir deveniseră foarte activi: mai lacom și mai puțin abil, Antioh, vrînd să profite de împrejurările favorabile, lucra atît pentru mazilirea lui Racoviță, cît și a lui Brâncoveanu, în timp ce Dimitrie, mai realist, se străduia să zdruncine numai poziția domnului Țării Românești. Poziția lui Brâncoveanu se dovedi încă o dată foarte solidă, în timp ce Mihai Racoviță fu mazilit (14 februarie 1705) și înlocuit cu Antioh Cantemir pe tronul Moldovei.

Toate aceste schimbări fuseseră pregătite într-un atît de mare secret, încît Mihalache Ruset, capuchehaia lui Racoviță la Poartă, nu putuse afla nimic. Numai Ștefan Cantacuzino, sosit de curînd la Istanbul, prinsese ceva de veste despre apropiata mazilire a lui Racoviță și informase de aceasta pe Brâncoveanu, care, la rîndul său, informează pe Rusetești la Iași, astfel încît aceștia, împreună cu Dediul Codreanu, socrul domnului, fug peste hotare.

Ajuns domn al Moldovei, Antioh ia inițiativa unei împăcări unilaterale cu Brâncoveanu, promițîndu-i chiar sacrificarea fratelui său, dar pe domnul muntean îl interesa acum în primul rînd împăcarea cu un rival atît de periculos ca Dimitrie. Cît de serios începea Brâncoveanu să vadă această problemă, se vede din nevoia pe care a simțit-o de a scrie în acest sens atît lui Ștefan Cantacuzino, aflat la Poartă, cît mai ales lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul.

Între timp, Mihai Racoviță fusese transportat la Istanbul și băgat în închisoare, iar pînă la sosirea lui Antioh Cantemir în scaun (februarie — mai 1705), căimăcămia fusese ținută de Lupu Bogdan și Maxut serdarul.

Scanned with OKEN Scanner

Toţi boierii se închină noului domn, chiar Iordache Ruset, certat acum cu Cantacuzinii din cauza unei scrisori jignitoare la adresa lor, după ce însă obţinuse în prealabil garanţia de securitate din partea lui Lupu Bogdan. În noile condiţii, fugiţi peste hotare rămîn numai Dediul Codreanu şi Scarlat Ruset, Acesta din urmă se stabileşte în locuinţa sa din Istanbul, de unde trimite la Dimitrie pe Scarlat Caragea (Plotunul), prin care îl roagă de iertare pentru toate necazurile provocate şi de a interveni la hasechiul turc să nu-l mai urmărească pentru datoria neachitată.

După ce Antioh trimite la Poartă, în calitate de capuchehaie, pe Dimitraşco Caragea — dovadă a răcirii relaţiilor dintre cei doi fraţi—, problema împăcării rămîne să se rezolve numai între Dimitrie şi Brâncoveanu. În contextul noilor condiţii, domnul muntean urgentează, după cum am văzut, realizarea împăcării prin mijlocirea lui Ştefan Cantacuzino, trimisul său, şi Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Porţii otomane. Asumîndu-şi cu toată seriozitatea această sarcină, Exaporitul convoacă la el acasă pe Dimitrie şi pe Ştefan Cantacuzino, împreună cu agenţii munteni, cere din partea lor un înscris precum că el este ales arbitru între cele două părţi şi sfătuieşte apoi partea muntească să se abţină de la noi intrigi, iar pe Dimitrie să fie rezonabil în pretenţiile sale. Dar în timp ce Dimitrie se arată bucuros de propunere, Ştefan Cantacuzino, ştiindu-l pe Brâncoveanu foarte schimbător, nu îndrăzneşte să ia o hotărîre şi cere o amînare pînă primeşte un răspuns de la domnul său, fapt ce supără cumplit pe marele dragoman; numai că supărarea acestuia era „zugrăvită", de ochii lumii, evoluţia ulterioară a lucrurilor dovedind că marele demnitar însuşi va considera că este în interesul său să tergiverseze lucrurile.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A XII-A

(Fragment)

Brâncoveanu trimite la Istanbul, ca împuternicit al său, pe Dositei Notara, patriarhul Ierusalimului (Biholul de Cina). Dar, la noua adunare convocată tot de Exaporit în propria sa locuinţă, Dositei are o comportare nehotărîtă, lucru ce supără pe Mavrocordat, care îşi invită oaspeţii să trateze în altă parte.

La noua întîlnire de a doua zi, la care nu mai participă dragomanul, Dositei îşi ia el rolul de arbitru, cerînd lui Dimitrie să-şi formuleze pretenţiile ca preţ al împăcării. Acesta cere eliminarea pagubelor pricinuite de încălcarea drepturilor sale. Un prim drept fiind acela de moştenitor al tronului moldovean, urmează ca Brâncoveanu să nu se mai amestece în viaţa politică a Moldovei. Un alt drept fiind rezultat din situaţia de ginere al fostului domn Şerban Cantacuzino (Corbul cel bătrîn), urmează ca Brâncoveanu să-i dea înapoi drepturile sale de moştenire însuşite pe nedrept, adică: bani, obiecte, case, moşii etc. Rezulta, aşadar, din toate acestea, că duşmănia dintre Cantemir şi Brâncoveanu se reducea în realitate la un litigiu familial pentru moştenirea averii lui Şerban Cantacuzino, căruia Brâncoveanu îi era nepot de soră, iar Dimitrie, ginere.

Dositei, cunoscînd foarte bine toate dedesubturile conflictului, îşi da bine seama că dreptatea era de partea

Scanned with OKEN Scanner

lui Dimitrie, dar știind în același timp că Brâncoveanu ar nega că și-ar fi însușit averea lui Șerban Cantacuzino, propune o nouă amînare a tratativelor. În scrisoarea trimisă domnului muntean, Dositei îi sugera ca pentru banii însușiți de la Șerban Cantacuzino, să facă lui Dimitrie o rentă trimestrială de o mie de taleri de argint, iar din moșiile răpite să dea înapoi o treime. Domnul muntean se declară de acord cu propunerile lui Dositei, dar, orgolios, banii îi va da nu ca obligație, ci ca daruri, iar în ce privește moșiile, asupra acestora nu da nici un act scris, promițînd în schimb că le va da înapoi moștenitorilor lui Șerban.

În sfîrșit, are loc o nouă și ultimă întrunire a părților, de astă dată patronată de Alexandru Mavrocordat, care întărește legămîntul definitiv al împăcării, oficiu pentru care Brâncoveanu îi va spori suma pe care o primea anual din Țara Românească. Dimitrie iscălește legămîntul de împăcare în baza condițiilor puse de domnul Țării Românești, împăcare pe care prințul moldovean o va privi ca o victorie a sa la sfîrșitul unui conflict care dura, după propria sa mărturisire, de 17 ani: 1688 — 1705.

Iată ultima filă a acestui conflict încheiat cu o împăcare în care Inorogul își punea multe speranțe:

Aşe dară, cu atîta cuvintele şi voroavelele între dînşii puindu-se[1] şi cu lucrul a le săvîrşi[2] rămîind, cineşi la ale sale să dusără[3]. Iară Biholul cătră Corb carte[4] într-acesta chip scrisă:

---

1 — hotărînd de comun acord. 2 — trecînd la faptă. 3 — este vorba de încheierea întrevederii dintre Dimitrie Cantemir, Ștefan Cantacuzino și patriarhul Dositei Notara, în timpul căreia Dimitrie își formulase pretențiile față de Brâncoveanu în vederea împăcării. 4 — scrisoare.

Scanned with OKEN Scanner

„Biholul Cinei, Corbului Dealurilor, sănătate! Pentru pricina[5] între tine şi între Inorog pre carea ca să o caut[6] şi să o isprăvăsc[7] tare m-ai rugat şi ori în ce chip o voi alege[8], aşe să şi fac, voie slobodă mi-ai dat. Iată, cu puţine cuvinte, vii şti că lucrul la aceasta au venit; ori din tuleiele[9] Corbului trecut ori dintr-ale tale în tot anul Inorogului patru mii de tuleie să dai, adecă în toate trii lunele cîte o mie[10]; şi tuleiele să nu fie negre de pe spate, ce albe[11], de pre supt pîntece zmulte. Din toate cuiburile[12], cîte Corbul trecut au avut şi acmu la monarhiia pasirilor[13] să află, a triia parte în puterea şi oblăduirea Inorogului să se dea; căci acestora adevărat şi drept moştenitoriu[14] a fi să cade. Apoi, pre piielea Boului[15] clonţul[16] tău să nu mai îmble, nici în monarhiia dobitoacelor să te mai amesteci. Acestea noi am ales (macar că cu toţii ştim că mai multă şi mai mare parte dreptatea lui

---

5 — discordia. 6 — să o vindec, să o sting. 7 — să o duc la bun sfîrşit. 8 — voi hotărî. 9 — „tuleie: lei bătuţi, bani, 120“ (D.C.); este vorba de banii rămaşi de la Şerban Cantacuzino („Corbul trecut“), care se cuveneau lui Dimitrie în calitate de ginere. 10 — Brâncoveanu urma să dea lui Dimitrie 4 000 de lei pe an, şi anume cîte 1 000 la fiecare trei luni. 11 — adică suma să fie plătită în monede de argint. 12 — „cuiburile: satele“(D.C.), adică din moşiile lui Şerban Cantacuzino, pe care şi le însuşise domnul Ţării Româneşti, a treia parte urma să revină lui Dimitrie Cantemir. 13 — „Monarhiia pasirilor: Ţara Românească“ (D.C.). 14 — Dimitrie Cantemir era „drept moştenitoriu“ al averii lui Şerban Cantacuzino, el fiind căsătorit cu fiica acestuia, Casandra. 15 — „piiclea Boului: sufereala dobitoacelor“ (D.C.), expresie ieroglifică pentru Moldova. 16 — „clonţul Corbului: bîntuiala, zavistiia lui“ (D.C.), ceea ce însemna ca Brâncoveanu să nu se mai amestece în treburile Moldovei.

Scanned with OKEN Scanner

ar pofti)[17]. Aceasta de folosul obștii și de odihna ta a fi sfătuim. Deci într-acest chip cu dînsul prietesugul a lega de vii vrea, chiar și adevărat, spre întărirea aședzimîntului[18] răspuns să ne dai, ca, împreună cu Camilopardalul și cu alalți ai tăi carii aicea să află, cuvînt stătătoriu[19] să dăm și să luăm. Și altă mai mult lucrul a cerca și a zbate nu mai ispiti (că lenesul mai mult aleargă și scumpul[20] mai mult păgubește)".

Corbul, de acestea înțelegînd, cum mai curînd înapoi răspuns ca acesta trimasă :

„Pentru cîte mi-ai scris, foarte bine am înțeles. Deci vii ști că acestea toate, cu toată inima priimindule, le întăresc și le adeveresc, și după al vostru aședzimînt, cu fapta a le plini nevoitori vom fi. Numai și eu aceasta deosăbit poftesc, ca tuleiele carile pre an voi da, nu supt numele dării[21] ce supt chipul darului să fie. Pentru cuiburi, așijderea, vreo scrisoare[22] la mijloc să nu să facă, pentru ca să nu să înțăleagă că doară vreodînăoară supt mîna noastră fiind, acmu de supt mîna noastră au ieșit."[23]

Ca acestea Corbul și cătră Camilopardal scrisă și pre amîndoi tare îi ruga ca, foarte nevoitori fiind, să nu cumva lucrul neisprăvit să rămîie, pentru carea har și mare prieteșug de la dînșii va cunoaște, a că-

---

17 — Dositei insinuează că Dimitrie ar avea mult mai multe drepturi, aluzie la pretențiile lui la moștenirea domniei Țării Românești, amănunt pe care îl cunoștea bine și Brâncoveanu. **18** — convenție, tratat. **19** — hotărît. **20** — zgîrcitul. **21** — obligației. **22** — angajament scris. **23** — Brâncoveanu se declară de acord cu înțelegerea intervenită, dar nu va înapoia banii ca obligație, ci ca daruri ; pentru înapoierea moșiilor nu va da vreun act scris, dar le va lăsa urmașilor lui Șerban Cantacuzino.

Scanned with OKEN Scanner

ruia mulţămită şi răsplătire zăbavă şi pre larg o va face.

Răspuns ca acesta Biholul luînd, împreună cu Uleul la Camilopardal să dusără, pre carile, în multe feliuri rugîndu-l (că precum mai sus s-au pomenit, la adunarea dîntîi mîniindu-să, de lucru mai să părăsisă), îl poftiia ca pre Inorog să poftească şi să-l îndemne ca celea ce la mijloc să pună să priimască.

Deci Camilopardalul, de o parte adaogirea obrocului[24] vădzînd (căci aceasta încă de demult i să giuruisă), iară de altă parte, plecată rugămintea lor îndoplecîndu-l, pre Inorog la sine chemînd, întîi pre taină, iar apoi şi la ivală, cu multe chipuri şi tropuri ritoriceşti[25] pacea lăudă, iar vrajba huli (că ritorii mai multă materie de dzis[26] decît în lauda păcii şi în hula[27] vrăjbii a afla nu pot), apoi inima Inorogului cu alte feliuri de dulci voroave şi giuruinţe a domoli începu, pînă mai pre urmă, la deşchiderea cuvîntului viind, Corbul din mîndriia lui la cît s-au lăsat îi spunea şi precum atîta dare pre an să dea priimeşte îi dzicea. Aşijderea, crescînd dragostea, precum şi darurile vor creşte îi giuruia. „De ciia, de socoteşti, dzice, căci sînt priietîn, cuvîntul şi sfatul priietinului tău ascultînd, acestea de această dată de la Corb priimeşte. Acestea făcînd, pare-mi-să că nu vii greşi.“

Aşe dară, de o parte Camilopardalul, de alta Biholul şi cu Uleul îl ruga. Inorogul încă, pre o parte, de viaţă primejdioasă, supărat şi săturat fiind, iar pre de altă parte, îndemnarea şi pofta priietinilor a călca

---

24 — (aici) dar. **25** — mijloace de expresie aparţinînd retoricii, retorica pe care Cantemir o privea cu ironie, fiind atunci foarte cultivată în învăţămînt şi în viaţa de toate zilele. **26** — temă de discuţie. **27** — acuzare.

Scanned with OKEN Scanner

neputînd, pre pomenitele condiţii aşedzimîntul păcii priimi. [28]

După aceia, cu toţii de acolea sculîndu-să, iarăşi la lăcaşul Bivolului să dusără, unde toţi dulăii, ogarii, coteii împreună cu Uleul adunîndu-să, pre cinstea numelui [29] şi pre credinţa cuvîntului [30] legămîntul păcii aşedzară (căci pre numele Vulturului ceresc a să lega[31] amîndoi nu priimiră) (de vreme ce cine a sa cinste nu păzeşte, a celor cereşti de-abiia va cunoaşte). Apoi cu toţii sculîndu-să, cu capetele plecate, copitele[32] Inorogului săruta. Inorogul încăşi îmbrăţişîndu-i, precum i-ar saruta şi sămn de pace le-ar arăta, cu cinste îi priimiia. Şi aşe, într-acesta chip, vrajba de 1700 de ani[33] între Corb şi între Inorog sfîrşitul îşi luă.

Iară toată cuprinderea istoriii aceştiia aceasta ieste[34]: că Vulturul şi Leul de puternici împăraţi vrînd să să slăvască, muştele îi batgiocuriră[35]; Vidra cu neştiinţa în fericire petrecînd, cu sfatul, fără vreme, cine să

---

28 — Alexandru Mavrocordat, revenind la masa tratativelor în urma reînnoirii darurilor de la Brâncoveanu, iniţiază o nouă întîlnire cu Dimitrie care acceptă încheierea unei convenţii de împăcare. 29 — onoare. 30 — legămînt solemn oral prin care este pusă în joc loialitatea. 31 — legămîntul de împăcare se încheie pe cuvînt de onoare şi nu pe baza unui jurămînt pe cele sfinte. 32 — „copita : mîna“ (D.C.). 33 — 1700 de ani înseamnă 17 ani, cît a durat conflictul : 1688 + 17 = 1705, anul în care se încheie pacea dintre Cantemir şi Brâncoveanu. 34 — În continuare, scriitorul face o prezentare a principalelor momente ce ar exprima conţinutul *Istoriei teroglifice*. 35 — aluzie la „răscoala muştelor“ sau „războiul lighioilor mici cu cele mari“, care a dus, după părerea scriitorului, la scăderea prestigiului celor puternici.

Scanned with OKEN Scanner

fie o pricepură și dintr-amîndoaă monarhiile o izgoniră[36]; pre jigăniile și pasirile viclene Liliacul le batgiocuri[37]; Cămila, coarne cercînd, ș-au pierdut și urechile [38]; Corbul, în doaă monarhii să stăpînească vrînd, supt cea pre an dare mai micului său s-au legat[39]. Și precum toate sfîrșitul său au, așe și dreptatea, vremea, locul, puterea și biruința sa își află.

---

36 — aluzie la intervenția inoportună a Vidrei în adunarea animalelor, intervenție ce s-a soldat cu izgonirea ei definitivă din competiția pentru domnie. 37 — aluzie la cuvîntarea batjocoritoare a lui Marco-pseudobeizadea în adunare la adresa marilor boieri. 38 — aluzie la mazilirea lui Mihai Racoviță. 39 — după părerea scriitorului, și Brâncoveanu a ieșit cu prestigiul scăzut din încercarea de a se amesteca în treburile Moldovei, deoarece acum este pus în situația de a plăti totul unui om mai slab decît el.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Ediţii

Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, în *Opere*, vol VI, Tip. Acad. Română, Buc., 1883.

Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de P. P. Panaitescu şi I. Verdeş, vol. I şi II, E.P.L. (colecţia „Scriitori români"), Buc., 1965.

Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Text stabilit şi glosar de Stela Toma, prefaţă de Virgil Cândea, Studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie şi indici de Nicolae Stoicescu. Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973.

Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Ediţie îngrijită şi postfaţă de I. Verdeş (textul reproduce ediţia din 1965), ilustraţii de Simona Runcan. Editura „Minerva", Bucureşti, 1973.

Dimitrie Cantemir, *Melanholia neasemuitului Inorog. Povestiri exemplare din „Istoria ieroglifică"*. Selecţia textelor, prefaţă, note şi glosar de Doina Curticăpeanu. Editura „Dacia", Cluj, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

Referințe

Bădărău, Dan : *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei, București, 1964.

Bulgăr, Gh. : *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, antologie. E.D.P., București, 1966.

Călinescu, George : *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația pentru literatură și artă, București, 1941.

Chițimia, I.C. : *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Editura Academiei, București, 1972.

Giosu, Ștefan : *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic.* Editura științifică, București, 1973.

Iorga, N. : *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, vol. I, București, 1901; ed. a II-a Buc., 1928; ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, E.D.P., Buc., 1969.

Istoria literaturii române, vol. I.—Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400—1780). Editura Academiei, București, 1964.

Ivașcu, George : *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura științifică, București, 1969.

Măciucă, Constantin : *Dimitrie Cantemir.* Editura tineretului, București, 1962.

Minea, Ilie : *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, 1926.

Scanned with OKEN Scanner

Panaitescu, P.P.: *Dimitrie Cantemir. Viața și opera.* Editura Academiei, București, 1958.

Panaitescu, P.P. și Verdeș I.: *Introducere* la *Dimitrie Cantemir, Istoria ieroglifică,* 2 vol., E.P.L., București, 1965.

Pascu, George: *Viața și operele lui Dimitrie Cantemir* București, 1924.

Piru, Al: *Literatura română veche.* E.P.L., București, 1961.

Piru, Al.: *Istoria literaturii române,* vol. I. *Perioada veche.* E.D.P., București, 1970.

Rotaru, Ion: *O istorie a literaturii române,* vol. I (De la origini pînă la 1900). Editura „Minerva", București, 1971.

Vaida, Petru: *Dimitrie Cantemir și umanismul,* Editura „Minerva", București, 1972.

Verdeș, I.: *Ideile filozofice și social-politice ale lui Dimitrie Cantemir în „Istoria ieroglifică"*, în „Cercetări filozofice," III, nr. 6, 1956.

Verdeș, I.: *Dimitrie Cantemir, patriot, gînditor și om de știință,* în vol. *Din istoria filozofiei în România,* II, București, 1959.

Scanned with OKEN Scanner

Retorică deci – pe alocurea, în sentinţe, pe care le promite viitorul autor al „învăţăturei loghicăi pre limba noastră“, filosofie, aceasta avea să facă. Să-şi arate învăţătura prin abundenţa, felurimea şi raritatea maximelor adunate pentru împodobirea minţii unui public simplu, dar serios în cugetările-i asupra vieţii, să desfăşoare farmecul unui stil învăţat din manualele de scriere frumoasă şi împrumutat de la autorii pe cari-i cetise – acestea erau dorinţele de căpetenie ale eruditului fiu de Domn.

(N. IORGA, *Istoria literaturii româneşti*, II, de la 1688 la 1780, ed. II, Buc., 1926, pag. 398.)

Istoria ieroglifică este o operă beletristică: memorii, cărora li s-a rezervat pentru noi şi preţul de izvor al istoriei naţionale, fiindcă adaugă informaţiune, lărgeşte cadrul aproape exclusiv politic al cronicarilor vremii, dîndu-ne informaţii de istorie socială.

(ILIE MINEA, *Despre Dimitrie Cantemir, Omul, scriitorul, domnitorul*. Iaşi. 1926, pag. 53.)

Scanned with OKEN Scanner

Opera literară viabilă a lui Cantemir este *Istoria ieroglifică*, adevărat *Roman de Renard* românesc, însă în scopuri polemice. Metoda de a travesti observaţia asupra oamenilor în figuraţia zoologică e de o tradiţie străveche şi durabilă şi lăsînd la o parte genul fabulistic, ilustrat de Firenzuola, de La Fontaine... Fraza scriitorului s-a limpezit acum şi dacă mai păstrează sintaxa ampoloasă latină, cadenţa de imperfecte în care intenţia rimei persiflatoare e adesea vădită, invenţia verbală extraordinară, portretistica grotescă dau istoriei o savoare rară.

(G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, pag. 44.)

Tendinţa principală a scrierii rămîne cea satirică, şi în această direcţie scriitorul a îndreptat toate mijloacele artistice de care dispunea. Mai mult decît un roman cu subiect epic şi caractere, Cantemir a vrut să facă un pamflet politic pornind de la fapte şi eroi reali, cărora ochiul său le-a dat aparenţe bufone, comice. Scriitorul a fost nevoit să recurgă la forma alegorică pentru a se pune la adăpost de urmări şi a oferi o carte cu sensuri ascunse, de citit sub manta. În stilul său criptic, autorul nu se dă însă în lături de a dezvălui fapte care, spuse fără înconjur, ar fi provocat desigur scandal.

(AL. PIRU, *Literatura română veche*, ediţia a II-a, E.P.L., Buc., 1962, pag. 360).

Scanned with OKEN Scanner

Ca spirit şi tendinţe, *Istoria ieroglifică* se înrudeşte cu pamfletul politic, un gen literar foarte răspîndit în vremea lui Cantemir în apusul Europei, ca un protest împotriva absolutismului regal. În Anglia, literatura pamfletelor luase o mare dezvoltare în vremea revoluţiei de la mijlocul veacului al XVII-lea, iar în Franţa pamfletele împotriva regimului se tipăreau la Amsterdam. Unele producţii de acest gen aveau superioare calităţi literare. Dimitrie Cantemir are meritul de a fi dat pamfletului politic o formă nouă, combinîndu-l cu fabula orientală, cu basmul şi cu elementele vieţii personale.

(P. P. PANAITESCU, în *Introducere* (cap. IV, *Caracterul* de pamflet al *„Istoriei ieroglifice"*) la Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, I, Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de P. P. Panaitescu şi I. Verdeş, vol. I şi II, E.P.L. (Colecţia „Scriitori români"), Bucureşti, 1965, p. XXXV.)

Desigur, era o mare îndrăzneală să faci literatură într-un domeniu în care obişnuise să se scrie cel mult cronici şi într-o vreme în care gustul literar, în înţelesul modern al cuvîntului, nu era format. Căci putem afirma fără să greşim că *Istoria ieroglifică*, prin multe din aspectele ei, poate fi socotită o scriere literară de factură modernă, nu medievală. Iar meritul lui Cantemir este cu atît mai mare cu cît, în problemele deosebit de grele ale creaţiei literare, nu se afla pe un drum cît de cît bătătorit. Şi, după cum vom vedea, această scriere are preţioase calităţi, dovadă

Scanned with OKEN Scanner

că autorul ei era înzestrat nu numai cu talent, dar poseda și o cunoaștere temeinică a problemelor de creație literară.

(I. VERDEȘ, în *Introducere* cap., *Valoarea literară a „Istoriei ieroglifice"* la Dimitrie Cantemir, op. cit., p. LXXXIV.)

Istoria ieroglifică este o poemă eroi-comică în proză, inspirată din adevărul societății contemporane, un roman cu tîlc, menit a fi gustat de contemporani în felul — să zicem — al *Bietului Ioanide*, dar pe care astăzi îl citim pentru pura literatură dintr-însul, detașați de „modelele" posibile sau inventate. Scriindu-l, Cantemir, care avea geniul satiric al lui Budai-Deleanu, a dat curs vocației sale scriitoricești. Opera este fără îndoială și un catarsis al amărăciunilor și al veninului acumulat de omul politic contrariat în aspirațiile sale, dar adevărata valoare stă în faptul că autorul uită de caracterul criptic al personajelor, animale, păsări și pești, lăsîndu-se furat de lumea fabuloasă căreia i-a dat naștere.

(GEORGE IVAȘCU, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura științifică, București, pag. 249.)

Dacă azi nimeni nu mai poate nega faptul că *Istoria ieroglifică* aparține literaturii, nimeni nu mai poate pune la îndoială vocația de scriitor a lui Cantemir, mai rămîn însă multe de făcut pentru a stabili

Scanned with OKEN Scanner

care este locul ce pe drept i se cuvine. Această excepțională carte mai are de făcut un pas important — ea trebuie să intre în conștiința trează a istoriei literare, să devină o prezență în actualitate, să-i recunoaștem, în ascunsele artere ale creației românești din toate timpurile, aportul ei de sînge viu; trebuie să ne obșnuim cu gîndul că *Istoria ieroglifică* este un pisc, chiar dacă izolat, de care privirea noastră nu poate face abstracție.

(MANUELA TĂNĂSESCU, *Despre istoria ieroglifică*, Editura „Cartea Românească", București, 1970, pag. 9—10).

Operă de ură și răzbunare, *Istoria ieroglifică* își sacrifică acest caracter pentru a putea vorbi despre om și neliniștile lui de totdeauna. De la un nivel al său, cartea încetează să fie numai o „istorie ieroglifică"; ea devine o istorie a situațiilor fundamentale. Prin aceasta tocmai, *Istoria ieroglifică* — departe de a fi o „apariție surprinzătoare", „aproape improbabilă" — poate fi înscrisă într-o tradiție a literelor românești, cu strălucire ilustrată de cîteva cărți scrise pînă la 1705. Ne gîndim la acele opere avînd caracter de interogație asupra rosturilor și șanselor omului, situate pe un segment evolutiv mărginit, la celălalt capăt, de învățăturile lui *Neagoe Basarab*. Fiecare dintre ele rezumă o experință și o prezență în așa fel încît să cîștige adeziunea la valorile supreme pe care le proclamă și care sînt, întotdeauna, acelea ale vieții.

(DOINA CURTICĂPEANU, *Melanholia neasemuitului Inorog*, Editura „Dacia", Cluj, 1973, pag. 16).

Scanned with OKEN Scanner

care este locul ce pe drept i se cuvine. Această excepțională carte mai are de făcut un pas important — ea trebuie să intre în conștiința trează a istoriei literare, să devină o prezență în actualitate, să-i recunoaștem, în ascunsele artere ale creației românești din toate timpurile, aportul ei de sînge viu; trebuie să ne obșnuim cu gîndul că *Istoria ieroglifică* este un pisc, chiar dacă izolat, de care privirea noastră nu poate face abstracție.

(MANUELA TĂNĂSESCU, *Despre istoria ieroglifică*, Editura „Cartea Românească", București, 1970, pag. 9—10).

Operă de ură și răzbunare, *Istoria ieroglifică* își sacrifică acest caracter pentru a putea vorbi despre om și neliniștile lui de totdeauna. De la un nivel al său, cartea încetează să fie numai o „istorie ieroglifică"; ea devine o istorie a situațiilor fundamentale. Prin aceasta tocmai, *Istoria ieroglifică* — departe de a fi o „apariție surprinzătoare", „aproape improbabilă" — poate fi înscrisă într-o tradiție a literelor românești, cu strălucire ilustrată de cîteva cărți scrise pînă la 1705. Ne gîndim la acele opere avînd caracter de interogație asupra rosturilor și șanselor omului, situate pe un segment evolutiv mărginit, la celălalt capăt, de învățăturile lui *Neagoe Basarab*. Fiecare dintre ele rezumă o experință și o prezență în așa fel încît să cîștige adeziunea la valorile supreme pe care le proclamă și care sînt, întotdeauna, acelea ale vieții.

(DOINA CURTICĂPEANU, *Melanholia neasemuitului Inorog*, Editura „Dacia", Cluj, 1973, pag. 16).

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Tabel cronologic V
Istoria ieroglifică — scriere literară XIII

ISTORIA IEROGLIFICĂ

PARTEA I *(rezumat)* 1

PARTEA A II-A *(fragmente)* 7
Lupul şi dulăul sau prima povestire a Vulpii despre iscusinţa Lupului 7
Lupul şi armăsariul sau a doua povestire a Vulpii despre iscusinţa Lupului 15
Helgea şi Struţocămila 23

PARTEA A III-A *(fragmente)* 29
Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului, adică despre minunată lăcomiia Porţii şi vinitu-rile împărăţiii turceşti 30
Povestea Liliacului şi a corăbiieriului cu dulful . . 66
Răscoala muştelor 71

PARTEA A IV-A *(fragmente)* 78
Horbura şi amestecătura în munţi 78
Domnia Struţocămilei 85

Scanned with OKEN Scanner

Războiul lighioilor mici cu cele mari 90
Povestea Brehmacii către tot theatrul sau pildă către dzisa : cine face, faci-i-să . . . 100

PARTEA A V-A *(fragment)* 109
Chipul și firea Hameleonului 109

PARTEA A VI-A *(rezumat)* 1 15

PARTEA A VII-A *(fragmente)* 117
Visul Hameleonului 117
Calomnia și tiradele dragostei 126

PARTEA A VIII-A *(fragment)* 144
Jelania și blestemul firii pentru nenorocirea Inorogului. Fățărnicia Hameleonului este descoperită 146

PARTEA A IX-A *(rezumat)*. 161

PARTEA A X-A *(rezumat)* 165

PARTEA A XI-A *(rezumat)* 169

PARTEA A XII-A *(fragment)* 172

Bibliografie selectivă 179

Opinii critice 183

Scanned with OKEN Scanner

Lector : MARIETA CROICU
Tehnoredactor : GABRIELA ILIOPOLOS

Bun de tipar 4. X. 1977. Apărut 1977.
Comanda nr. 816.
Tiraj : 45.000 ex. broşate.
Coli de tipar 7,50.

Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică Iaşi, str. V. Alecsandri 6
sub cd. 134
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

Seria de TEXTE COMENTATE-Lyceum
are menirea să contribuie
la înțelegerea și interpretarea
operelor fundamentale
din tezaurul literaturii române
și universale,
oferind modele de analiză literară.
Această serie utilizează texte
reproduse după ediții definitive,
încorporînd fie o singură lucrare,
fie o riguroasă selecție
din creația aceluiași scriitor.
Aparatul critic este alcătuit
dintr-o amplă analiză a textului ales,
note de subsol,
cu indicarea pasajelor interesante
pentru dezvoltarea conflictului,
caracterizări ale personajelor etc.,
tabele sinoptice, o bibliografie
și un capitol de referințe critice.

Lei 5,50

Scanned with OKEN Scanner